

**”Ne kärsimykset ne haavat jotka kansamme pelastivat”
- Suomen suuri sotakertomus vuosilta 1939–1944**

Etnologian pro gradu -tutkielma
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Maaru Seppä
Kevät 2011

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Maaru Seppä	
Työn nimi – Title ”Ne kärsimykset ne haavat jotka kansamme pelastivat” Suomen suuri sotakertomus vuosilta 1939–1944	
Oppiaine – Subject Etnologia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Toukokuu 2011	Sivumäärä – Number of pages 145
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkielmassa tarkastelen, miten suomalainen kansallinen sotakertomus rakentuu, miten sitä ylläpidetään ja keiden toimesta. Lähtökohtainen näkemykseni on, että Suomen sota-aikoihin 1939–1944 liittyvä sotakertomus on konstruktiiivinen tulkinta menneisyydestä, ja sen rakentumiseen vaikuttavat kollektiiviset ja yhteisölliset elementit, kuten kollektiivinen ja sosiaalinen muisti, yhteiskunta ja kulttuuri.</p> <p>Tutkielmani teoreettiset lähtökohdat ovat kollektiivisen muistin käsitteistössä, jota tarkastelen kiinnittäen huomiota kollektiivisen, sosiaalisen ja yksilöllisen muistin sisäkkäisyyksiin. Käsittelen muistia myös kerronnallisuuden näkökulmasta, jolloin unohtaminen ja vaikeneminen kiinteänä osana muistia ovat tarkastelun kohteena. Tulkintani perustuu omaan esiyymmärykseeni aiheesta - siihen sotakertomukseen, jonka itse tunnen ja tunnistan. Tutkimusotteeni on täten hermeneuttinen. Pohdin tutkielmassa myös omia ennakkokäsityksiäni ja ymmärryksiäni rajoja.</p> <p>Tutkimusaineisto koostuu 45:stä Sodasta rauhaan -kyselyvastauksesta. Kysely on toteutettu kyselykeruuna vuonna 2006 Åbo Akademin Etnologian arkiston toimesta, myös Keski-Suomen Muustiarkisto levitti kyselyä omalle vastaajaverkostolleen. Sodasta rauhaan -kysely on teemakysely, joka kattaa koko sodan ajan talvisodan syttymisestä kirjoitushetkeen (2006) asti. Käytössäni oleva aineisto rakentuu Åbo Akademin Etnologian arkiston saamista suomenkielisistä vastauksista. Nimitän vastauksien kerrontaa muistelukerronnaksi, jota analysoin lähiluvun kautta niin lähteenä kuin kohteena, jolloin keskityn sekä muistelukerronnan sisältöön, rakenteisiin ja keinoihin että menneisyyden merkityksiin.</p> <p>Analyysiluvuissa rakennan yhden tulkinnan kansallisesta sotakertomuksesta <i>nostalgisen maammekirjahengen, työn ja vaikenemisen</i> teemojen kautta. Kaksi ensimmäistä teemaa rakentavat kertomusta, ja viimeinen antaa syitä ja selityksiä siihen, miksi sotakertomus on sellainen kuin on. Lisäksi esitän yhden vastakertomuksen, joka poikkeaa tulkitsemastani sotakertomuksesta niin sisällöltään kuin kerrontatyyliltään. Tämä vastakertomus rikkoo kollektiivista ja jaettua sotakertomusta tuoden esille myös toisenlaista menneisyyttä. Vastakertomuksen kautta hallitseva, kansallinen kertomus voidaan problematisoida ja vahvistaa sen kanonista ääntä ja sisältöä.</p> <p>Tulkintani mukaan kansallinen sotakertomus on nostalginen konstruktio, josta on häivytetty sodan rumat ulottuvuudet. Samalla kuitenkin muistutetaan haavoista ja kärsimyksistä, jotka kansamme pelastivat. Näistä haavoista tai kärsimyksistä ei kuitenkaan kerrota, vaan ”vaikeuksista huolimatta päällimmäiseksi on pantu paremmat päivät Leinoa mukailleen” (7308/23M).</p>	
Asiasanat – Keywords Muisti, muistelu, kollektiivinen muisti, muistelukerronta, sotakertomus, nostalgia, työ, vaikeneminen, kerronnallisuus.	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto, Historian ja etnologian laitos, H110.	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	2
2. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	5
Tutkimuskysymykset ja tavoitteet.....	6
Tutkielman rakenne	7
3. KÄSITTEET	9
Hermeneutiikka ja narratiivinen filosofia	11
Muistelukerronta.....	13
Muistin yksilölliset, kollektiiviset ja sosiaaliset sisäkkäisyydet.....	15
4. TUTKIMUSAINEISTO JA SEN LUKUTAVAT	24
Rauhan tultua jatkunut sota -tutkimushanke.....	24
Sodasta rauhaan -kysely	26
Teemakirjoittaminen	28
Kertynyt aineisto	32
Kyselystä tutkimusaineistoksi.....	40
Tutkijan paikka ja tutkimusetiikka	44
5. SUURI <i>sota</i>KERTOMUS	48
Aineiston teemat.....	48
Nostalginen maammekirjahenki	52
Nostalginen muistelu	54
Kaunokirjallisuus ja huumori muistelukerronnassa.....	68
Nostalgisen maammekirjahengen mieli.....	77
Työ.....	79
Vaikeneminen	96
6. <i>Vasta</i>KERTOMUS	113
7. POHDINTA	127
LÄHTEET	133
LIITTEET	145

1. JOHDANTO

Nostalginen konstruktio:

Katsoimme kotiveräjältä, kun miehet kulkivat kylän halki suojeluskuntaisännän johtamana, 15-20 miestä, lähiseudulta kootut kutsunsaaneet. En muista kasvoja, vaikka tiedän, että samalla kylällä asuva Lahja-tätini ainoa poika Matti on täytynyt olla mukana. Oliko kysymys kertausharjoituksista, koska kyläläiset toistelivat miesten lähtöhuutoja ”Heinäntekoon kotiin”. (7334/29N.)¹

Aineistositaatin kuvausta voisi jatkaa otoksilla, joissa joku kehaisee yhden suomalaisen sotilaan vastaavan kymmentä ”ryssää” ja joissa Matti hymyilee ja heiluttaa iloisena kameralle korsun ovensuulta. Toisaalla näen kuvia, joissa suomalaisia sotilaita haudataan sankarihautajaisissa ja vihollisia makaa läjäpäin kuolleina lumihangissa. Kuvissa Suomi käy toivotonta mutta urheaa puolustustaistelua viimeiseen mieheen asti raakalaismaista ja ylivoimaista vihollista vastaan. Samanaikaisesti kotirintamalla naiset ja vanhukset pyörittävät kokonaista maata ja lapsetkin joutuvat työhön isänmaan puolesta. Kaikesta on pula. Jos toisella ei ole, se antaa vähästäänkin, jolla on. Koko Suomi puhaltaa yhteen hiileen. Rintamalla kaatuneet ovat kuolleet hyvän asian puolesta ja äidit uhranneet poikansa ja nuoret lapsuutensa isänmaalle ja itsenäisyydelle. Suomi säilyy yli-inhimillisen suorituksen seurauksena ja sanat, kuten sisu, taistelu, uhraaminen ja sankaruus, kuvaavat teon edellytyksiä ja myöhemmin myös suomalaisuutta. Ja taustalla soi Finlandia-hymni.

Minun nostalginen konstruktio Suomen sota-ajasta on yhdistelmä konkreettisia tapahtumia ja minulle annettuja mielikuvia (ks. Loipponen 2007, 185). Sari Näre ja Jenni Kirves (2008, 9) kiteyttävät osuvasti yllä luonnehtimani nostalgisen sotakertomuksen todetessaan, että ”sodan jälkeinen selviytymistarina on rakentunut

¹ Koodi 7334/29N on kertojan tunnusnumero. Koodista ilmenee vastaajan järjestysnumero, syntymävuosi ja sukupuoli. Ks. sivu 24.

henkiinjäämistä ja itsenäisyyden säilyttämistä korostavasta sankaruudesta ja torjuntavoiton retoriikasta”. Tämä retoriikka on edelleen voimissaan ja ajankohtainen suomalaisen yhteiskunnan arvotaisteluissa. Siksi se on myös tutkimisen arvoinen.

Tutkimukseni kohteena on suuri suomalainen talvi- ja jatkosodankertomus.² Pysin esittelemään, millaista kerrontaa ja muisteluaineistoa suuri kertomus Suomen sota-ajasta pitää sisällään, miksi ja miten tuollaista kollektiivista muisteluaineistoa luodaan ja ylläpidetään. Samalla reflektoin omaa asemaani tutkimuksen tekijänä. Edustan tyystin toista sukupolvea kuin kertojat, en ole elänyt ”todeksi” tapahtumia, joista kirjoitan. Täten suuri merkitys on omalla hermeneuttisella tulkintakehykselläni. Miten minä, joka olen syntynyt vuonna 1980, 40 vuotta sotien jälkeen, voin sanoa mitään siitä tavasta, jolla menneisyys on minulle esitetty? Teen tulkintaani sen pohjalta, mitä luen, näen ja kuulen. Kysymys ei ole siis oikeasta tai väärästä, todesta tai valheesta vaan siitä, mitä kerrotaan ja näytetään eli tämän tutkimuksen tapauksessa muistellaan. Miksi kerrotaan ja muistellaan tiettyjä asioita ja mitä jätetään kertomatta ja miksi? Miten kertomatta jättäminen näkyy, miten unohtamista voi lukea tai tulkita? Miten voin tietää, että kaikkea ei kerrota?

Tutkimusaineistoni koostuu 45 kyselyvastauksesta Sodasta rauhaan -kyselyyn (Liite 1). Aineisto on kerätty vuonna 2006 osana Åbo Akademin ja Jyväskylän yliopiston historia- ja etnologiatieteiden yhteistä tutkimushanketta *Rauhan tultua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1944–2000*. Kirjoitetut kyselyvastaukset ovat talvi- ja jatkosodan aikakautta sekä kirjoitushetkeä käsittelevää *muistelukerrontaa*, jolloin tarkastelun kohteena ovat kerronnan yksilölliset ja yhteisölliset piirteet tai erilaiset kerronnalliset ilmaisutavat ja kulttuurisesti määräytyneet käytännöt käsitellä menneisyyttä.³ Kyselyn muistelukerronnan tuottamaa kokonaisuutta nimitän *muisteluaineistoksi*.

²² En käsittele talvi- ja jatkosotaa erillisinä sotina, koska tutkimusaineistossakaan sota-ajan muistelu ei rajoitu pelkästään joko talvi- tai jatkosotaan, vaan sota-aikaa muistellaan kokonaisuudessaan.

³ Ks. Ukkonen 2000,15.

Aineistoni toimii sekä suurena suomalaisena sotakertomuksena että tämän kertomuksen rikkojana. Haluan tutkimuksellani tuoda esiin Suomen sotakertomuksen kerronnallisen luonteen ja sen, että kertomukset ja muistelu ovat aina tulkintoja menneestä. Pysin myös osoittamaan, että suuri suomalainen sotakertomus on seuraamusta lukuisista kirjoittamattomista säännöistä, jotka määrittävät, mitä kerrotaan ja muistellaan, mitä on suotava muistella ja mitä ei pidetä muistelemisen arvoisena.

2. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

Tutkimukseni kohteena on Suomen talvi- ja jatkosodan muisteleminen ja se, millaista kertomusta näistä tapahtumista rakennetaan ja ylläpidetään. Olen päätenyt aiheeseen monen eri mutkan kautta, mutta sysäyksen tähän suuntaan antoi vuonna 2006 Jyväskylän yliopiston etnologian professori Pirjo Korhokangas, joka antoi käyttööni juuri valmistuneen Sodasta rauhaan -kyselyn muisteluaineiston. Luin aineistoa ensi kerran melko skeptisenä ja ajattelin, että mitä minä, vuonna 1980 syntynyt nuori nainen, voin tästä aineistosta mahdollisesti saada irti saati ymmärtää tai kirjoittaa. Kandidaatintyössäni päädyinkin tarkastelemaan talvisodan syttymisen muistelua, koska siihen liittyvä muistelu erottui silloin aineistosta erilliseksi ja helposti lähestyttäväksi, konkreettiseksi kokonaisuudeksi.

Huomasin kuitenkin kandidaatintutkielmaani tehdessäni, että aineisto ja aihe vievät minut mukanaan ja päätin heti, että jatkan Suomen sotien 1939–1944 parissa myös pro gradu -tutkielmassani. Tutkimussuunta ei kuitenkaan ollut heti selvillä, minkä vuoksi luin aineistoani läpi kerta toisensa jälkeen. Jossakin vaiheessa sitten havahduin miettimään sitä kokonaiskertomusta talvi- ja jatkosodasta, minkä aineistosta tunnistin ja tulkitsin. Tajusin, että vaikka en ole tapahtumia kokenut, tunnun tietävän, mitä sota oli ja mitä se merkitsi Suomelle ja suomalaiselle. Aineisto tuki omaa ennakkokäsitystäni siitä, mitä sota oli ja millaisena se nähdään. Samalla aineiston kollektiivisesta kerronnasta poikkeavat muistelut kuitenkin asettivat oman ennakkokäsitykseni ja tulkintani epäilyksen alaiseksi. Eräänlainen ristiriitaisuus kertomuksissa johdatteli minut pohtimaan sitä, mitä minä oikeastaan tiedän Suomen sodista, mitä minulle on kerrottu ja mitä on jätetty kertomatta.

Pohtiessani edellä mainittuja kysymyksiä satuin lukemaan Sari Näreen ja Jenni Kirveen (2008) toimittaman *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* -teoksen. Ruma sota -kirjan kirjoittajat avaavat näkymiä talvi- ja jatkosodan vaiettuihin asioihin, kuten sotapropagandaan, uhraamiseen, sotakuolemaan,

rintamalla käytettyihin huumeisiin, rintamakarkuruuteen, poliittisiin vankeihin, nälkään, sukupuolikulttuuriin ja sodan aiheuttamiin traumoihin. (Näre & Kirves 2008, 7.) Kirjassa oli näkökulmia, joita en ole koskaan kuullut tai lukenut talvi- ja jatkosodan konteksteissa. Nämä tulkinnat eivät sopineet tuntemaani kertomukseen jalosta ja yksimielisestä Suomesta ja sitkeästä, jopa ylevästä suomalaisesta, joka uhraa kaiken – henkensäkin – itsenäisyyden puolesta mukisematta ja valittamatta. Kirjan luettuani tunsin oloni hämmentyneeksi ja jopa petetyksi: ”Mitä minulle on sota-ajasta kerrottu?”

Jälkeenpäin olen esittänyt itselleni nipun kysymyksiä: Missä on ”tietoni” sodankäynnin todellisuudesta? Mihin oma puhtoinen kuvani talvi- ja jatkosodasta 1939–1944 perustuu? Miksi kuvittelen, että meidän sotamme olisi jotenkin erilaista ja oikeutetumpaa? Ja ennen kaikkea, miksi en ole kyseenalaistanut omaa sotakuvaani? Edellä mainitut kysymykset ovat toimineet tutkielman tutkimuskysymysten ohjaajina ja saavat tutkielman edetessä ainakin jonkinlaisia vastauksia, mutta tutkimuksen pääkysymyksiä ne eivät kuitenkaan ole.

Tutkimuskysymykset ja tavoitteet

Tutkielmani pääkysymyksenä on, millaista kertomusta talvi- ja jatkosodasta tuotetaan Sodasta rauhaan -kyselyn kirjoitetun *muistelukerronnan* kautta. Huomioni kiinnittyy erityisesti muistelun ja muistin *kollektiiviseen* luonteeseen. Tarkastelen tätä kysymystä kahdesta näkökulmasta: minkälainen on aineiston kollektiivinen sotakertomus, miten se rakentuu ja miten sitä ylläpidetään sekä miten yksilöt vallitsevasta kerronnasta poikkeavalla muistelulla rikkovat tulkitsemaani kertomusta. Tutkielmassani liikutaankin kollektiivisen ja yksilöllisen muistin sisäkkäisyyksissä.

Kiinnostukseni kohdistuu muistelukerronnan kautta syntyvään *kertomukseen* menneisyydestä. Vaikka muistelukerronta liitetään usein menneisyyteen, tulkitseen aineistoa ja muistelukerrontaa kuitenkin kerrontahetkeen liittyvänä aineistona, joten

kirjoitushetkeä eli nykyisyyttä ja tulevaisuutta ei voida sulkea tarkastelusta pois. Puhuessani Suomen sota-ajasta en tarkoita siis ainoastaan talvisodan 31.11.1939–12.3.1940 ja jatkosodan 25.6.1941–19.9.1944 aikaa, vaan puhun *muistellusta sota-ajasta*. Muistellulla sota-ajalla tarkoitan talvisotaa, nk. välirauhaa (12.3.1940–25.6.1941)⁴ ja jatkosotaa jatkumona, joka jatkuu ja elää edelleen ihmisten muistoissa. Keskeiseksi ajatukseksi nousee se, miten aika ja muuttuva yhteiskunta ovat vaikuttaneet kertojien näkemyksiin sodasta. (Ks. Kortelainen 2008, 11.) Tässä yhteydessä tulee esille muistelun *konstrukttiivinen* luonne.

Koska tutkimukseni on aineistolähtöinen joudun väistämättä myös pohtimaan erilaisia tulkintaan vaikuttavia *konteksteja*. Pyrin koko tutkielman ajan tuomaan esille myös tulkintoihini ja metodologisiin valintoihini vaikuttavia tekijöitä, minkä vuoksi tutkimukseni on *refleksiivistä*. Tutkimusotteeni on siis kautta linjan tulkitseva eli *hermeneuttinen*, joten pohdin tutkimuksessani myös omaa asemaani ja lähtökohtiani tutkimuksen ja tulkintojen tekijänä. Miten minä oman sukupolveni edustajana teen tulkintaa menneisyydestä, jonka ”tunnen” mutta jota en ole kokenut?

Tutkielman rakenne

Nimesin luvussa kaksi tutkimuksen lähtökohtia esitellessäni pääkäsitteeni. Seuraavassa luvussa *Käsitteet* pyrin antamaan niille alustavat määritelmät. Olen pyrkinyt rakentamaan tutkielmani siten, että käsitteet ja aineisto käyvät vuoropuhelua. Täten en halua antaa käsitteille heti alussa lukkoon lyötyjä määritelmiä, joihin sitten yrittäisin istuttaa aineistoni. Tällaisessa tarkastelussa käsitteet jäävät vain sopimuksiksi eivätkä oikeastaan tule koskaan määritellyiksi. Tällöin aineistokaan ei koskaan muutu tulkinnaksi vaan teorian toteuttajaksi. Sen sijaan syvennän ja selvennän käsitteitä aineiston kautta ja avulla. Näin pystyn tuomaan esille sen, mihin oman tulkintani perustan ja mihin se perustuu.

⁴ Vuosiluvut Leskinen 2005.

Luvussa neljä, *Tutkimusaineisto ja sen lukutavat*, esittelen aineistoni: miten se on koottu, millainen kysely Sodasta rauhaan -kysely on, kuinka paljon aineistoa on, keitä vastaajat ovat ja mistä he tulevat? Tarkastelen myös sitä, kuinka olen lukenut aineistoa ja mitkä seikat ovat vaikuttaneet tulkintaani. Pohdin myös omaa asemaani tulkintojen tekijänä.

Analyysiluvussa *Suuri sotaKertomus* esittelen aineistosta tulkitsemani kollektiivisen sotakertomuksen *nostalgisen maammekirjahengen, työn ja vaikenemisen* teemojen kautta. Pyrin tuomaan esille sotakertomuksen yleisiä piirteitä, sisältöjä sekä muistelemisen ja kerronnan tapoja. Samalla koetan havainnollistaa sitä, miten sotakertomusta ylläpidetään kollektiivisen muistin toimesta, missä osansa on myös unohtamisella ja vaikenemisellä. Syvennän ja selvennän kollektiivisen ja sosiaalisen muistin käsitteitä ja pohdin yksilöllisen ja kollektiivisen muistin sisäkkäisyyksiä.

Luvussa kuusi *Vastakertomus* esitän kertomuksen, joka mielestäni asettuu muisteluaineiston puitteissa kollektiivisen kertomuksen rikkojaksi. Analysoin kertomusta lähiluvun kautta pohtien sen kerronnallisia ratkaisuja ja tuoden esille sen poikkeuksellisuutta muisteluaineiston kokonaisuudessa. Samalla pyrin pohtimaan hallitsevan kertomuksen ja vastakertomuksen sisäkkäisyyksiä.

Luvussa seitsemän esitän oman pohdintani aiheesta ja pyrin solmimaan tutkielman edetessä esiin tuomani johtolangat yhteen. Pohdin suomalaisten sotatarinan rakennetta, kollektiivisen muistin ongelmallisuutta ja reflektoin omaa asemaani tutkimuksen tekijänä. Esitän myös visioni suomalaisen sotatarinan tulevaisuuden näkymistä.

3. KÄSITTEET

Tutkimuksen tekeminen on aina valintojen tekemistä, kuten Kaisu Kortelainen (2008, 27) toteaa. Tutkimusmenetelmät ja käsitteet valitaan siten, että ne sopisivat parhaiten tekeillä olevaan tutkimukseen.

Muisteluaineistoihin viittaavien käsitteiden moninaisuus ja vaihtelevuus on silmiin pistävää alan tutkimuskirjallisuutta lukiessa. Sellaiset käsitteet kuten *muistitieto*, *muistelma*, *henkilökohtainen kerronta*, *kokemuskerronta*, *elämäkertomus*, *muistelupuhe* ja *muistelukerronta* ovat olleet käytössä viime vuosina ahkerasti ja vaihtelevasti. Jokainen tutkija on määritellyt oman kiinnostuksen kohteensa ja valinnut näkökulmansa omista lähtökohdistaan käsin. Tämänkaltaisen ilmiön kuuluu tieteelliseen traditioon, ja termien määrittelyyn liittyvä moninaisuus ja niistä käytävä keskustelu kertovat siitä, että muisteluaineistoihin liittyvä tutkimus on ajankohtaista tieteellisessä tutkimuskentässä. (Kortelainen 2008, 27.)

Ajankohtainen ja lähes jokaisessa muistelua käsittelevässä tutkimuksessa esille tuleva keskustelu liittyy *muistitiedon* käsitteeseen ja sen määrittelyyn. Käsitteen määrittelyyn ottavat kantaa niin muistitietotutkijat (*Oral history -tutkijat*) kuin myös muistitutkijat. Nämä kaksi tutkimussuuntaa ovat eri traditioita, joissa muistitietoon suhtaudutaan eri tavoin. Oral history -suuntauksen parissa muistitieto käsitetään tavallisten ihmisen ylläpitämäksi historiankirjoitukseksi, joka peilautuu julkiseen historiankirjoitukseen, tuoden lisämerkityksiä, näkökulmia ja lähdekritiikkiä. Muistitiedon kautta on täten pyritty saamaan esiin kertojien omat tavat muistella ja tulkita kokemuksiaan ja menneisyyttään, mikä alleviivaa sitä ajatusta, että historian kirjoittaminen ei ole vain ammattitutkijoiden yksinoikeus.

Muistitutkimuksen parissa muistitiedon sijaan puhutaan usein *muisteluaineistoista*. Tutkimuksen kohteena on tällöin muistetun ja kerrotun takainen menneisyys tai se, miten asioita palautetaan mieleen ja minkälaisia tulkintoja niistä esitetään. Keskeistä

on ollut tutkia kerronnan ominaispiirteitä, yksilöllisiä ja yhteisöllisiä piirteitä tai erilaisia kerronnallisia ilmaisukeinoja ja kulttuurisesti määräytyneitä tapoja käsitellä menneisyyttä. Lisäksi muistelua on tutkittu sosiaalisena toimintana, jolloin keskiössä on ollut muistelutilanne tai muisteluprosessi ja siihen osallistuvien tapa yhdessä tulkita ja rakentaa menneisyyttä. (Ukkonen 2000, 13–15.) Nämä erottelut ovat mielestäni kuitenkin vain suuntaa antavia, eivät missään nimessä sellaisia rajapintoja, joita muistiin liittyvässä tutkimuksessa noudatettaisiin. Traditioiden väliset sisäkkäisyydet ovat yleisiä ja ilmeisiäkin, jos huomioidaan yllä antamani laveat määritelmät: molemmat tuovat esille tavallisten ihmisten tavan muistella ja tulkita menneisyyttä.

Ei ole myöskään selvää, mitä itse muistitietotutkimus on ja ketkä sitä tekevät. (Fingerroos & Peltonen 2006, 7.) Tämä on ongelmallista jo senkin vuoksi, että muistitieto on koko muistitutkimuksen kenttää määrittävä ja hallitseva käsite. Sen piiriin luetaan kuuluvaksi lukematon määrä muita käsitteitä joko rinnasteisina, sivuavina tai alaisina. Haastavaa tästä tekee se, että muistitietotutkijat eivät itsekään ryhmänä määrittele käsitettä mitenkään yhtenäisesti. Suomalaisen muistitietotutkimuksen metodologiset oivallukset ovatkin hajallaan yksittäisissä tutkimuksissa (ks. Fingerroos & Peltonen 2006, 7). Oman lisänsä tähän tuovat muistitutkijat, jotka lähestyvät muistia ja muistelua eri näkökulmasta.

Itse en tässä tutkielmassa ota kantaa muistitiedon määrittelyyn tai siihen, ketkä sitä tekevät, koska kyseinen aihe olisi jo itsessään muutaman gradun arvoinen. Halusin kuitenkin tuoda esille sen, että olen tietoinen vallitsevasta keskustelusta (esim. Fingerroos, Haanpää, Heimo & Peltonen 2006; Korkiakangas 1996; Latvala 2005). Koska koen muistitiedon termin liian laveaksi ja väljäksi, nimitän kirjoitettua muistelua *muistelukerronnaksi* ja puhun *muisteluaineistosta*. Valitsin nämä käsitteet niiden neutraalimman sävyn vuoksi ja myös siksi, että ne ohjaavat fokuksen suoraan tutkimuskohteisiin – muisteluun ja kerrontaan (ks. Kortelainen 2009, 74). Muistelukerronta ja muisteluaineisto myös sopivat paremmin valitsemaani

näkökulmaan, jossa tarkastelu on muistetun rakentumisessa eikä sisällössä. Nämä ovat puhtaita metodologisia valintoja.

Hermeneutiikka ja narratiivinen filosofia

Etnologiatieteiden piirissä hermeneutiikasta puhuttaessa viitataan usein hermeneuttisen tulkintateorian kehittäjään Hans-Georg Gadameriin. Gadamerilaisen hermeneuttisen tekstin tulkinnan pyrkimyksenä on ymmärtää tekstiä. Oletuksena on, että tekstiä ei voi palauttaa alkuperäiseen tulkintaan vaan ymmärtäminen on rajallinen, tiettyihin kehyksiin sijoittuvat prosessi, jossa on mahdollisuus monenlaisiin tulkintoihin. (Leskelä-Kärki 2006, 79.) Ymmärtämisen ja tulkinnan mahdollisuuden perustana on perinteestä syntyvä esiymmärrys, jonka johdosta tulkitsijalla on tulkittavasta ennakkokäsitys ja ennakko-oletukset. Esiymmärryksen kautta tulkitsija siis tunnistaa tekstistä omaan perinnetraditioon kuuluvia ilmiöitä, joiden kanssa hän pystyy käymään vuoropuhelua, ja myös seikkoja, jotka ovat hänelle vieraita. Esiymmärrys ohjaa tulkitsijaa suuntautumaan tekstiin ennakko-odotusten mukaisesti, ja kulkeminen *hermeneuttisessa kehässä* muuttaa, korjaa ja tarkentaa hänen ennakko-odotuksiaan. (Nikander 2002, 64–65.) Hermeneuttinen kehä tarkoittaa sitä, että kokonaisuus ymmärretään yksityisseikoista ja yksityisseikat kokonaisuudesta käsin (Gadamer 1959, 66). Tulkitsija käy vuoropuhelua tekstin kanssa, ja jokainen uusi lukukerta avaa tekstiä aina enemmän ja samalla syventää lukijan itseymmärrystä. Näin ollen tulkitsijan ymmärrysprosessi tulee kirjoittaa näkyväksi, mikä havainnollistaa tekstin ja tulkitsijan välillä olevaa ajallista eroa ja sitä, että tekstiä ei voi koskaan ymmärtää objektiivisesti. (Nikander 2002, 64–65; Leskelä-Kärki 2006, 80.)

Tekstien ja tämän tutkielman puitteissa kertomuksien eli narratiivien kautta voidaan ymmärtää, tulkita ja jopa hallita menneisyyttä. Kertomuksessa joku kertoo jollekulle, mitä tapahtui. Niin tapahtuminen kuin kertomuskin edellyttävät *muutosta*. Pelkät raportoivat lauseet, kuten ”sota syttyi”, eivät välitä tapahtuman kokemusta, jolloin

lauseen *kerronnallisuus* on olematonta. Kun siis puhutaan kertomuksista, ollaan kiinnostuneita *maailman kokemisesta*, muutoksesta ja siitä, miten näistä tapahtumista kerrotaan. Kertomus on myös vuorovaikutuksen väline, sillä kertomalla jaetaan ja tehdään ymmärrettäväksi kokemuksia. (Hyvärinen 2006, 2–4; 2009.)

Narratiivisen filosofian parissa kertomuksien merkitystä syvennetään ”pohtimalla elämän ja kertomisen välistä suhdetta: onko elämä ja kokeminen kerronnallista vai onko kertominen erillistä merkityksenantoa kokemukselle” (Koski 2007,1). 1980-luvulla narratiivisen tutkimuksen parissa ryhdyttiin miettimään *kertomuksen elämistä*, jonka mukaan kertomus ei ole vain tosi tai fiktiivinen kerrottu kertomus jostain aikaisemmin tapahtuneesta vaan olennainen havaitsemisen, tuntemisen ja toiminnan aspekti. Keskustelun ytimessä on kaksi vastakkaista lähestymistapaa.

Toisen näkökulman ydinteesiksi voisi määritellä filosofi Louis Minkin ajatuksen: “[t]arinoita ei eletä vaan ne kerrotaan” (Mink 1987; Hyvärinen 2004, 298 mukaan). Minkin mukaan elämällä ei ole kertomukselle tyypillistä alkua, keskikohtaa ja lopetusta, eikä elämä ole täynnä toteutumattomia toiveita tai ratkaisevia taisteluita vaan ne luodaan vasta myöhemmin, kun elämästä kerrotaan. Täten elämä ja kertomus ovat toisistaan erillään. Samoilla linjoilla hänen kanssaan on historioitsija Hayden White, jonka mukaan maailma ei esitä itseään havainnoinnille kertomusten muodossa. Kertomuksia ei täten löydetä tai eletä vaan ne kerrotaan. Vastakkaisen näkemyksen esittää fenomenologi Davin Carr, jonka lähtökohta on yksi subjekti, jonka näkökulmasta kertomusta, toimintaa ja maailmaa katsotaan. Carrin mukaan kertomus on jo alun alkaen mukana elämässä, se lähtee kokemuksesta ja on jo sulautunut siihen. Elämän ja kertomuksen välillä ei olisi täten katkosta. Kertomus läpäisee koko olemassaolomme. (Hyvärinen 2004, 298–303.)

Näiden kahden ääripään välillä tasapainottelee filosofi ja hermeneutikko Paul Ricoeur, joka liittää kertomuksen ajan ymmärtämiseen: ”aika tulee inhimilliseksi siinä määrin kun se tulee ilmaistuksi kerronnallisessa muodossa, ja kertomus saa täyden merkityksensä, kun siitä tulee ajallisen olemassaolon ehto” (Ricoeur 1983;

Hyvärisen 2006, 10 mukaan). Kellon mittaama aika ei vastaa ajan kokemusta. Kertomuksen aika ei ole yksinkertaista peräkkäisyyttä, koska mukana on muistin liike taaksepäin ja tapahtumien tiivistävä ymmärtäminen kokonaisuuksiksi. Aika etenee kehämäisesti, poukkoillen ja taaksepäin palaten. Tähän liittyy Ricoeurin mukaan elämän ja kokemuksen ero. Elämä on biologinen ilmiö, kun taas kokemus on kulttuuristen merkkien kautta tulkittu kokonaisuus. Kertomus elämästä ei ole täten valmiina, vaan se on aktiivisen henkisen työstämisen tulos, joka vaatii *juonentamista*. Juonentaminen viittaa siihen, että kertominen ei ole tapahtumien toistamista siten kuin ne tapahtuivat vaan tulkintaa elämästä ja yritys ymmärtää sitä. Vaikka juonentaminen kokoaa yksittäisistä muistoista ja tapahtumista kerronnallisen kokonaisuuden, on siinä silti kyse epäsoinnusta ja ristiriitojen sovittamisesta yhteen miellyttävän kokonaisuuden saavuttamiseksi. (Hyvärinen 2004, 2006, 9–11.)⁵ Ricoeur ei tee siis eroa elämän ja kertomuksen välille, mutta ei myöskään sulata niitä toisiinsa. Sen sijaan hän käsittääkseni pyrkii ymmärtämään kertomusten kautta elämää, jota ilman ei kertomuksiakaan olisi (ks. Nikander 2004, 305). Nojaankin aineistoni lukutavassa hermeneuttiseen tekstintulkintaan ja Ricoeurin käsitykseen kertomuksien elämisestä; vaikka kertomuksemme kertovat elämästämme, ne eivät kerro siitä juuri niin kuin se tapahtui.

Muistelukerronta

Ulla-Maija Peltosen (1996, 27) mukaan ihmisryhmät luovat yhteistä menneisyyttä muistelukerronnan avulla. Tämä edellyttää sitä, että kertojat, ainakin jotkut heistä tai joku poissa oleva ryhmän jäsen, ovat olleet osallisina muistelluissa tapahtumissa. Muistelukerronnan keskeisenä motiivina on tarve tulkita, arvioida ja ymmärtää menneisyyttä. Muistelijoille on myös tärkeää kertoa menneisyydestä omaa kertomustaan vastapainona viralliselle historian tutkimukselle. (Peltonen 1996, 27, 36.)

⁵ Ks. Paul Ricoeur 1991, 20–33.

Muistelukerronta on prosessi, joka liittyy ihmisten omaan *historiatietoisuuteen*. Historia ei ole vain historioitsijoiden tieteellisen tutkimuksen tulosta, vaan ihmiset rakentavat lapsuudesta lähtien myös omaa historiakäsitystään sekä tietoisesti että tietämättään (Kalela 2000, 23). Historiatietoisuuteen vaikuttavat ihmisten toiminnasta jääneet aineelliset jäljet, kuten esimerkiksi rakennukset, mutta pelkästään ne eivät riitä antamaan tietoa historiasta, sillä tueksi tarvitaan myös kertomuksia ja selostuksia. Useimmille ihmisille historian julkiset esitykset, kuten tutkimuskirjallisuus tai televisio-ohjelmat, ja *kansanomainen historia*⁶, jolla tarkoitetaan arjen sosiaalisesta ympäristöstä välittyvää historiaa, muodostavat yhdessä ainutlaatuisen elämänhistorian. (Heimo 2010, 49; Tuomaala 2004, 37; Helsti 2000, 30; Kalela 2000, 23–25.) Näin ollen historia välittyy lukemattomina erilaisina esityksinä, joista virallinen historiankirjoitus muodostaa pienen osan. (Tuomaala 2004, 37.) Yhteisössä tämä kansanomainen historia välittyy esimerkiksi muistelukerrontana, jonka tehtävänä on välittää tietynlaista historiallista tietoa ja kanssakäymiselle olennaisia arvoja ja merkityksiä – tällöin ei ole keskeistä, pitääkö kerrottu paikkansa vai ei (ks. Heimo 2010, 48).

Muistelukerronta korostaa myös muistamisen tärkeyttä ja tietyn historiallisen tapahtuman yhteisöllistä muistamista (Ukkonen 2000, 30). Muistelukerronta viittaa täten myös kertojan ”omaa henkilökohtaista elämää laajempaan muisteluun ja kerrontaan” (Helsti 2000, 23). Keskeistä muistelukerronnassa on muistelijoiden oman totuuden ja historian tuottaminen ja ylläpitäminen. Olennaista tai muistamisen arvoista eivät ole kuitenkaan pelkästään itse tapahtumat vaan tapahtumien merkitykset kertojalle. (Ukkonen 2000, 30–31.)

Luen muistelukerrontaa tutkielmassani ensisijaisesti *kohteena*, mutta myös *lähteenä*. Lukiessani muistelukerrontaa kohteena keskityn menneisyyttä käsittelevään kerrontaan ja sen rakenteisiin ja keinoihin. Kun tutkin muistelukerrontaa lähteenä, etsin vastauksia tai viitteitä siitä, millainen on muistetun ja kerrotun menneisyyden merkitys. Tällaisessa lähestymistavassa haluan tuoda esille muistelijoiden omat

⁶ Ks. sivut 20–21.

näkökulmat menneisyydestä. (Ks. Fingerroos & Haanpää 2006, 28–29; Makkonen 2009, 17–18.)

Muistin yksilölliset, kollektiiviset ja sosiaaliset sisäkkäisyydet

Muistelukerronnan määrittelyssä esiintyvät niin yksilö kuin yhteisökin. ”Yksilöinä olemme aina jonkin ryhmän, yhteisön, kansan jäseniä, muistamme ja muistelemme yksilöllisten kokemusten ja elämysten ohella *kollektiivisesti* jaettua” (Korkiakangas 1996,16). Yhteisöt, joihin kuulumme, ohjailevat käsityksiämme, mielikuviamme ja muistojamme. Yksilöllisesti koettu todellisuus onkin väistämättä sidoksissa kollektiiviseen ja sosiaaliseen todellisuuteen. Eri asia on, tunnistetaanko näitä sidoksia. (Korkiakangas 2006, 126.) Yksilöllinen muistelu menneisyydestä on väistämättä myös sidoksissa kollektiiviseen ja sosiaaliseen muistiin. Nämä sidokset ovat tunnistettavissa mutta vaikeasti erotettavissa.

Kun *etnologisessa muistitutkimuksessa* puhutaan kollektiivisesta muistista, tarkastelun lähtökohdaksi nostetaan ranskalaisen sosiologin Maurice Halbwachs (1877–1945) kirjoitukset, joissa hän kiinnitti huomiota yksilöllisen ja kollektiivisen muistin suhteiden selvittelyyn. Halbwachs (1980, 48) kiteyttää kollektiivisen ja yksilöllisen muistin suhteen seuraavasti:

”While the collective memory endures and draws strength from its base in a coherent body of people, it is individuals as group members who remembers. While these remembrances are mutually supportive of each others and common to all, individual members still vary in the intensity with which they experience them. I would readily acknowledge that each memory is a viewpoint on the collective memory, that this viewpoint changes as my position changes, that this position itself changes as my relationships to other milieus change”.

Halbwachs mukan kollektiivinen muisti lähtee liikkeelle siitä ajatuksesta, että yksilöt muistelevat ryhmän jäseninä. He muistelevat ja uudelleen muokkaavat menneisyyttä niiden ryhmien konteksteissa, joihin he kuuluvat. (Halbwachs 1992, 22.) ”Yksilöt muistelevat, mutta yhteisö määrittelee sen, mikä on muistamisen

arvoista ja sen mitä täytyy muistaa” (Korkiakangas 1996, 28). Yksilöt samaistuivat yleisiin, yhteisesti merkityksellisiin tapahtumiin, jotka ovat olleet tärkeitä heidän yhteisölleen (Korkiakangas 1996, 28). Edellisissä lauseissa piileekin mielestäni kollektiivisen muistin ydin ja Halbwachsian muistikeskusteluun tuoma ilmiö: muisti voi olla yhtä aikaa sekä yksilöllistä että kollektiivista.

Ongelmallisena Halbwachsian ajattelussa pidetään sitä, että hän näyttää sisällyttävän yksilön aina yhteisöön. Halbwachsian kriitikot huomauttavatkin, että yhteisön jäsenillä voi olla jaettuja käsityksiä, mutta vain yksilöt muistavat, ei kollektiivi.⁷ (Ks. Heimo 2010, 41.) Yksilöt eivät jaa yhteistä aivokuorta, eivätkä täten voi muistella kollektiivisesti (Young 1993, Klein 2000, 133 mukaan). Osa kriitikoista on esittänyt, että yksilö on kokonaan kirjoitettu ulos kollektiivisesta muistista (ks. esim. Kansteiner 2002, 181). Toisaalta on otettava huomioon myös se, että kollektiivinen muisti rakentuu yksilöiden muistelusta (Kansteiner 2002, 185). Mielestäni yksilöt eivät ole välttämättä niinkään kirjoitettu ulos kollektiivisesta muistista vaan syvälle sen sisään, jolloin näyttää siltä, että heidän muistinsa on aina vain osa kollektiivista muistia (ks. esim. Kansteiner 2002, 181–185). Lisäksi tulee ottaa huomioon, että kollektiivi ei ole yhtä kuin muistelijä. Halbwachs ei mielestäni tarkoita kollektiivilla ryhmää, jolla olisi jaettu psyyke ja muisti, vaan ryhmää, jossa yksilöiden muistot voidaan jakaa siten, että ne tulevat merkityksellisiksi ja ymmärretyiksi toisten yksilöiden toimesta. Muistelijoita on monia. Palaan kollektiivisen muistin kritiikkiin luvussa seitsemän.

Halbwachs (1980, 23) kieltämättä näkee yksilön muistot aina suhteessa yhteisöön. Tämän takana on Halbwachsian ajatus siitä, että me emme ole koskaan todella yksin. Kannamme aina mukana toisia ihmisiä, heidän ajatuksiaan, kokemuksiaan ja näkökantojaan. Yksilöt esimerkiksi muistavat lapsuutensa perheen osana tai työnsä työyhteisönsä osana (Peltonen 2003, 188).

⁷ Sivulla 17–19 käsittelem Halbwachsian vastinetta tähän kritiikkiin.

Yksilöllinen muisti rakentuu Halbwachsian mukaan muistoista ja kokemuksista, jotka on itse koettu eli *omaelämäkerrallisista muistoista*, ja muistoista, jotka ovat ikään kuin *lainattuja*. Lainatuilla muistoilla Halbwachs tarkoittaa tietoja, jotka voimme saada toisilta ihmisiltä, televisiosta, kirjoista, sanomalehdistä tai vaikkapa radiosta. (Halbwachs 1980, 52; 1992, 24; ks. myös Korkiakangas 2006, 127.) Esimerkiksi vanhempien sukupolvien kokemukset voivat siirtyä kertomusten muodossa nuoremmille sukupolville ja tulla osaksi heidän omaelämäkerrallista muistiaan ja nykyhetkeä. Muistellemme täten myös muilta kuulemaamme. (Ks. esimerkiksi Korkiakangas 1999, 165.)

Sodan syttymistä en muista, sillä olen syntynyt 1938. Tulimme siirtolaisiksi äiti kotiin Lapinlahdelle (P.S.). Kiire oli pois Suistamolta, Loimolan kylästä lähteä. Läksimme niin nopeaan, että ”kaikki” todella jäi, vain se mikä päälle sattui, tuli mukaan. Äitini kertoi, että hän oli keittänyt kahvia ja olivat aikeissa ryhtyä kahvin juontiin, mutta sisään astui mies, joka sanoi, että nyt on juuri lähdettävä, juna odottaa asemalla. Niinpä äitini teki naapurin rouvan ja isän tavoin, että käskyä noudatettiin ja matkaan lähdettiin. – Äitini muisteli, että asemalla oli pitkä aikaa odottaa ennen junan lähtöä. Härkävaunussa kahden lapsen kera, isosiskon ja minun he miettivät, että olisi pitänyt ottaa mukaan äidin valmistama ihka uusi virkattu sänkypeitto, jota hän oli esitellyt naapurinrouvalle, isän nahkatakki naulasta ja isosiskon valkoinen hattu ja turkiskaulus, mutta sinne jäivät. Vihdoin juna läksi liikkeelle ja äitini muisteli kaihoisasti juomatta jäänyttä kahvia koko 3 vuorokautta kestäneen evakkokuljetuksen aikana. Kaikenlisäksi he hämmästelivät, että isällä oli puku yllä ja kumisaappaat jalassa, no kiire teki temppunsa, ei siinä mikään auttanut. (7332/38N)

Lisäksi Halbwachs näkee *historiallisen* muistin osana yksilön muistia. Historiallista, kirjoitettuihin asiakirjoihin tai vaikkapa valokuviin tallennettua muistia Halbwachs luonnehtii *kuolleeksi* muistiksi, joka niin sanotusti herää eloon yhteisissä muistelutilanteissa. (Halbwachs 1992, 24; ks. myös Korkiakangas 2006, 127.) Yksilö ei siis itse suoranaisesti muistele, vaan hän saattaa olla lukija tai rituaalisiin juhlallisuuksiin osallistuja (Köresaar 2004, 37). Historiallisen muistin kontekstissa menneisyys on täten sosiaalisten instituutioiden säilyttämää ja tulkitsemaa

(Halbwachs 1992, 24; ks. Kõresaar 2004, 37).⁸ Yksilöinä liitämme nämä lainatut ja historialliset tiedot osaksi muistiamme ja saatamme sanoa, että ”minä muistan”, vaikka oikeasti tiedämme ja muistamme tietomme. Saatamme myös rikastuttaa kokemuksiamme tiedoilla, joita emme ole itse kokeneet. (Halbwachs 1980, 51–52.)

Saksa hyökkäsi syyskuun ensimmäisenä päivänä Puolaan. Luimme lehdistä kuinka Hitler oli sanonut: ”Olen noston rautaisen käteni Puolan ylle.” Kävi niin, ettei paikkakunnallamme satanut kolmeen viikkoon. Miehet sanoivat etteivät sadepilvet pääse liikkumaan kun Hitlerin rautainen käsi on edessä. Oli hyvä tehdä viljankorjuutöitä suuren Johtajan ansiosta. (7313/?M)

Halbwachsin mukaan yksilö siis muistelee, mutta yhteisöt, joihin yksilö kuuluu, ja tiedot, jotka muistamme, vaikuttavat ja muokkaavat ihmisen kykyä palauttaa mieleen ja muistaa. Näin ollen yksilöt myös muovaavat menneisyyttään sellaisen ryhmän osana, joka toistamalla tiettyjä kertomuksia määrittää sen, mitä muistetaan ja mitä unohdetaan. (Halbwachs 1992, 22; ks. Peltonen 1996, 31; 2003, 187–188.) Halbwachs ei siis kiellä, ettei jokaisella yksilöllä olisi omia henkilökohtaisia muistoja, mutta toteaa, että niitä säätelevät kuitenkin kollektiiviset ja sosiaaliset puitteet.⁹ Yksilön muistot konstruoituvat muistelutilanteessa, joka nähdään kommunikatiivisena eli jaettavissa olevana. Kollektiivinen muisti liittyy siten vahvasti ihmisten väliseen dialogiseen vuorovaikutukseen, jonka kautta se konkretisoituu. Kollektiivinen muisti on sosiaalista todellisuutta, joka välittyy sekä säilyy ryhmien tietoisten ja aktiivisten toimien ja yhteiskunnallisten instituutioiden kautta. (Halbwachs 1992, Korkiakankaan 2006, 126–127 mukaan.)

Kollektiivisen muistin termiä käytettäessä jää usein epäselväksi, tarkoitetaanko sillä muistoja, jotka ovat yhteisön jäsenille yhteisiä, yhteisön jäsenten muistojen muodostamaa kokonaisuutta, vai niitä muistoja, joita yksittäinen ihminen on

⁸ Ks. sivu 14. Julkiset historian esitykset, kuten esimerkiksi historialliset rakennukset, voi rinnastaa Halbwachsin esittelemään kuolleeseen muistiin.

⁹ Muistelija ei siis olisi kollektiivi, vaan yksilö. Ks. sivu 16. Yksilön muistiin ja muisteluun vaikuttaa kuitenkin aina jokin ulkopuolinen taho

omaksunut yhteisön jäsenenä.¹⁰ Usein kollektiivisella muistilla tarkoitetaan nimenomaan yhteisön jäsenten muistojen synnyttämää kokonaisuutta, mikä aiheuttaa oman ongelmansa, koska kollektiivi saatetaan tulkita kokonaisuudeksi, johon ei sisälly ristiriitaisuuksia tai poikkeavia kertomuksia. Käsitteellä saatetaan tarkoittaa myös niitä muistoja, jotka eivät perustu suoranaisesti omaan kokemukseen, vaan jotka yksilö on omaksunut ryhmän tai yhteisön jäsenenä.¹¹ Kollektiivisen muistin käsitettä käytetään siis hyvin moninaisesti, mitä selittää käsitteen hankaluus ja tietynlainen epämääräisyys. (Heimo 2010, 40–41; ks. myös Wertsch 2002, 5.) Käsitteen abstraktiotaso on korkea, ja siihen sisältyy jo itsessään haasteellinen yksilöllisyyden käsite, joka tietyllä tavalla kirjoitetaan kollektiivisen muistin sisään solmien sen kaikki ulottuvuuden osaksi kollektiivista muisti, mikä tekee yksilön muistista ikään kuin poissaolevaa.¹²

Tutkimuskirjallisuudessa kollektiivisen muistin käsitteen rinnalla kulkee *sosiaalisen muistin* termi. Monesti näitä termejä käytetään toistensa synonyymeina tai sitten niiden välillä on aste-eroja. (Makkonen 2009, 21.) Kun puhutaan sosiaalisesta muistista, halutaan korostaa muistin funktionaalisia puolia: yhteyksiä, joihin muistelu liittyy, ja mitä muistelulla tavoitellaan. Toisaalta huomiota kiinnitetään muistelun sisällöllisen muokkautumisen piirteisiin kuten siihen, miten muistettu skematisoituu tai konstruoituu erilaisissa sosiaalisissa yhteyksissä. (Korkiakangas 2005, 135; 2006, 127–128.)

Oral History -tutkimussuuntauksen¹³ eli *muistitietotutkimuksen* parissa sosiaalisella muistilla tarkoitetaan menneisyyttä koskevia käsityksiä eli *historiakuvia*, jotka

¹⁰ Kuten James Wertsch (2002, 22) Bartlettia (1995, 294) mukaillen kirjoittaa: ”[m]ost investigators concerned with collective memory actually deal with ”memory *in* the group, and not memory *of* the group” ”.

¹¹ James Wertsch (2002, 4–5) on luonnehtinut kollektiivista muistia tekstuaalisesti välittyväksi. Kollektiivisen muistin ylläpitäminen tai siihen osallistuminen ei edellytä sitä, että muistelija olisi kokenut tapahtumat. (ks. myös Korkiakangas 2005, 136.)

¹² Ks. sivu 16.

¹³ Kansainvälisessä tutkimuksessa *oral history* eli *suullinen historia* tarkoittaa silminnäköjien haastattelemista menneisyyden tapahtumista historian rekonstruointia varten, jolloin korostetaan tiedon omakohtaisuutta ja suullista esitystä. Suullisen historian rinnalla suomalaisessa tutkimuksessa

poikkeavat virallisesta historiankirjoituksesta. Keskeinen kiinnostuksen kohde on tarkastella muistikertomuksia menneisyyden, eletyn elämän ja *henkilökohtaisten kokemusten* kuvaajina sekä niiden suhdetta vallitsevaan historiankirjoitukseen ja suuriin kertomuksiin. (Heimo 2010, 41; Kortelainen 2008, 29.) Muistitietotutkimuksen laajasta kentästä poimin kansanomaisen historian käsitteen, jonka jo mainitsin määrittellessäni muistelukerrontaan.¹⁴

Kansanomaisen historian termin määritteli Jorma Kalela Birminghamin yliopistossa vuosina 1979–1985 toimineen Popular Memory Group -tutkimusryhmän näkemyksiä soveltaen. Ryhmän perusajatuksena oli, että yksityinen ja julkinen muistaminen kietoutuvat toisiinsa erottamattomasti. Julkiset historian esitykset perustuvat yhteisöllisesti muovautuneisiin henkilökohtaisiin kokemuksiin ja päinvastoin. Historian julkisilla esityksillä ryhmä tarkoitti museoiden, arkistojen ja muiden instituutioiden lisäksi myös median välittämiä ja ylläpitämiä historiantulkintoja. Yksityisillä muistoilla se puolestaan tarkoitti yhteisöjen ja ryhmien jakamia tietoja menneisyydestä, joita välitetään arkipäivän tilanteissa. Popular memory -suuntausta edustavat tutkijat katsovat, että kertojat muotoilevat muistonsa kulttuuristen mallien, normien ja kerrontatilanteen vaatimusten mukaisesti. Muistot ovat ikään kuin neuvottelun tulossa.¹⁵ Kollektiivisesta ja sosiaalisesta muistista puhuttaessa on viime kädessä kysymys nimenomaan yksilön valinnoista, muistamisesta, unohtamisesta ja siitä, minkälaiseksi kertomukseksi muisto kuhunkin tilanteeseen tuotetaan.¹⁶ Siksi onkin mielekkäämpää selvittää, *miksi* jostakin kerrotaan niin kuin kerrotaan, kuin tarkastella sitä, *mitä* kerrotaan. (Heimo 2010, 45–46; ks. myös Kalela 2006, 76–77.)

Kansanomainen historia on Jorma Kalelan (2000, 38) mukaan ”[k]otona ja työpaikalla kerrottua ja puhuttua, sukulaisilta ja lähiympäristöstä omaksuttuja näkemyksiä. Kansanomainen historia välittyy perinteenä, se on historiaa, joka

puhutaan joko *muistitietotutkimuksesta* tai *muistitietohistoriasta*. Näiden termien kautta halutaan korostaa myös kirjoitettujen lähteiden merkitystä. (Heimo 2010, 38–39; Fingerroos & Haanpää 2006, 27.)

¹⁴ Ks. sivu 14.

¹⁵ Ks. sivu 22 alaviite 21..

¹⁶ Vrt. sivut 17–18.

tavallaan ”tarttuu vaatteisiin” ja on yhteisön ylläpitämää”. Kansaomainen historia on siis ihmisten muistiin ja menneisyyteen perustuvaa epävirallista tietoa, joka poikkeaa virallisesta, julkisina esityksinä ilmentyvistä historiasta.¹⁷ Ero historian julkisten esitysten ja kansanomaisen historian välillä on niin sanotusti veteen piirretty viiva, mutta Kalela pitää näitä kahta historian esityksen muotoa toisistaan erillisinä, tosin ei kuitenkaan toisistaan riippumattomina.¹⁸ (Heimo 2010, 49; ks. myös Kalela 2000, 39.) Kalela korostaakin, että julkinen historia ja perinteenä välittyvä historia ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään.¹⁹ (Kalela 2006, 87; Heimo 2010, 49.)

Olen tässä luvussa esitellyt kahteen eri traditioon, muistitietotutkimukseen (*oral history*) ja muistitutkimukseen (*memory studies*) kuuluvia käsitteitä. Nämä tutkimussuunnat ovat syntyneet erillään, ja usein ne pidetään myös erillään. Toki traditioiden väliset sisäkkäisyydet ovat olemassa, mutta niitä on vaikea erottaa ja tunnistaa muistiin liittyvien käsitteiden määritelmäkirjon vuoksi. Kirjallisuutta lukiessa ei voi olla huomaamatta, että tutkimuksen kenttä on laaja, hajanainen ja käsitteellisesti sekava. Muistista on muodostunut eräänlainen *vaeltava käsite*, jolle voidaan antaa päteviä ja lukuisia määritelmiä, minkä vuoksi koko käsite on muuttunut epämääräiseksi. (Ks. Heimo 2010, 37.)

Koen, että oma asemani näiden käsitteiden ja traditioiden välillä on epämääräinen. Kokemattomana tutkijana vaellan itse etsien ja hahmottaen valintojani ja paikkaani. Näitä valintoja ei kuitenkaan tehdä ilman jonkinlaista johdatusta, sillä tutkijana kuten muistelijanakin on aina osa jotakin yhteisöä, joka muokkaa ja ohjaa käsityksiä ja

¹⁷ Saksalaisen nykymuistitutkimuksen parissa vastaava termi on *communicative memory*. Käsitteen mukaan ryhmän jäsenet määrittelevät itse millainen heidän menneisyytensä on suhteessa ns. suuriin kertomuksiin. Menneisyyttä rakennetaan vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa tiettyssä tilanteessa, ajassa ja tiettyjä tarkoituspäitä varten. Täten menneisyydestä on useita erilaisia tulkintoja. (Ks. Welzer 2010, 285, 294–295.)

¹⁸ Ks. sivu 20.

¹⁹ Myöhemmin Kalela korvasi kansanomaisen historian *sosiaaliset muistit* termillä, koska se kuvasti paremmin kansalaisten perinteenä siirtämän historian moninaisuutta ja ristiriitaisuutta, koska kyseessä ei ole missään nimessä mikään yhtenäinen historia. Viimeisimmässä, julkaisemattomassa tutkimuksessaan Kalela päätyy termiin *yhteiset muistit* (engl. shared stories), jossa painottuvat ihmisten menneisyyttä koskevien käsitysten ja historian esitysten välinen vuorovaikutusprosessi. (Kalela 2006, 87; Heimo 2010, 49.)

ajatuksia. Yksilölliset valintani ovat väistämättä sidoksissa lukemaani tutkimuskirjallisuuteen, joka on muistin tutkimuksen parissa vähintäänkin kirjavaa, kuin myös siihen, mihin suuntaan minua on tämän tutkielman puitteissa ohjattu. Tutkielmani onkin saanut vaikutteita niin muistitietotutkimuksesta kuin muistitutkimuksesta²⁰ – siitäkkin huolimatta, että ne ovat kaksi eri traditiota. Olen valinnut ja määritellyt nämä käsitteet siten, että ne palvelevat toinen toisiaan ja tutkielmani kohdetta. Toisin sanoen olen yrittänyt päästä yli ns. traditiorajoista.

Tässä luvussa esittelemieni käsitteiden kautta pystyn tuomaan esille muistelun konstrukttiivisen luonteen, jolla tarkoitan sitä, että muisteltu menneisyys on kerronnallinen rakennelma, josta myös tutkijat kiistelevät ja tekevät erilaisia käsitteellisiä tulkintoja. Tässä tutkielmassa muisteltu menneisyys on kertomus – kertomus, joka on kirjoitettu tiettyssä ajassa (kirjoitushetki 2006) ja paikassa (sota-ajan viitekehyksessä) tiettyjä tarkoituspäriä toteuttaen (Sodasta rauhaan -kysely). En siis käsittele vastaajien kertomuksia alkuperäisten kokemusten toisintoina, vaan katson, että kertojat muotoilevat kertomuksensa kulttuuristen mallien, yhteisöllisten tapojen, julkisen historian ja kerrontatilanteen vaatimusten mukaisesti (ks. Heimo 2010, 46).²¹ Nämä edellä mainitut tekijät vaikuttavat siihen, mitä muistetaan, mitä halutaan muistettavan ja mitä kerrotaan. Samalla ne vaikuttavat myös siihen, mitä ei haluta kertoa, muistaa tai muistella eli siihen, mitä unohdetaan. Kertomus niin kuin muistikin on neuvottelun²² tulosta, ja tätä neuvottelua yksilö käy yhteisön, kulttuurin ja julkisen historian kanssa. Täten muistaminen on *sosiaalista*.

Sosiaalinen muistaminen korostaa muistin yhteisöllisyyttä: muistot koostuvat sekä omaelämäkerrallisista että ympäristöstä omaksumistamme aineksista. Yhteisöllisyys ei viittaa tässä kuitenkaan jonkin tietyn yhteisön muistiin. (Heimo 2010, 41–42.) En

²⁰ Voidaan puhua kulttuurisesta muistitutkimuksesta, jonka käsitteet ovat suurimmaksi osaksi johdettu Halbwachsian kollektiivisesta muistista. (Heimo 2010, 37–38).

²¹ Ks. sivu 20–21.

²² Elina Makkonen (2009, 22) käyttää väitöskirjassaan käsitettä *neuvoteltu muisti*, jonka avulla voidaan pohtia muistamisen ja unohtamisen suhdetta ja sitä, mitkä ilmiöt menneisyydestä hyväksytään osaksi yhteistä muistia ja historiantulkintaa. Ks. myös Korkiakangas 1996, 17. Ks. myös sivu 19 koskien Popular Memory -suuntausta.

siis nojaa selkeästi joko kollektiivisen muistin tai kansanomaisen historian käsitteisiin, koska en halua puhua *yhdestä* muistista tai historiasta vaan haluan korostaa muistia työstettynä kertomuksena, jota yksilöt luovat osana yhteisöjä.²³

En irtisanoudu täysin yksilön muistista, mutta tarkoituksenani ei ole etsiä aineistosta sen ilmentymiä, vaan näyttää millaista kertomusta toisilleen tuntemattomat talvi- ja jatkosodan kokeneet kertojat (yksilöt) tapahtumista luovat ja ylläpitävät ja miten se kertomus asettuu pohdinnan alaiseksi saman ryhmän sisällä. Aineiston analyysissä pyrin tuomaan näkyväksi sen, että kulttuuri, julkinen historia, yhteisöt ja tarkoitusperät vaikuttavat muistamiseen, vaikka kyseessä olisikin oman menneisyyden muistelemineen. Näin ollen menneisyys on kerrottu kertomus, jossa sekoittuvat omakohtaiset kokemukset ja ympäristöstä saadut vaikutteet. Nämä sisäkkäisyydet ovat havaittavissa, mutta niiden erottaminen on vaikea, ellei jopa mahdoton tehtävä.

²³ Ks. 11–13 Hermeneutiikka ja narratiivinen filosofia.

4. TUTKIMUSAINEISTO JA SEN LUKUTAVAT

Tutkimusaineistoni koostuu 45 kirjallisesta Sodasta rauhaan -kyselyn vastauksesta. Kysely on toteutettu vuonna 2006 osana Jyväskylän yliopiston ja Åbo Akademin yhteistä tutkimushanketta *Rauhan tultua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1944–2000*. Kysely toteutettiin kilpakeruuna Åbo Akademin Etnologian arkiston ja Keski-Suomen Muistiarkiston toimesta. Käytössäni oleva aineisto on peräisin Åbo Akademin Etnologian arkiston saamista suomenkielisistä vastauksista. Käytössäni ei ole arkiston saamia ruotsinkielisiä vastauksia.

Lainatessani tai viitatessani aineistooni käytän koodia, josta ilmenee vastauksen järjestysnumero, joka on Åbo Akademin Etnologian arkiston vastaukselle antama koodi, sekä vastaajan syntymävuosi ja sukupuoli, esimerkiksi: 7328/25M. Jos syntymävuotta ei ole ilmoitettu eikä se käy ilmi vastauksesta, on syntymävuoden kohdalla kysymysmerkki. Tutkimustekstissäni esitän aineistositaatit juuri sellaisena kuin kertoja on ne kirjoittanut, en esimerkiksi korjaa kirjoitusvirheitä tai kielioppivirheitä:

Olen syntynyt 1917. toista ja jouduin kokemaan tali--sekä jatko – sodna (7300/17M).

Rauhan tultua jatkunut sota -tutkimushanke

Rauhan tultua jatkunut sota -tutkimushankkeen tarkoituksena on tutkia sodan jälkitilan eli sodasta rauhaan palaamisen problematiikkaa (Karonen 2006). Sotia ja yhteiskunnallisia konflikteja kohtaan tunnetaan suurta kiinnostusta, ja niistä pystytäänkin nykyteknologian avulla tuottamaan reaaliaikaista tietoa taistelukentiltä

suoraan koteihimme. Taistelujen pitkittyessä tai tauotessa kiinnostus kuitenkin lopahtaa eivätkä konfliktin seuraamukset ole uutisarvoltaan yhtä arvokkaita kuin taistelukenttien realismi. Tarkastelun ulkopuolelle jää tällöin sodan jälkeinen todellisuus, ”[s]odan jälkitila, jossa konfliktin aiheuttamat vauriot alkavat paljastua koko laajuudessaan, on kulloinkin kyseessä olevalle yhteiskunnalle ja sen asukkaille yhtä vaativa ellei peräti vaativampi tehtävä kuin itse sodan aika”, kuten hankkeen esittelytekstissä todetaan. (Karonen 2006, 2.) Tutkimusprojektin lähtökohdaksi on otettu täten sodan jälkeinen yhteiskunta, erityisesti se, miten suomalainen yhteiskunta selviytyi sodasta. Yleisesti oletetaan, että Suomi selvisi sodista hyvin, millä tarkoitetaan sitä, että yhteiskunnan perusrakenteet pysyivät melko muuttumattomina. *Rauhan tultua jatkunut sota* -tutkimushankkeen mielenkiinnon kohteiden kannalta oleellisemmaksi nousevat kuitenkin yksilöiden kokemukset ja asema sodan tai konfliktien jälkeisessä ajassa. Sota jättää aina jälkensä myös yksilöön. Sodan jälkipyykki voi olla yksittäiselle ihmiselle menetetty läheinen, ruumiinvamma, trauma, kodin menettäminen, taloudelliset tappiot ja niin edelleen. Merkittävää on, että sodalla on aina jokin vaikutus yksilön arkeen, niin sodan aikana kuin sodan loputtuakin. Tutkimushankkeen yhtenä tavoitteena on ja oli tutkia suomalaisen yhteiskunnan sodasta selviytymistä analysoimalla vuosien 1939–1945 sotien jälkeisiä aikoja yksittäisten ihmisten kokemusten kautta. (Karonen 2006, 3.)

Hankkeessa käytetyt tutkimusmenetelmät painottuvat ”yksilöllisistä kokemuksista eli ’näkiäjöiden ja kokijöiden’ puolelta nousevaan ja haastattelumenetelmin toteutettavaan tutkimukseen” (Karonen 2006, 2–3). Tarkastelu kohdistuu enemmän mikrotason analyysiin, vaikka myös makrotason ilmiöt ovat oleellisia kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Makrotasolla tarkoitetaan yhteiskunnan toiminnallisia ja henkisiä rakenteita. Mikrotasolla tarkastellaan yksittäisten yksilöiden kokemuksia ja selviytymistä sodasta. Nämä kaksi tasoa kulkevat käsi kädessä toisiinsa nojaten, mikä luo myös suuren haasteen tutkimukselle: mikä on yksilön ja rakenteen vuorovaikutuksen suhde.

Etnologiatieteiden metodologian²⁴ kautta tätä ongelmaa ”voidaan lähestyä yksilöllisten ja kollektiivisestikin jaettavissa olevien kokemusten, käsitysten, toimintatapojen ja strategioiden kautta” (Karonen 2006, 4). Tutkimalla, miten yksilöt selviytyvät sodasta, saadaan myös tietoa siitä, miten yhteiskunta selviytyi tragediasta. Tällaisessa lähestymistavassa korostettuun asemaan nousevat sodasta rauhaan palaamiseen liittyvät kokemukset elettyinä ja muisteltuina tilanteina eritoten kokijoiden arkielämän konteksteissa. Näin saadaan selvitettyä yksilöllisten ja kollektiivisten kokemusten rinnasteisuus ja ristiriitaisuudet. Huomioitava on myös seikka, että poikkeavien aikojen kuten sotien muisteluun saattavat vaikuttaa vallalla olevat käsitykset, tiedot tapahtumista ja erilaiset arvostukset. Mahdollista on myös se, että joitakin asioita ei ole edes sallittua muistella. Väistämättä joitakin asioita ei edes muisteta, ja ne ”jäävät” unohduksiin. (Karonen 2006, 4.)

Sodasta rauhaan -kysely

Kysely on aineistonkeruumenetelmä, jossa tietylle ryhmälle ihmisiä esitetään kirjallisia kysymyksiä kirjallisesti vastattaviksi (Perinteentutkimuksen terminologia 2001, 27). Kirjallisia kyselykeruita tehdään erilaisten hankkeiden ja yksittäisten tutkijoiden tutkimusten yhteydessä. Kyselykeruut toteuttaa yleensä jokin arkisto. Tämänkaltainen keruu saattaa olla valtakunnallinen kilpakeruu tai esimerkiksi kirjoituskutsu jostakin tietyistä aiheista (Latvala 2005, 24). Kilpakeruita ja kirjoituskutsuja lähetetään arkiston olemassa olevalle vastaajaverkolle tai sitten vastaaminen mahdollistetaan kaikille halukkaille julkistamalla kirjoituskutsu esimerkiksi sanomalehdessä. Täten vastaajaverkosto voi olla vakituinen tai tilapäinen, tai se voi muodostua molemmista. Vastaajaverkoston kuulumisen ja kyselyihin vastaaminen on vapaaehtoista toimintaa. (Leimu 2005, 83.)

²⁴ ”Metodologialla tarkoitetaan yleisesti sääntöjä tai käsityksiä, joilla perustellaan ja arvioidaan tutkimuksessa käytettyjä teorioita, käsitteitä ja tutkimusmenetelmiä eli metodeja” (Fingerroos & Peltonen 2006, 11).

Sodasta rauhaan -kysely on laadittu osana edellä mainittua *Rauhan tultua jatkunut sota* -tutkimushanketta. Kyselyn toteutti Åbo Akademin Etnologian arkisto ja myös Keski-Suomen Muistiarkisto levitti kyselyä omalle vastaajaverkostolleen. Kyselyn kautta oli tarkoitus tutkia sodasta rauhaan palaamisen problematiikkaa arkipäivän ja arjen tasolla. Tutkimuksen kohteena ovat arkipäivästä selviytyminen ja elämisen mallit ja toimintatavat arjessa. Oletus on, että sodan jälkeiseen arkielämään palaaminen on vaatinut erilaisia ponnisteluja riippuen siitä, millaiseen arkeen on palattu. (Karonen 2006, 8).

Sodasta rauhaan -kyselyn vastaajille lähetetty keruuesite (Liite 1) on nelisivuinen. Kysymyksiä on yhteensä 47, ja ne on jaettu yhdeksän erilaisen teeman mukaisesti (Liite 2).²⁵ Kyselyssä tiedusteltiin mm. muistoja talvisodan syttymisestä ja elämästä sodan aikana, muisteluja kotirintaman ja rintaman välisestä kirjeenvaihdosta, sodan päättymisestä, asettumisesta arkielämään, sotalapsista sekä nykyisyydestä ja sota-aikaan liittyvistä vaikeista muistoista. Kunkin teeman alla on 3–10 tarkentavaa ja muistelua ohjaavaa kysymystä, joista osa liittyy kertojan henkilökohtaiseen kokemukseen ja osa taas ohjaa muistelua yleisemmälle tasolle. Kysymyksissä liikutaan kodin ja yhteiskunnan välillä eli yksilöllisen ja kollektiivisen välillä.

Vastaajaverkoston jäsenille lähetettiin kyselyn mukana saatekirje (Liite 3), jossa vastaajille kerrotaan, että Sodasta rauhaan -kysely liittyy Suomen Akatemian rahoittamaan ”*Rauhan tultua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1939 – 2000*” sekä sotarintaman ja kotirintaman välistä kirjeenvaihtoa koskevaan tutkimukseen. Vastaajille kerrotaan, että kysymyksillä halutaan selvittää, miten viime sodista selviydettiin, miten elämä järjestyi rauhan tultua ja oliko sodilla merkitystä myöhempään elämäntapaan. Viestissä kerrotaan myös, että kysely on kohdistettu niille, jotka ovat henkilökohtaisesti kokeneet sodan, ja sukupolville, jotka syntyivät sodan loputtua. Keruuviestissä painotetaan, että kysymykset ovat viitteellisiä, täten vastaajalle

²⁵ Liitteessä 2 olen jaotellut kysymykset aihealueittain lukumäärän ja prosentuaalisen osuuden mukaan.

annetaan mahdollisuus kertoa vapaasti siitä, mikä hänen mielestään luonnehtii sota-aikaa ja sodanjälkeistä elämää. Kysymykset toimivat kertomisen virikkeinä, mutta niitä ei ole pakko seurata orjallisesti, vaan kertoja saa muistella keruuvastauksessaan sota-ajasta itselleen merkityksellisiä asioita.

Yleisesti luonnehtisin Sodasta rauhaan -kyselyä teemakyselyksi, jossa vastaajalle on esitetty muistelukerrontaa ohjaavia kysymyksiä. Kirjoittaa vastaaja miten tahansa ja mistä tahansa, vastatessaan hän kirjoittaa tutkimukseen yhden keruuvastauksen.

Teemakirjoittaminen

Keruuvastaukset erottaa henkilökohtaisista asiakirjoista, kuten kirjeistä ja päiväkirjoista se, että ne on laadittu kirjoituskutsun tai kilpakeruun ohjeita noudattaen julkisiksi dokumenteiksi. Kysely siis rajaa kerrontaa esittämällä kysymyksiä tietystä temasta ja aihealueesta, mutta ei kuitenkaan tiukasti strukturoitujen lomakekyselyiden tavalla. Lomakekyselyihin verrattuna kilpakeruiden ja kirjoituskutsujen tuottama tekstimateriaali on sisällöllisesti esseistisempää, monimuotoisempaa ja yllätyksellisempää, mutta myös fragmenttisempää. (Pöysä 1997, 34.) Tämä selittyy sillä, että kyselyyn vastaajalla on mahdollisuus kertoa haluamansa kyselyn teeman sisässä ja ympäriltä/kontekstissa eikä vastauksen mittaan tai muotoa rajoiteta. Tätä kohtalaisen vapaamuotoista kirjoittamalla kertomista nimitetään teemakirjoittamiseksi.

Teemakirjoittaminen -termin on johtanut Satu Apo (1993, 12; 1995, 173–174) teemahaastattelun käsitteen pohjalta. Temaattisessa kirjoittamisessa vastaajat osallistuvat aktiivisesti ja sitoutuneesti tutkimusprosessiin tuottamalla laveasti kirjoitettua tekstiä kohteesta, josta tutkija on heille keruukilpailun esitteessä tai kyselyn lähetekirjeessä kysymyksiä esittänyt. Kysymyksiä tarkoituksena on auttaa kertojaa pysymään jonkin aihealueen rajoissa ohjaavilla kysymyksillä, mikä ei

tarkoita kuitenkin sitä, ettei aiheesta voisi tai saisi harhautua. Suurin osa Sodasta rauhaan -kyselyn vastaajista noudattaa tarkasti kyselyn teemoja, mutta mukana on myös vastaajia, jotka kirjoittavat vapaampaa kertomusta menneisyydestään. Eräs vastaaja (7319/?N) kirjoittaa varsin pitkästi ja värikkäästi omasta lapsuudestaan ennen kuin ottaa muistelun kohteeksi kyselyn ensimmäiset kysymykset, joissa tiedustellaan, muistaako vastaaja talvi- ja/tai jatkosodan syttymisen ja miten sai kuulla siitä.

Ensimmäisiin muistikuvini liittyy Mamma, isoäitini. Isoäiti istui kotitaloni pihamaalla kiven päällä auringonpaisteessa. Kivi oli siihen aikaan hyvin korkea, sittemmin se on madaltunut huomattavasti, koska olen kasvanut suureksi. Kivi oli lämmin, isoäidin syli oli lämmin. Siihen syliin oli turvaututtava, kun äiti torui kesämekkonni likaantumisesta, naapuritalossa asuva samanikäinen serkkuni Mikko oli voittanut minut sanasodassa, tai pihamaalla asustava musta pässi oli melkein päässyt pukkaamaan minua. Silloin oli aina kesä. ... (7319/?N)

Teemakyselyn kysymykset toimivat ikään kuin kerronnan suuntaviivoina ja virikkeinä. (Apo 1993, 12; 1995, 173–174.) Kertojalla on täten vapaus kirjoittaa ja muistella itselleen merkityksellisiä asioita kysymyksen kontekstissa (Korkiakangas 1996, 63). Vastaajat tuottavat merkityksiä yksilöllisille kokemuksilleen. He eivät kerro kaikkia kyselyn aihepiiriin liittyneitä kokemuksiaan eivätkä toisaalta myöskään esitä satunnaisia muistoja tai kokemuksia teeman ulkopuolelta. Kertojat muistelevatkin mielellään asioita, joilla on henkilökohtaista ja sosiaalista identiteettiä rakentavaa merkitystä. (Helsti 2000, 21.) Juuri tästä yllä olevassa aineistositaatissakin on kyse. Vastaaja halusi luoda tiukan yhteyden paikkaan, jossa lapsuus oli vietetty ja josta hän myöhemmin joutuu lähtemään sotaa pakoon.

Kirjoittamalla kertominen mahdollistaa oman tavan kertoa ja antaa välineen, jolla voi tuoda esiin oman tiedon ja tulkinnan kysytystä aiheesta ilman, että tutkijalla olisi kovinkaan suurta vaikutusta (Perinteentutkimuksen terminologia 2001, 27; Apo 1995, 176). Tämä on metodologisesti ongelmallista. Tutkija ei ole konkreettisesti läsnä kirjoittamalla tapahtuvassa kerrontatilanteessa, kuten on kasvokkain tehtävässä haastattelussa. Tätä on pidetty myös ongelmallisena dialogin käsitteen vuoksi.

Suullisesti tehty haastattelu mahdollistaa dialogin; tutkija voi esittää tarkentavia kysymyksiä, ohjata kerrontaa kiinnostuksensa suuntaan tai antaa palautetta. (Pöysä 2006, 229–230.) Haastattelu on dialoginen, vastavuoroisuuteen perustuva keskustelutilanne, jossa tuotetaan vuorovaikutuksessa tietoa (Fingerroos 2004a, 96). Kirjoittamalla kertomisessa tämä dialoginen vuorovaikutussuhde puuttuu.

Outi Fingerroos käsittelee tätä problematiikkaa filosofi Paul Ricoeurin tulkinnan teorian kautta.²⁶ Ricoeurin lähtökohta on, että tietyssä hetkessä toimiva tekstin lukija ei voi tavoittaa kirjoitushetkeä sitä, mitä kirjoittaja ajatteli kirjoittaessaan tekstin. Teksti siis estää dialogisen vaihdon, kun taas haastattelutilanteessa kokemuksesta tai keskustelunaiheesta neuvotellaan ja luodaan siten yhdessä puhetta, kerrontaa. Eli näin ajatellen merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa, eikä tutkija täten voisi myöskään tulkita saamaansa tietoa ilman tuota dialogista tapahtumaa. Tässä valossa teksti mielletään autonomiseksi ja stabiiliksi. Lukija tai tutkija ei voi saavuttaa kirjoittajan tekstiin lataamia merkityksiä, koska ei ole ollut niitä vuorovaikutuksessa luomassa. Todellisuudessa tilanne ei ole näin ehdoton. (Fingerroos 2004a, 106–108; 2004b, 25–26.)

Kirjoittaen tapahtuva kerronta on yksityistä ja intiimiä. Haastattelijan puuttuminen mahdollistaa keskeytykset kerronnassa. Tekstiä voi myös editoida, ja kirjoittaja itse voi valita ajan ja paikan, jossa kerronta tapahtuu. Kirjoittaminen mahdollistaa omien ajatusten muokkaamisen antaen näin mahdollisuuden kontrolloituun ja harkittuun esitykseen. Monia sellaisia asioita ei kirjoiteta, jotka saattavat lipsahtaa kertojalta haastattelussa, mutta toisaalta saatetaan kirjoittaa asioista, joista ei haluta puhua. (Pöysä 2006, 229; Apo 1993; 1995.)

Tärkeää on huomioida, että kirjoittamalla kertominen ei ole täysin vapaata tajunnanvirran esittämistä, koska kirjoittajat eivät toimi kirjoitushetkellä täysin itsenäisesti. Keruun teema, kirjoittajalle esitetyt kysymykset ja kyselyn mukana

²⁶ Katso sivu 11 ja Hans-Georg Gadamerin hermeneuttinen tekstien tulkintateoria.

tulleet vastausohjeet ohjaavat kirjoittamista ja vastaavat jossain määrin haastattelijan toimintaa haastattelutilanteessa. Teksteistä on siis mahdollista löytää erilaisia dialogiin viittaavia merkityksiä, koska vastaaja reagoi kysymykseen, josta kirjoittaa itselleen merkityksellisiä asioita. Tekstin merkitys ei täten ole autonominen vaan syntynyt vuorovaikutuksen myötä, ja siten sitä voi myös tulkita. (Fingerroos 2004a, 24–26, 2004b, 107–108; Pöysä 2006, 230.)²⁷

Itse olen sitä mieltä, että ero haastattelun ja kyselyvastauksen välillä korostuu siinä, että kyselyllä aineistoa hankkiva tutkija ei pysty esittämään vastaajalle lisäkysymyksiä toisin kuin haastatteleva tutkija. Lisäkysymyksillä on mahdollista ohjata tulkintaa eli dialogia ”oikeaan” suuntaan eli siihen, mitä kertoja todella tarkoitti, kuin myös siihen, mitä tutkija haluaa tietää. Toisaalta kyselyaineistojen parissa tämän mahdollisuuden puuttuminen lisää tulkintamahdollisuuksien määrää, mikä myös vapauttaa tutkijan etsimästä ”oikeaa” merkitystä. Monimuotoisuuden myötä aineistoja voidaan lukea lukuisista eri lähtökohdista käsin. Tulkitut merkitykset ovat jokainen yhtä merkittäviä ja oikeita, koska tutkijalla/tulkitsijalla ei ole mahdollisuutta kysyä kertojalta, tuliko kerrottu ymmärretyksi siten kuin kertoja tarkoitti. Toisaalta myöskään kysymysten esittäminen ei takaa ymmärretyksi tulemistä. Haastattelut onkin nähty dialogisina, vastavuoroisuuteen perustuvina keskustelutilanteina, joissa tuotetaan vuorovaikutuksessa tietoa (ks. Fingerroos 2004a, 96). Itse suhtaudun kriittisesti ajatukseen haastattelutilanteen tiedon tuottamisesta, koska tieto, jota tuotetaan, taidetaan kuitenkin vasta luoda siinä vaiheessa, kun tutkija kirjoittaa tulkintansa aineiston ja kirjallisuuden pohjalta. Tässä vaiheessa aineiston tuottaneella toisella osapuolella, kertojalla, ei ole enää mahdollisuutta korjata tutkijan tulkintoja; näin ollen hän ei ole enää dialogin osapuoli, eikä hän siten myöskään ole tuottamassa tuota tietoa. En siis näe, että haastattelemalla päästäisiin sen lähemmäs ”oikeaa tietoa” kuin kyselyilläkään.

²⁷ Ks. sivu 11–13.

Kertynyt aineisto

Sodasta rauhaan -kyselyä lähetettiin Åbo Akademin Etnologian arkiston sekä Keski-Suomen Muistiarkiston vastaajille. Åbo Akademin arkiston vastaajaverkoston jäsenille kyselyä lähetettiin yhteensä 319 kappaletta ja vastauksia saatiin 110 kappaletta. Tämän lisäksi Keski-Suomen Muistiarkiston kautta saatiin 17 vastausta. Yhteensä kyselyvastauksia saapui siis 127 kappaletta. Åbo Akademin Etnologian arkiston lähettämistä kyselyistä 131 oli suomenkielisiä ja 188 ruotsinkielisiä. Ruotsinkielisiä vastauksia palautettiin 60 kappaletta, joista tasan puolet oli miesten kirjoittamia ja loput naisten. Suomenkielisiä vastauksia saapui 50, joista 27 oli naisten kirjoittamia ja 23 miesten.

Oma aineistoni koostuu Åbo Akademin Etnologian arkiston saamasta 45:stä käsin tai koneella kirjoitetusta suomenkielisestä vastauksesta. Vastauksista 25 on miespuolisilta kirjoittajilta ja 20 naispuolisilta. Puuttuvat viisi vastausta ovat tulleet arkistoon vasta sen jälkeen, kun olen saanut viimeisen osan aineistostani käsiini, eikä niitä ole ehditty kopioida tutkijoiden käyttöön. Aivan aluksi, tehdessäni tästä samaisesta kyselyaineistosta kandidaatintutkielmani ”*Tulee sota*” – *Etnologinen tutkimus talvisodan syttymisen muistelusta*” käytössäni oli 36 vastausta, mutta sain myöhemmin lisäaineistoa yhdeksän uuden vastauksen verran.

Pro gradu -tutkielmassani tutkimusaineistoa on 242 sivua, luku käsittää sivut, joilla on kerrontatekstiä riippumatta rivien määrästä. En ole laskenut mukaan Åbo Akademin Etnologian arkiston arkistointilomaketta, jossa on vastaajan henkilö- ja yhteystiedot. Kyseinen lomake toimii jokaisen vastauksen kansilehtenä. Kokonaissivumäärään en ole myöskään laskenut sellaisia sivuja, joissa vastaajat ennen kyselyyn vastaamista esimerkiksi selittävät myöhässä tullutta tai omasta mielestään huonoa vastausta tai huonoa käsialaansa. Tällaisia selityssivuja on vain muutamissa vastauksissa. Yksittäisten vastauksien mitta vaihteli pisimmästä 18 sivun vastauksesta aina yhden sivun mittaisiin. Naiset kirjoittivat keskimäärin 5,5

sivua ja miehet 5,25 sivua eli keskimääräisesti saman verran. Lisäksi vastauksien mukana lähetettiin liitteinä muutamia erillisiä kirjoituksia, sanomalehtileike ja vastaajan kirjoittaman kirjan kansikuva.

Vastaajakunta koostuu 56–89-vuotiaista suomalaisista. Ikänsä ilmoitti 45 vastaajasta 37. Niistä kahdeksasta²⁸, jotka jättivät syntymäaikansa ilmoittamatta, kolme²⁹ oli syntynyt vuosien 1931 ja 1932 välisenä aikana päätellen siitä, että he olivat talvisodan syttyessä alakoulussa. Kaksi³⁰ näistä kahdeksasta vastaajasta on syntynyt vuosina 1928–1929, koska he kertovat olleensa sodan syttyessä noin kymmenenvuotiaita. Yksi³¹ vastaajista on syntynyt tietävästi vuonna 1942, koska hän kertoo vastauksessaan seuraavaa:

Itse en muista sodan päättymisestä yhtään mitään koska olin noin 2 vuotta vanha. (7295/?M)

Vain kahdesta³² vastauksesta vastaajan syntymäaikaa on mahdoton määrittää. Olen kuitenkin käyttänyt näiden kahdeksan vastaajan kohdalla tunnistekoodissa kysymysmerkkiä ilmaisemaan syntymäajan epämääräisyyttä.

Olen jaotellut vastaajat Taulukkoon 1 kolmeen eri ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat vastaajat, jotka ovat syntyneet vuosien 1917 ja 1927 välisenä aikana ja olleet mukana sodan tapahtumissa. Ryhmään kuuluu niin veteraaneja, lottia, Karjalan siirtolaisia kuin kotirintamankin kokeneita. Toisen ryhmän vastaajat ovat syntyneet vuosina 1928–1938 ja olleet sotien aikaan lapsia tai nuoria, mutta he omaavat kuitenkin sota-ajasta omakohtaisia kokemuksia. Viimeinen ryhmä koostuu 1942, 1948 ja 1950 syntyneistä kolmesta vastaajasta, jotka muistelevat lähinnä omien vanhempiensa ja sukulaistensa elämää ja sitä, miten he itse ovat kokeneet sodan seuraamukset. (Ks. Korkiakangas 2009, 61–62.)

²⁸ 7295/M, 7306/N, 7313/M, 7318/M, 7319/N, 7321/M, 7330/M ja 7334/N.

²⁹ 7306/M, 7318/M ja 7321/M.

³⁰ 7313/M ja 7334/N.

³¹ 7295/M.

³² 7319/N ja 7330/M.

Taulukko1

Sodasta rauhaan -aineiston ikäjakauma ikänsä ilmoittaneiden osalta

Syntymäaika Määrä

1917-1927 21

1928-1938 19

1939- 3

Yht: 45

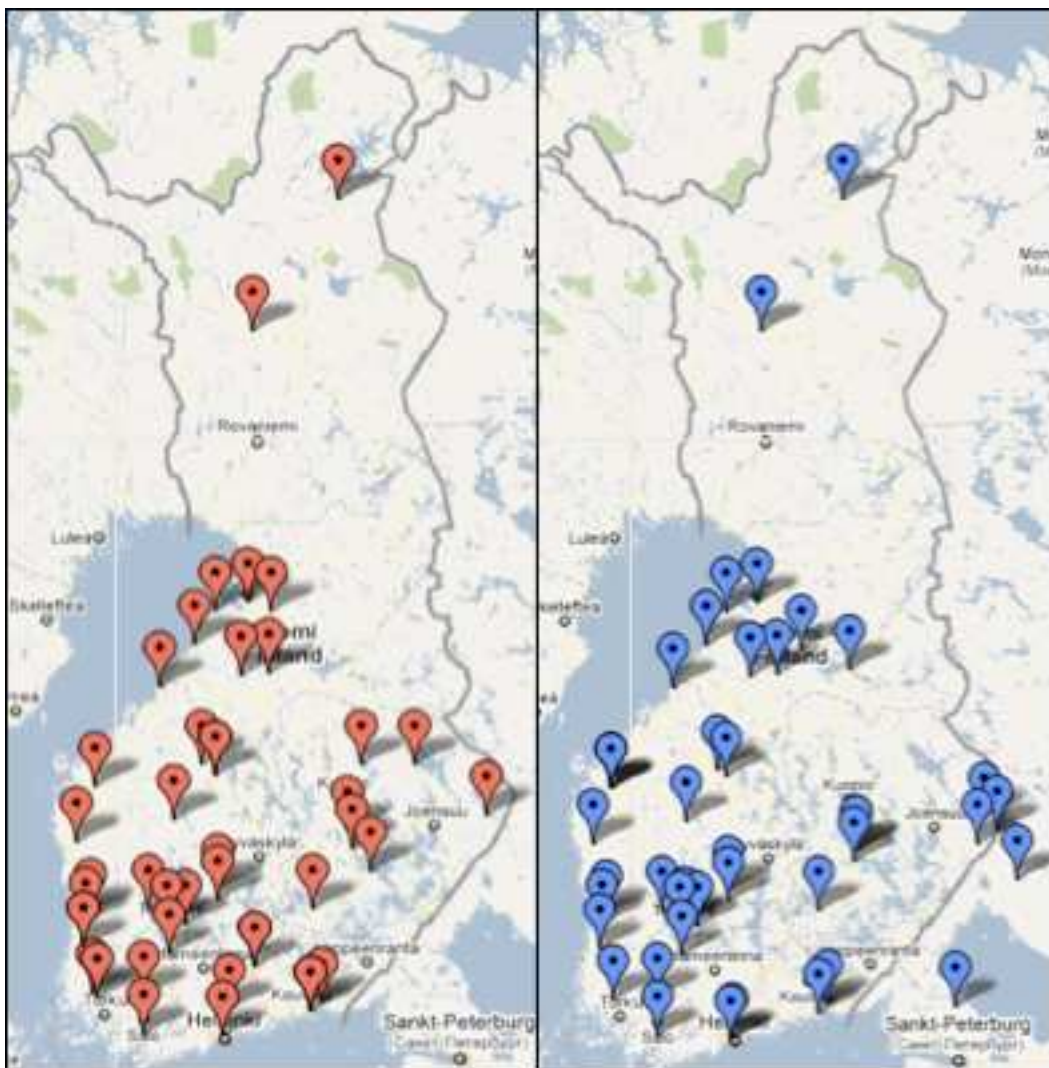
Oman aineisto-otokseni vastaajat ovat siis kolmea poikkeusta lukuun ottamatta sodan henkilökohtaisesti kokeneita. Täten heitä voisi jopa kutsua iäkkäiksi. On tavanomaista, että tämäntapaiseen kyselyyn vastaavat iäkkäämmät henkilöt. Kysely on kohdistettu suoraan niille, jotka ovat kokeneet sodan henkilökohtaisesti, toki myös sodan jälkeen syntyneet saivat vastata kyselyyn.³³ Se, mitä ikäluokkia tuolla sodan jälkeen syntyneillä tarkoitetaan, on vaikea määrittää. Luultavasti tarkoituksena on antaa vastausmahdollisuus myös sellaisille vastaajille, jotka eivät ole itse sota-aikaa kokeneet, mutta joilla voisi olla aiheesta muuten kerrottavaa. Luulen, että sota-ajan jälkeen syntyneiden vastausmäärän vähyyden selittää se, että Åbo Akademin Etnologian arkiston nuoremmat vastaajaverkoston jäsenet eivät näe kyselyn aihetta itselleen tarpeeksi merkittäväksi ja läheiseksi. Saattaa olla myös, että nuoremmat jäsenet eivät usko, että heillä olisi kyselyn aiheesta tutkijaa kiinnostavaa tietoa.

Vastaajiin ja aineistoon liittyvää maantieteellistä analyysia olen pyrkinyt tekemään mahdollisimman tarkasti saatavien tietojen valossa. Tätä tarkoitusta varten olen tehnyt kolme erilaista karttaa Google maps -sovelluksen³⁴ avulla. Ensimmäisessä kartassa (Kartta 1) on esitettyä Sodasta rauhaan -kyselyn vastaajien

³³ Ks. sivu 27.

³⁴ <http://maps.google.fi/maps?hl=fi&tab=wl>

olinpaikkakunnat vastauksien kirjoittamishetkellä. Tiedot olen saanut jo aikaisemmin mainitsemistani Åbo Akademin Etnologian arkiston arkistolomakkeista. Vain kahden vastauksen³⁵ kohdalla tietoja ei löydy arkistointilomakkeesta. Toisen pystyin sijoittamaan kartalle vastauksen (7319/?N) kertomustekstin tietojen perusteella, ja toisessa (7313/35N) paikkakunta tuli esille vastauksen lopettaneessa allekirjoituksessa. Joistakin paikoista vastauksia tuli useampia. (2 Helsingistä ja Ilomantsista ja 3 Varkaudesta ja Laihialta.) Etelä- ja Länsi-Suomi ovat aineistossa hyvin edustettuna. Pohjois-Suomi sen sijaan on aineistossa suppeasti edustettuna.

Kartta 1

Kartta 2

³⁵ 7317/35N ja 7319/?N.

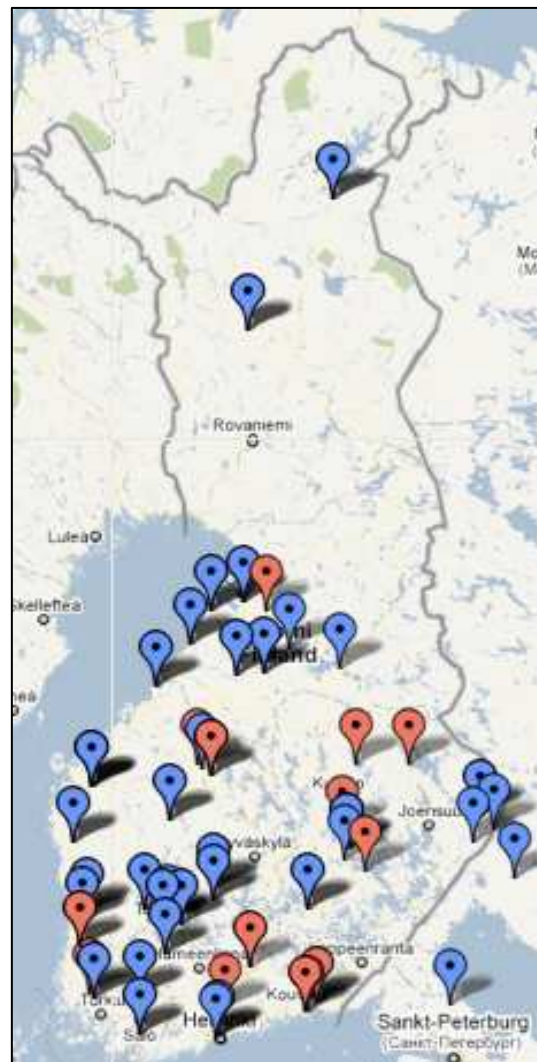
Toiseen karttaan (Kartta 2) olen merkinnyt mahdollisimman tarkkaan vastaajien olinpaikan silloin, kun talvisota syttyi. Tämä sijoittaminen ei ole mitenkään tarkkaa, koska kyselyssä ei kysytä tätä seikkaa. Paikantamisen apuna olen käyttänyt arkistointilomakkeen tietoja ja eritoten syntymäpaikkaa ja kirjoitushetken olinpaikkaa, joita silmällä pitäen olen lukenut jokaisen vastauksen etsien tietoa mahdollisesta muutosta ennen sodan alkua tai etsien vahvistusta sille, että olinpaikka ei ole muuttunut missään vaiheessa. Näin ollen sijoittaminen kartalle on hyvin tulkinnallista, mutta toisaalta myös monen vastauksen kohdalla tulee esille talvisodan syttymistä muistellessa oma koti ja sen sijainti suhteessa esimerkiksi Helsingin pommituksiin. Eräs vastaaja muistelikin:

Kartta 3

”Sodan alkamisesta saatiin tieto radiosta, ja sodan julmuudesta saimme ensimmäiset tiedot Helsingin pommituksesta 30.11.1939. Se synnytti suurta pelkoa Tampereella, jossa kotini sijaitsi.” (7311/32N.)

Kertoja (7311/32N) kuitenkin ilmoittaa syntymäpaikakseen Turun. Vaikka hän on syntynyt Turussa, hän ollut sodan syttyessä Tampereelle, jonne hän perheineen on jossakin vaiheessa muuttanut. Jokaisen vastauksen kohdalla tilanne ei ole näin yksinkertainen.

Tein myös näitä todennäköisyyksiä testatakseni kolmannen kartan (Kartta 3), jossa näkyvät ensimmäiseen ja toiseen karttaan merkityt paikkakunnat yhtäaikaaisesti. Tällä kartalla halusin

testata omaa käsitystäni aineistosta; näkemykseni oli, että monet vastaajista olivat sodan jälkeen pysyneet synnyinkotinsa tai kotipaikkakuntansa läheisyydessä.

Punaisia neulasia, jotka merkitsevät vastaajien kirjoittamishetken olinpaikkaa, ei näy kovinkaan montaa, sillä ne sijoittuvat sinisten neulasten alle. Siniset neulaset puolestaan merkitsevät vastaajan olinpaikkaa sodan syttyessä. Tämän perusteella väitän, että kovinkaan monen vastaajan asuinpaikka ei ole muuttunut sodan syttyä ja loputtua. Perustelen väitettäni sillä huomiolla, että suuri enemmistö vastaajista oli maaseudulta. Kaupungissa asui sodan syttyessä vain neljä vastaajaa. Suurin osa maaseudulla olevista asui läntisellä rannikkoalueella (Kartta 2), jossa sota ei ollut konkreettisesti lähellä.

Näiltä alueilta ei siten myöskään ollut tarve lähteä sotaa pakoon, toisin kuin niiden viiden³⁶ vastaajan kohdalla, jotka ovat joko itse siirtolaisia tai siirtolaisperheen lapsia. Jos vertaa karttoja 1 ja 2 toisiinsa, voi huomata, että ensimmäisessä kartassa, joka kuvastaa vastaajien kirjoitushetken olinpaikkaa, ei itäisessä Suomessa, rajan läheisyydessä, ole kuin yksi punainen neulanen, kun taas kartassa 2 niitä on viisi. Tämä yksi punainen neulanen selittyy sillä, että vastaaja on syntynyt 1948. Kartassa numero 3 näkyvistä punaisista merkitsijöistä neljä koostuu niistä vastaajista, jotka joutuivat jättämään kotinsa sotien seurauksena. Huomasin myös, että kolmannessa kartassa muutaman muunkin punaisen merkitsijän kohdalla (vastaajan sijainti kirjoitushetkellä) muutos on hyvin pieni siihen nähden, missä vastaaja oli sodan syttymisen aikoihin. Tämä johtunee siitä, että olen pyrkinyt sijoittamaan vastaajat mahdollisimman tarkasti niille sijoille, joissa he olivat sodan syttyessä. Esimerkkinä tällaisesta tapauksesta on teksti, jonka vastaaja allekirjoittaa merkiten päivämäärän ja paikan, joka on eri kuin se, jonka olen merkinnyt karttaan 2 aineiston antamien tarkkojen tietojen vuoksi. Maantieteellisesti muutos ei ole iso, mutta se näkyy silti kartassa.

³⁶ 7291/25N, 7301/48M, 7310/37M, 7317/35N ja 7332/38N.

Itse olin syksyllä 1939 Naapuripitässä Särräisniemen Veneheitossa sukulaismiehen Veikko Mäkeläisen talossa viljan korjuuta auttamassa. Isäntä oli Kannaksella linnoitustöissä. (7296/26M)

Jos maaseudulta ei ollut tarve lähteä sotaa pakoon, ei sieltä myöskään sodan jälkeen ollut suurta muuttoliikettä muualle. Sodan jälkeen ei monen maaseudulla syntyneen vastaajan kohdalla esimerkiksi koulutus ollut tärkeimpänä asialistalla. Täten aineistoni kohdalla monen vastaajan koulutukseksi on jäänyt kansakoulu ja elämäntyö on tehty maataloudessa. Monet vastaajista ovatkin jääneet hoitamaan kotitilaa tai rakentaneet oman tilan lähialueelle joko omasta tahdostaan tai olosuhteiden vuoksi.

...Olisin ehkä käynyt enemmän kuin pelkän kansakoulun, kuten nuoremmat sisarekseni muutamia vuosia myöhemmin. Vielä kuitenkin sodittiin kun olin siinä iässä, että olisin pyrkinyt esim. Yhteiskouluun, ja kodin taloudellinen tilannekin oli niin huono, ettei koulutusta olisi voitu kustantaa. Oli siis pakko mennä lähitaloon maatöihin, kuten edellä jo ilmeni, vaikka en mikään maajussin perikuva ollutkaan. Sitkeys siinä kuitenkin kasvoi – elämälle siitäkkin kiitos. (7321/?M.)

Ammattikouluun olisin mennyt mutta äitipuoli repi hakupaperit. Sanoi vai että siinä koulu kun teet talon työt.(7303/29M.)

Olin sodan alkaessa lapsi ja sodan päätyessä nuori ihminen, elämä parhaassa tapauksessa vielä edessäpäin. Sitä tähyili silmät pyöreinä, mihin ryhtyä. Olin heiveröinen rakenteeltani ja terveydeltäni. Yritin hakeutua sisarteni lailla opin tielle. Ehdin olla harjoittelija lastenkodissa Varkaudessa ja puoli vuotta Turun Ruissalossa Ulapan pienten lasten kodissa. Siellä ollessani täytin 17 vuotta. Sitten tapasin tulevan aviomieheni Varkaudesta, Kangaslammilta. Menin niine oppeineni naimisiin ja saimme 2 poikaa pikavauhdilla. Asuimme maaseudulla ensimmäiset 7 vuotta hankalan matkan takana. Näin jäin silloin ilman koulutusta omalta kohdaltani. Voin sanoa sen aikaisista tuntemista ikätovereista, että se oli melko yleinen ilmiö, varsinkin köyhistä oloista lähteneille. He olivat sen ajan ”väliin putoajia”. (7334/?N.)

Tähän ilmiöön on varmastikin syynsä siinä, että koulutuksen kustantaminen oli kallista ja työtä oli jo riittämiin itse maatalouden elvyttämisessä ja

jälleenrakentamisesta. Nuoremman sukupolven tuli luonnollisestikin korvata menetetyt miehet maatalojen työvoimassa.

Sodan jälkeen oli kaikenlaisista elintarvikkeista niin kova puute, että maanviljelys hyvällä tilalla tuntui parhaalta mahdolliselta elinkeinolta. (7293/22M.)

Ollessani kansakoulussa 50- ja 60-luvuilla koululaisten maantiedon kirjoissa suomen elinkeinoista maataloutta pidettiin suurimpana. Koulutus vielä 50-luvulla painottuikin maatalousvaltaisissa kunnissa maatalouden kehittämiseen. Korkeampaa koulutusta pidettiin tarpeettomana, joten minustakin yritettiin tehdä maanviljelijä, joka ei koulutusta tarvitse. Itse tajusin ainakin alitajuisesti muutoksen olevan tulossa, joten lähdin kotoa ja koulutin itseni.

Kun koulutusjärjestelmä oli jaettu niin, että ylempiin koulutuksiin mentiin pääsykokeiden kautta kansakoulun neljännen luokan jälkeen, oli korkeampaan koulutukseen mahdollisuus yleensä vain hyvän tai vähintään keskitason tuloluokassa olleen perheen lapsella... (7301/48M.)

Toki aineistosta löytyy poikkeuksia tämän osalta. Vastaajista vain 15 ilmoittaa ammattinsa arkistointilomakkeessa, ja näistä kuusi nimeää ammatikseen maanviljelijän. Yhdeksänä poikkeuksena löytyy kolme rehtoria, lentokoneasentaja, autonkuljettaja, diplomi-insinööri, merkonomi, rakennusmestari ja filosofian maisteri. Näistä jokainen kertoo opiskelustaan tarkemmin. Erään veteraanin kahdeksansivuinen vastaus käsittelee kolmen sivun verran sota-aikaa, ja loppujen sivujen aikana hän kertoo hyvin tarkasti omasta yliopistokoulutuksestaan ja sen etenemisestä. 7307/21M kirjoittaa:

..Muistaakseni vähintään 2 vuotta sota-aikana palvelleet miehet saivat suorittaa keskikoulun tai ylioppilastutkinnon tai jopa molemmat...

Omalta kohdaltani katson olevani ”sujut” armeijan kanssa. Kiitollinen olen edelleen saamani koulutusmahdollisuuden takia. Se on antanut minulle suurempia kehittymismahdollisuuksia kuin keskikoulupohja konsanaan.

Ammattinsa ilmoittamatta jättäneiden joukosta löytyi myös paperityömies, metallitehdastyöläinen, pankin työntekijä, yrittäjä ja VR:n työntekijä:

...olen eläkkeellä oleva paperityömies jonka osaksi on tullut koulutukseeni nähden rikas elämä henkisessä mielessä. Olen toiminut pääluottamusmiehenä ja yhteiskunnallisissa tehtävissä enemmän kuin olen itse tahtonut...(7318/?M.)

..Kotona minulla ei olisi ollut mitään mahdollisuuksia esimerkiksi kouluttautumiseen, mutta asemasodan aikana pääsin käymään rintamaoppikoulua ja opiskelin myös kirjeopiston välityksellä... Olemattomasta varsinkin "virallisesta" koulutuksestani huolimatta pääsin tekemään mielenkiintoisen elämäntyöni suurimmalta osin pankinjohtajana.. (7333/24M.)

Varmasti myös muiden ammattikuntien edustajia aineistossa on, mutta kovinkaan monet eivät vastaa kyselyn *Nykyisyys* -otsikon alla (Liite 1) olevaan kysymykseen koulutuksesta tai ammatista. Kyselyyn vastaajista suurin osa on tehnyt elämäntyönsä maatalouden parissa kansakoulun pohjalta. Ne vastaajat, joiden koulutustaso on korkeampi, eivät erotu aineistossa kerronnallisesti erityisryhmäksi. Tästä syystä aineisto käsittelee laajalti agrariiyhteiskuntaa.

Kyselystä tutkimusaineistoksi

Sain Sodasta rauhaan -aineiston käsiini vuonna 2007 erään seminaaritapaamisen jälkeen. En hetkeäkään ajatellut kieltäytyväni uunituoreesta kyselyaineistosta, vaikka sota-aika ei kovin houkuttelevalta tuntunut. Toki myös tuntui hienolta saada uutukainen ja ajankohtaisesta aiheesta tehty kyselyaineisto ennen kuin edes kyselyn tekijät olivat ehtineet itse aiheestaan mitään kirjoittaa. Rinta rottingilla istuin ja luin. En kylläkään tiennyt, mitä luin ja miksi, toisin sanoen minulla ei ollut mitään aavistusta siitä, mitä varten ja mihin kysymyksiin kirjoittajat vastasivat. Minulla itselläni ei tässä vaiheessa ollut mielessäni mitään tutkimusongelmaa, joka olisi missään määrin liittynyt talvi- ja jatkosotaan.

Luin vastaukset kertaalleen läpi ja hämmennyin. Uppouduin kertomuksiin, kertojien kokemuksiin ja elämiin, eläydyin ja samaistuin. En kuitenkaan pysähtynyt

miettimään sen enempää sitä, miksi aineisto vaikutti minuun niin voimakkaasti, ja miksi tuntui siltä, että tunsin tapahtumat, joista kerrottiin. Sen sijaan luin aineiston läpi uudestaan ja uudestaan etsien jotakin, mistä voisin tehdä kandidaatintutkielmani. Jossakin näiden toistuvien lukukertojen välissä ymmärsin, että luin aineistoa kaunokirjallisuutena ja arvotin kertomuksia hyväksi ja huonoiksi niiden kaunokirjallisten ansioiden ja viihdyttävyyden perusteella. Oivalsinkin, että minun täytyy lukea aineistoa etsien sieltä toistuvia teemoja ja kertomuksia. Lukutapani muutokseen vaikutti toki myös se, että sain jossakin vaiheessa käyttööni kyselyn keruuesitteen. Sen avulla pystyin hahmottamaan aineistostani pääteemoja, kuten sodan syttymisen, pula-ajan ja työnteon. Kandidaatintutkielmani aiheeksi valitsin itseäni kiinnostaneen aiheen eli sodan syttymisen muistelemisen kollektiivisen muistin näkökulmasta.

Kandidaatintutkielman myötä innostuin Suomen sodista aihealueena sen verran, että päätin jatkaa aineiston parissa myös pro gradu -tutkielmassani. Törmäsin kuitenkin heti alkumetreillä samaan ongelmaan, jonka kanssa olin paininut jo aikaisemmin: mitä minä haluan tietää, mitä haluan kysyä aineistolta? Olinhan saanut käsiini valmiin aineiston, jonka tieteelliset päämäärät olivat minulle kuitenkin tuntemattomat. En päässyt sen ajatuksen yli, että teen tätä tutkielmaa jotenkin väärinpäin. Ensinhän pitäisi olla jokin aihe ja tutkimuskysymykset mielessä, joihin sitten etsitään vastauksia ja kerätään aineisto. Nyt minulla olikin aineisto ensin.

Pro gradu -tutkielmaani tehdessäni palasin aineistolukutavassani takaisin juurille, itse aineiston pariin. Selvitin, mitä aineiston kautta oli haluttu tutkia. Tässä tehtävässä suurena apuna oli *Rauhan tultua jatkunut sota*³⁷ -tutkimushankkeen Suomen Akatemialla osoitettu hakemus (Karonen 2006), jossa esiteltiin tutkimushanke ja sen päämäärät.

Aineisto avautui minulle aivan toisenlaisena. Keskeistä ei ollutkaan itse sota-aika ja sen tapahtumat vaan se, kuinka sodasta rauhaan palaaminen muutti yksittäisten

³⁷ Ks. sivut 24–26.

ihmisten arkea ja yhteiskuntaa. Tämä näkökulma mielessäni luin aineistoa kiinnittäen huomiota sodan loppumista, arkeen palaamista ja nykyisyyttä käsitteleviin osioihin (ks. Liite 1). En kuitenkaan saanut aineistosta mitään irti. Toisin sanoen minulla ei ollut asiasta riittävää esiymmärrystä. Sodan päättymistä muisteltiin jonkin verran, kuten myös palaamista arkielämään, mutta hyvin yleisellä ja toteavalla tasolla. Olisin voinut tehdä tutkielman toki tuostakin aiheesta ja todeta, että ehkä sodan loppumisella ja nykyhetkellä ei ole kertojalle samanlaista merkitystä kuin koko elämän muuttaneella sodan syttymisellä ja vaikealla sota-ajalla. Tämän oivalluksen, lukukerran ja tutkimushankkeen tietojen myötä mielessä alkoi kuitenkin muodostua kokonaisuus, joka rakentui vastauksissa toistuvista teemoista ja samankaltaisuuksista. Näitä paloja yhdistelemällä hahmotin aineistosta kollektiivisen kertomuksen, jonka tunnistaminen ja tulkitseminen on mahdollista oman esiymmärrykseni pohjalta.

Vasta tässä vaiheessa havahduinkin pohtimaan sitä, miten minä, vuonna 1980 syntynyt tutkielman tekijä, voin tuntea ja tunnistaa tämän kertomuksen. Miksi näyttää siltä, että aineiston henkilökohtaisimmat muistelut eivät ole osa tätä tunnistamaani kertomusta? Päätelin, että ehkä minun ei pidäkään keskittyä siihen, mitä kerrotaan vaan siihen, miten kerrotaan. Luin aineistoa jälleen uudesta näkökulmasta: oliko muistelu henkilökohtaista vai esiintyikö siinä paljon toisten kokemaa. Vastauksen muistelukerronnan tyyliin viittasin sanoilla henkilökohtainen, kollektiivinen tai käytin henkilökohtainen/kollektiivinen -tunnistetta. Erikseen olen merkinnyt, jos vastaukseen sisältyi aistimuistoja, eloisia muistoja tai nostalgisointia. Kohdat, jotka viittasivat yllämainittuun luokitteluun, olen alleviivannut tekstistä ja kirjoittanut viereen keruuesitteen teeman, johon kerronta liittyy. Näiden merkintöjen avulla pystyin hallitsemaan aineistoa hieman paremmin. Lisäksi kirjoitin muistiinpanoja, joihin kertyi aineistositaatteja ja lauseita, joita pidin erityisen kiinnostavina.

Näidenkin toimenpiteiden jälkeen aineisto kuitenkin tuntui edelleen liian jäsentymättömältä. Vaikka tunnistin aineistoista kollektiivisen kertomuksen, en

hahmottanut, mistä se rakentuu. Tämä kysymys mielessäni luin aineistoa uudelleen ja uudelleen ja päädyin kolmeen sotakertomusta rakentavaan teemaan: nostalgiseen maammekirjahankeen, työhön ja vaikenemiseen.³⁸ Edellä mainittujen teemojen hahmotuttua ryhdyin lukemaan aineistoa läpi kunkin teeman valossa. Merkitsin lyhyellä merkillä M (nostalginen maammekirjahanke), T (työ) ja V (vaikeneminen) vastaukseen, jos siinä ilmeni muistelua, joka sopi aihealueeseen. Analyysivaiheessa karsin kuhunkin teemaan valikoiduista vastauksista pois sellaiset vastaukset, jotka olivat mielestäni teeman kannalta vähemmän oleellisia tai joissa oli esimerkiksi vain yksi lause tarkastelunalaisesta aiheesta. Näin sain rajattua materiaalia. Samat vastaukset saattavat olla useamman teeman vastauksien joukossa. Yhdessä tämän teemoittelun ja aikaisemmin muisteluntapoihin liittyvän luokittelun kanssa aineistoa oli helpompi käsitellä ja hahmottaa sitä kokonaisuutena.

Toimintaani aineiston kanssa voidaan tarkastella itsekriittisesti ja kysyä, miksi olen katsonut riittäväksi nämä toimenpiteet aineiston suhteen. Olisin voinut luokitella aineistoa enemmän ja merkitä vielä tarkemmin, mitä teemoja kukin kirjoittajista käsittelee. Olisin myös voinut keksiä aineiston hallitsemiseksi tarkempia ja moninaisempia asiasanoja, koska monet teemat on kerronnassa upotettu toisen, pääteeman sisään. Toisen ison haasteen minulle aiheutti se, että aineisto itse asiassa ohjasi tutkimusongelman syntymistä eikä tutkimusongelma aineiston hankintaa, lukemista tai valikoitumista. Koko tutkimusaihe tutkimuskysymyksiineen onkin syntynyt erilaisien lukutapojen myötä. Tekstissä on ikään kuin eri kerrostumia, joista siirryin seuraavaan aivan kuin olisin avannut oven. (ks. Latvala 2004, 149–150.) Oven takana odotti sitten seuraava kerros. Toisaalta siitä, että olen lukenut aineistoa ihan vain lukemisen vuoksi ja useiden näkökulmien kautta, ei ole missään nimessä ollut haittaa: olen oppinut tuntemaan aineistoni hyvin ja sen vuoksi pystyin käsittelemään sitä sujuvasti teemoittelun ja luokittelun vähydestä huolimatta. (Ks. esim. Uotinen 2008, 143–144.) Tarkemmalle aineiston järjestelylle ei ole myöskään olemassa mitään syytä, koska en tutki, mitä kukin kertoo, vaan sitä, miten vastaajat kertovat, jolloin minun ei tarvitse puuttua paljolti muistelun sisältöön.

³⁸ Käsitteelen teemoja tarkemmin seuraavassa luvussa.

Tutkijan paikka ja tutkimusetiikka

Tutkimuksen tekeminen on prosessi, johon tutkimustekstin kirjoittaminen, tutkijan oma persoona ja prosessin aikana tehtävät valinnat ja rajaukset kuuluvat olennaisina osina. Nämä lähtökohdat tulisi kirjoittaa tutkimuksessa auki, mikä edellyttää esiymmärryksen³⁹ hyväksikäyttöä ja pohdintaa siitä, miten ja millä lähestymistavoilla, metodeilla ja teorioilla asetettuihin kysymyksiin halutaan vastata ja miten nämä valinnat vaikuttavat tutkimukseen. Tämän asetelman näkyväksi tuonti on refleksiivisen paikantamisen⁴⁰ keskeisin tehtävä. (Fingerroos 2003; 2004a, 22.)

Outi Fingerroos (2003; 2004a, 26–27) on määritellyt refleksiivisen paikantamisen kentän nelitasoiseksi. *Itsereflektio* viittaa tutkijan persoonaan ja henkilökohtaisiin sitoumuksiin ja tutkijan rooliin suhteessa tutkittavaan kohteeseen. Aloittaessani tutkielmani tekemisen pohdin sitä, mitä tiedän talvi- ja jatkosodasta ja millaista kertomusta tietojeni pohjalta siirtäisin eteenpäin vaikkapa omille lapsilleni; toisin sanoen, millainen oma esiymmärrykseni tutkittavasta aiheesta on. Siksi lyhyt itsereflektio on tutkimuksessani paikallaan, koska pohdintani on osa aihevalintaani ja asennettani sotien tulkintoihin.

Minulle talvi- ja jatkosota on koulun historiantunneilta saatua tietoa, kaunokirjallisuutta ja elokuvia. Historiantunneilta muistiin on jäänyt talvisodan syyttymiseen liittyvä kertomus Mainilan laukauksista. Toki voisin väittää, että muistan muutakin oppimaani, mutta todennäköisesti valehtelisin.⁴¹ Kuulun myös siihen ikäluokkaan, jonka piti lukea Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* yläasteella. En tunnista kuitenkaan *Tuntemattoman sotilaan* riveistä sitä, mikä joskus asetti kirjan

³⁹ Ks. sivu 11. Hermeneuttisen tekstien ymmärtämisen ja tulkinnan perustana on perinteestä syntyvä esiymmärrys.

⁴⁰ Ks. sivu 7.

⁴¹ En pysty erottelemaan, mikä on muistettua ja mikä taas tutkielman tekemiseen liittyvää luettua tietoa.

pannaan, enkä ymmärrä, miten siitä tuli lopulta sodan todellisuuden tulkki. Siitä huolimatta muistan, että ”Koskela Suomesta syö rautaa ja paskantaa kettinkiä”. Elokuvat *Talvisota* ja *Tuntematon sotilas* kuuluvat sotänäkemykseeni siinä mielessä, että ne antavat käsitettävät puitteet ja kasvot itselleni kaukaisille tapahtumille ja toimijoille. En ole siis missään nimessä talvi- ja jatkosodan aikaisen menneisyyden asiantuntija. Tiedän hyvin vähän, mutta tunnen ja tunnistan ilmiöön liitettävät assosiaatiot sisusta, yhteishengestä, huumorista, sankaruudesta, työnteosta ja uhrauksesta. Näiden elementtien myötävaikutuksesta minun sotakertomukseni on ääri-isänmaallinen, romanttinen ja nostalginenkin siinä suhteessa, että siinä ihannoidaan silloisen ajan henkeä ja elämän yksinkertaisuutta. Täten kertomus arvottaa myös nykyhetkeä. Kertomus on kuitenkin vain murto-osa siitä, mitä aiheesta voisi tietää, jos tietoa etsisi. En näe kuitenkaan ongelmalliseksi sitä, että olen nuori enkä ole kokenut tuon ajan tapahtumia. Elämäkulkuni on toki hyvin erilainen kuin aineistoni vastaajien, mutta erot korostuvat lähinnä elinympäristössä ja elämän materiaalisissa puitteissa, ja mielestäni vain sen kontekstissa voidaan eroja tehdä, koska tunteita ja niiden tasoja on vaikea ja jopa mahdotonta vertailla. Tärkeintä on kuitenkin, että pystyn samaistumaan kertojien kokemuksiin nykyajassa.

Oleellista on myös se, että en kannan mukani suurta tietotaakkaa tai tapahtumien henkistä painolastia, mikä vapauttaa minut ”tietämisen” kahleista ja velvollisuudesta tehdä tietynsuuntaisia tulkintoja. Näin ollen voin keskittyä kerrotun sisällön sijasta siihen, miten kerrotaan ja miksi kerrotaan. Pysin tuomaan esille aineistosta jo ensimmäisellä lukukerralla tulkitsemani ja tunnistamani kertomuksen, joka jossakin määrin vastaa sitä, jota itse kannan mukani. Etsin toisin sanoen todisteita sille, että vastaavanlainen sotakertomus on olemassa myös niiden keskuudessa, jotka ovat tapahtumat omakohtaisesti kokeneet. Tähän tehtävään koen olevani sovelias juuri sen vuoksi, että tällä hetkellä minun ja tapahtumien välillä on noin seitsemän vuosikymmentä.

Refleksiivisen paikantamisen toisen tason muodostaa *metodologinen aukipurkaminen*, joka liittyy tutkimuksessa käytettyihin menetelmiin, käsitteisiin,

teorioihin ja tutkimuksen tekemiseen. Tämän olen tehnyt luvussa kolme ja osittain luvun neljä alaotsikoiden *Teemakirjoittaminen ja Kyselystä tutkimusaineistoksi* alla. Kolmanneksi tutkijan täytyisi tunnistaa tutkimuksensa *epistemologinen* eli *tietoteoreettinen sitoumus*, joka vaikuttaa kulttuurisen näkökulman valintaan. (Fingerroos 2003; 2004a, 27.) Tämän olen esitellyt luvussa kolme, alaotsikon *Hermeneutiikka ja narratiivinen filosofia* alla.

Neljäs refleksiivisen paikantamisen taso liittyy *tutkimuksen ulkoisiin sitoumuksiin*. Tähän liittyy tutkimuksen tekemisen etiikka, vaikka sitä ei ole nelikenttään omaksi tasokseen sijoitettu. Koska aineistoni on kerätty jo olemassa olevan arkiston toimesta sen vastaajaverkoston jäseniltä, minun ei tarvitse puuttua aineistoni keruutavan tai säilytyksen eettisiin ongelmiin. Tutkielmassani tärkeimmät tutkimuseettiset kysymykset liittyvät kertojien anonymiteettiin. Tärkein toimi, johon voin itse vaikuttaa, on pyrkiä säilyttämään kertojien anonymiteetti, vaikka he eivät sitä itse suoranaisesti pyydäkään. Olen kuitenkin päätenyt siihen, että viittaa kertojiin perinteisellä arkistotunnuksella ja syntymävuodella ja sukupuoli-viitteellä, esimerkiksi 7290/28M. Halusin säilyttää vastaajien anonymiteetin, vaikka he ilmoittavatkin nimensä arkistolomakkeessa, koska koen, että joissakin vastauksissa kertoja on liian helposti tunnistettavissa. Lisäksi muistelukerronta sisältää yksityisiä ja arkoja tietoja, elämäkokemuksia, näkemyksiä ja mielipiteitä (ks. Heimo 2010, 52). Olen myös muuttanut kertojan muista ihmisistä käyttämät erisnimet peitenimiksi eli pseudonyymeiksi kuitenkin niin, että kertomuksen sisältö ei kärsi. (Ks. Kuula 2006, 215.)

Lisäksi tutkimuksen ulkoisiin sitoumuksiin liittyy oman asemansa hahmottaminen aihepiirin tutkimuskentässä. Etnologina en pyri tuottamaan sotatapahtumista todellisista kuvaa tai vastaamaan kysymykseen, mitä todellisuudessa tapahtui, vaan tarkastelen sotaa inhimillisenä kokemuksena ja kertomuksena, jonka muotoutumiseen ja rakentumiseen vaikuttavat vallitsevat käsityksen ja tottumukset.

Lähdeaineistona toimivat ainoastaan sodan kokeneiden tai heidän lastensa⁴² kirjoittamat muistelut. Huomionarvoista on myös se, että etnografinen luentatapani on nyky metodein tehtyä, vaikka luenkin aineistoa ikään kuin vastakarvaan. En siis etsi vastauksia niihin kysymyksiin, joihin kyselyn kautta alun perin etsittiin vastauksia, vaan luen aineistoa suhteessa omaan ymmärrykseeni.

Tutkielmassani välitän tietoisesti aineistostani tulkitsemani kirkastetun ja nostalgisen sankarikertomuksen, josta kuitenkin puuttuvat sodan rumat puolet, kuten julmuus, tappaminen, raakuus, itsekkyyys, moraalittomuus ja epärehellisyys. En voi lisätä näitä elementtejä aineistosta tulkitsemaani sotakertomukseen, koska niitä ei kerronnassa ilmene, mutta näiden ilmiöiden poissaolo kuitenkin herättää kysymyksiä siitä, mitä on kerrottu ja mitä vielä voitaisiin kuulla. Tässä suhteessa kiinnityn samankaltaiseen menneisyyden tuottamiseen ja tarkasteluun kuin *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* -teoksen (2008) kirjoittajat, jotka pyrkivät avaamaan sotahistoriaan uudenlaisia tutkimusnäkökulmia ja keskusteluita avartaakseen sodan kokonaisnäkemystä ja -kertomusta. Myös vuonna 2006 ilmestynyt *Ihminen sodassa* -teos pyrkii avaamaan suomalaisen sotakertomukseen uusia näkökulmia ja rikkomään sota-aikaa liittyvää uhri- ja sankariretoriikkaa antaen äänen tavallisille ihmisille ja samalla pyrkien eroon talvi- ja jatkosodan ”suomalaisuuden” kaanonista. Teokset peräänkuuluttavat sitä, että kertomuksen tulisi olla kokonaisvaltaisempi myös kaikessa rumuudessaan. Lisäksi tulisi oppia puhumaan kertomuksista monikossa, kuten myös sodista, jotka ihmiset kokivat. Tutkimuskentässä en kuitenkaan tuota uusia kertomuksia, vaan tarkastelen sitä, miten ja mistä nykyinen kulttuurinen sotakertomus rakentuu, ja miksi se on sellainen kuin on. Näin ollen kiinnityn myös Popular Memory Groupin⁴³ tapaan tarkastella menneisyyttä käsittelevää kerrontaa: tarkastelen myös sitä, *miksi* jostakin kerrotaan niin kuin kerrotaan.

⁴² Ks. sivu. 33–34. Äänen saavat niin naiset, miehet, nuoret, lapset, veteraanit, lotat kuin siirtolaiset. Oros on tässä mielessä kattava ja käsittelee monia sodan eri aspekteja.

⁴³ Ks. sivut 20–21.

5. SUURI *sota*KERTOMUS

Narratiivisen tutkimuksen piirissä on puhuttu ja kiistelty *hallitsevista kertomuksista*. Käsitteen ongelma piilee siinä, että hallitsevan kertomuksen kuvaus saa usein opin tai ideologian piirteen, eikä sitä silloin tutkita kertomuksena vaan oppina tai ideologiana, jota vasten kaikki muut kertomukset peilautuvat.⁴⁴ Vaikka pyrinkin tulkitsemaan aineistosta kollektiivisen sotakertomuksen, teen sen siten, että sitä ovat rakentamassa muistelevat kertojat, yksilöt, jotka kertovat itselleen merkityksellisistä asioista. Ääni on kertojilla, jotka ovat tehneet tulkintoja menneisyydestään, josta teen oman tulkintani etsien yksilöiden kertomuksista toistuva teemoja ja samankaltaisuuksia. Mistään hallitsevasta kertomuksesta ei ole siis kyse. Parempi onkin puhua *kulttuurisesta kertomuksesta*. Kulttuurinen kertomus on kertomus, jolla on riittävän laaja levinneisyys, jotta voimme perustellusti sanoa, että sen tekijä on laajempi kollektiivinen ja sosiaalinen yhteisö, kenties koko yhteiskunta. Kulttuuriset kertomukset pohjustavat yksilöllisiä kertomuksia, jotka puolestaan voivat vaihdella kulttuuristen kertomusten täydellisestä hyväksymisestä niiden kumoamiseen. (Hyvärinen 2007, 128 Phelania 2005, 8 mukailleen.) Kysymys on kuitenkin aina tulkinnoista, ei opista tai ideologiasta.

Tässä luvussa esittelen yhden kulttuurisen kertomuksen, jonka rakentajina on rajattu ryhmä eli tässä tapauksessa 45 Sodasta rauhaan -kyselyyn vastannutta kertojaa.

Aineiston teemat

Olen valinnut Sodasta rauhaan -aineistosta kolme teemaa kuvastamaan tulkitsemaani sotakertomusta. Teemat ovat *nostalginen maammekirjakenki*, *työ* ja *vaikeneminen*.

⁴⁴ Raamatun luomiskertomus on käypä esimerkki tällaisesta hallitsevasta kertomuksesta, jota vastaan muut tulkinnat voidaan peilata.

Nostalginen maammekirjahenki on tunnelmallinen teema, joka välittyy vastauksista erilaisten kerronnallisten tyylikeinojen välityksellä. Työ on selkeä ja lähes jokaisessa vastauksessa toistuva teema. Vaikeneminen ja siihen liittyvä kerronta on mukana osoittamassa sitä, miten muisti toimii ja miten muisti on aina osaltaan myös unohtamista. Näin päästään käsiksi siihen, että kertomus, jota tapahtumista kerrotaan ja ylläpidetään, on väistämättä tulkinta, jossa on tietty sisältö.

Nostalgisen maammekirjahengen keskeisenä ilmiönä ovat nostalginen muistelu ja erilaiset kerronnalliset tyylikeinot – kuten huumori tai kaunokirjalliset ilmaukset – joiden kautta menneisyyttä kuvataan. Nostalginen maammekirjahenki on teema, jota ei voi lukea aineiston leipätekstistä kerrottuna seikkoina, vaan se on tulkitsemani tunnelmallinen teema, jonka näen lukuohjeena sille, mitä kerrottu mahdollisesti merkitsee kertojalle ja mitä sen toivotaan merkitsevän lukijalle. Tämän teeman yhteydessä käsittelyn kohteeksi valikoituu eri aihepiireihin liittyvää muistelukerrontaa, ja teema saa määreensä vasta aineiston analyysin kautta.

Hyvin paljon muistelen noita sodan ja vaaran vuosia. Joskus tuntuu siltä että vaikeuksista huolimatta päällimmäiseksi on pantu paremmat päivät Leinoa mukailleen. Paljon nousee muistoista myönteisiä ja hauskoja tapahtumia elämän varrelta. Nauraakin sentään osattiin.

Ja ylitse muiden: On suuri Ihme, että selvisimme sodista. Maata ei vihollinen päässyt valloittamaan. Säilytimme itsenäisyytemme. Se on ollut ihmeiden ihme! (7309/28N.)

Yksi Sodasta rauhaan -aineiston keskeisimmistä piirteistä on työntekoon liittyvän kerronnan runsaus. Kuvauksissa keskustellaan muun muassa työnjaosta miesten lähdettyä sotaan, lasten työnteosta, perheenjäsenten välisistä valtasuhteista ja työnteon raskaudesta. Kirjoittaessaan työstä ja sen tekemisestä vastaajat liittävätkin muisteluun ainutkertaisia ja omakohtaisia kertomuksia, mutta toisaalta näkökulma saattaa olla myös täysin ulkopuolinen.

Sodan aikainen arkielämä oli koko perheelle velvollisuuksia ja työtä. Työtaakan takia perhe oli kovilla. Isä oli 3-vuorotyössä osan aikaa. Aamulla lähtiessään hän jakoi päivän tehtävät jokaiselle perheen

jäsenelle pienemmistä suurimpaan. Sata sangollista vettä kasvimaalle lähiojasta, Ukonpurosta, ei ollut harvinainen päiväurakka. Eipä ollut ihme, että isäni ja hänen työhön piiskattu perheensä ei sota-aikana tarvinnut nähdä nälkää. (7334/29N.)

Jatkossa poimin aineistosta mahdollisimman erilaisia tapauksia, jotta nämä työntekoon liittyvät vivahteet tulisivat hyvin ilmi. Kiinnitän huomiota myös kertojien työntekoon liittyviin kommentteihin, koska niistä voi päätellä, miten työntekoon on suhtauduttu ja miten kertojat asennoituvat ilmiöön kirjoitushetkessä. Valitsin tämän teeman sen vuoksi, että se kuvastaa sota-ajan elämänasennetta, jossa yksilöt ponnistelevat yhtenäisensä kansakuntana, yhtenä rintamana yhteisen asian vuoksi. Työnteon kuvaukset tulevat pääsääntöisesti agraarikulttuurista, koska kuten jo luvussa neljä⁴⁵ totesin, enemmistö vastaajista asui maaseudulla sota-aikana.

Kolmas teema, jonka tuon kulttuurisen sotakertomuksen rakentajaksi on vaikeneminen. Sodasta rauhaan -kyselyssä kysytään kolmeen otteeseen sotatapahtumia käsittelevästä kertomisesta ja puhumisesta niin sota-aikana kuin sen jälkeenkin. Vastaajia pyydetään muistelemaan mahdollisia kohtaamisia rintamalta lomille tulleiden sotilaiden kanssa, keskusteluja sodan päätyttyä kotona tai lähipiirissä ja muistelemaan, puhuttiinko sodasta sen päättymisen jälkeen tai myöhemmin (Liite 1). Näihin osa-alueisiin liittyvä muistelukerronta tuo esille toistuvasti sen, että sotaan niin koti- kuin taistelurintamallakin, liittyy vaikeneminen, ja siihen tiiviisti yhdistetty unohtaminen. Sodasta ei puhuttu sota-aikana, eikä myöhemminkään. Toki poikkeuksia tähän löytyy.

Äiti kertoili joskus sota-ajan hankaluuksista: ruokapulasta, kansanhuollon ja vuokralautakunnan yms. Viranomaisten toiminnasta... Mutta meillä kotona ei paljon keskusteltu, ei sodan aikana eikä sen jälkeen. (7323/35N.)

Näiden teemojen lisäksi aineistosta löytyy muitakin aihealueita. Kyselyn yhdeksästä teemasta yksikään ei jää käsittelemättä, koska kertojat seuraavat kyselyn rakennetta

⁴⁵ Ks. 38–40.

tarkasti. Talvisodan syttyminen, pula-aika, kotirintaman ja rintaman välinen kirjeenvaihto, siirtolaiset ja sotatapahtumista keskustelu ovat teemoja, joihin kertojat ovat vastauksissaan tarttuneet.

Talvisodan syttyminen toimii muistelun ja keruuvastauksen luonnollisena aloituksena paria poikkeusta lukuun ottamatta. Sodan syttymiseen liittyy runsaasti omakohtaista kerrontaa, jota selittää sodan repivä rooli arjen rikkojana. Muistiin on jäänyt hyvin se, kuinka kaikki muuttui ja arki lakkasi olemasta sellaisena kuin sen oli aina tuntenut.

Muistan kun ollessani suorittamassa jotakin ulkoaskareita äitini tuli itkien ja kertoi järkyttyneenä, että sota on syttynyt; ryssät ovat hyökänneet yli rajan; mahtaako isä joutua lähtemään. Äidin kehotuksesta lähdin viemään tietoa isälle, joka oli noin sivupellolla kaivamassa oja. Isä ei hätäntyneenä kertomaani tietoon reagoinut näkyvällä tavalla, mutta lopetti kuitenkin työnsä ja lähti kävelemään kanssani kotiin.(7333/24M.)

Työnteon rinnalla aineistosta löytää runsaasti muistelua jatkosodan aikana kehittyneestä pula-ajasta. En ole ottanut pula-aikaa analyysiin omaksi teemakseen, koska näen, että se liittyy ja sitä myös sivutaan niin nostalgisessa maammekirjahengessä kuin työnteon -teemassakin. Puute ja pula-aika eivät näyttäydy aineistossa yleisellä tasolla negatiivisena ilmiönä, vaan enemmänkin eräänlaisena sankarillisena selviytymiskertomuksena, johon liittyy niin huumoria kuin kekseliäisyyttäkin.

Äitini teki taitavana ompelijana vanhasta uutta, joten en minä ryysyissä kulkenut. Kun ”ronasin” ruuasta, hän sanoi: ”Mene kansanhuoltoon valittamaan!” Kahvia ei tietenkään saatu, vaan korviketta juotiin. Kun lähdettiin vierailulle, piti olla omat sokerit tai sakariinit mukana. Sitä varten oli olemassa pieniä metalliaskeja. Aina niitä ei ollut mukana, ja silloin laskettiin, paljonko sokerivelkaa kenelläkin oli. Erään kerran, kun olimme lähdössä kylään, äitini osti niin paljon ja sellaisia leivoksia kuin sai ja syötti ne minulle, jotta en siellä ahnehtisi isäntäväen antimia. (7294/37N.)

Kotirintaman ja rintaman välinen kirjeenvaihto on myös suosittu muistelunaihe. Varsinkin naispuoliset kirjoittajat kertovat kirjeiden kirjoittamisesta ja pakettien valmistamisesta ja lähettämisestä tutuille ja ”tuntemattomille sotilaille”. Siirtolaisiin liittyvää muistelukerrontaa on aineistossa myös runsaasti. Eritoten kysymys siitä, miten siirtolaisiin suhtauduttiin, on saanut osakseen paljon muistelukerrontaa.

Jatkosodan päättyminen, asettuminen arkielämään, sota-ajan vaikeat muistot, sotalapset ja nykyisyys (ks. liite 1) ovat myös aineistossa esiintyviä teemoja, mutta ne jäävät muistelukerronnassa vähäisempään osaan. Sodan loppumista ja arkielämään palaamista muistellaan hajanaisesti monista eri näkökulmista, koska paluu arkeen tapahtui erilaisista olosuhteista. Sota-ajan vaikeita muistoja, kuten sotavankeutta ja asekatkentää, käsitellään hyvin satunnaisesti, ja silloinkin aihe ohitetaan usein toteamalla, että asiasta ei ole tietoa. Sama koskee sotalapsia. Nykyisyys taas on enemmänkin luettelomainen selonteko kertojan elämäkulusta perheen ja koulutuksen valossa. Näyttääkin siltä, että teemat, jotka käsittelevät itse sota-aikaa, ovat muistelukerronnan pääsisältöä, eivät niinkään sodan seuraukset tai se, miltä sota tuntui ja millaisia tunteita sota kerrontahetkellä herättää.

Nostalginen maammekirjahanke

[E]lleivät he olisi maata vihollisten väkivallalta suojelleet, niin ei meillä olisi nyt lakia, ei oikeutta eikä vapautta. Sillä tämä maa on paljon kovaa kärsinyt kylmän ilmanalansa tähden ja paljon väkivaltaa vierailta kansoilta. Mutta tämä maa oli isillemme hyvin rakas, jopa niinkin rakas, että he sen hyväksi uhrasivat vaivannäkönsä, ajallisen onnensa, sydänverensä ja henkensä. Siksi tulee meidän aina olla isillemme kiitolliset ja pitää heidän muistoansa kunnialla. (Topelius 1993, 10.)

Näin kertoo vuonna 1876⁴⁶ nuoren Zacharias Topeliuksen äiti pojalleen Suomenmaan menneisyydestä ja siitä, kuinka isät ennen heitä ovat muokanneet maan asuttavaksi kovalla työllä ja uhrauksella, ja säilyttäneet taisteluissa isänmaamme ja siirtäneet sen sitten jälkipolville perintönä. Tätä perintöä tulee jokaisen vaalia, kunnioittaa ja muistaa – aivan kuin isämme ovat tehneet ennen meitä. (Topelius 1993 [1876], 10.)

Topeliuksen *Maamme kirjan* merkitys suomalaisen identiteetin muotoutumisessa on merkittävä. Kirjan lukeminen on eräänlainen subjektinmuotoutumisprosessi: se joka kirjan aloittaa, on kotiinsa kiintynyt lapsi, se joka sen päättää, on kansallisen identiteetin omaksunut suomalainen – kansalainen, jolla on tahtoa tehdä työtä isänmaan hyväksi ja halu uhrautua sen puolesta. Teos opettaa isänmaan tuntemusta ja samalla kehottaa rakastamaan sitä, mitä tulee tietäneeksi. *Maamme kirjan* katsotaan myös kanonisoineen tavan kertoa suomalaisesta kansanmaisemasta ja kansanluonteesta. Samalla se muistuttaa, että kansakunnan olemassa olon oikeuttajana toimivat muun muassa esi-isät, joiden aherrus ja vuodattama veri pyhittää maan juuri meidän maaksemme. (Mikkola 2004, 212–213; 2009, 204; ks. myös Taira 2006, 93.)

134 vuotta myöhemmin luen ja tulkitsen niiden ihmisten muisteluita, jotka ovat joutuneet puolustamaan talvi- ja jatkosodassa tuon saman Suomenmaan itsenäisyyttä ja sitä perintöä, jonka he ovat saaneet. He haluavat vaalia, kunnioittaa ja muistaa kokemaansa ja samalla myös välittää sitä, mikä heidän sota-aikaa käsittelevässä menneisyydessään on merkittävää ja miksi se on edelleenkin merkittävää ja muistamisen arvoista. Muistelijat luovat kertomuksissaan henkisen ja jopa fyysisen maiseman, josta huokuu voimaa ja asennetta. Tämä voima ja asenne rakentavat pohjan, jolle minunkin ennakkokäsitykseni sota-ajoista perustuu ja josta oma tulkintani lähti liikkeelle. Teema liittyy täten vahvasti omaan lukukokemukseeni ja siihen, mitä aineistosta ensimmäisellä lukukerralla tunnistin ja ymmärsin.

⁴⁶ Alkuperäisteos *Boken om vårt land* ilmestyi ruotsiksi 1875. Suomeksi *Maamme Kirja* ilmestyi 1876.

Nostalginen maammekirjahlenki -teema on kerronnallinen tyyli, johon olen valinnut muistelukerronnasta sellaisia aineistositaatteja, jotka kohtaavat oman ennakkonäkemykseni talvi- ja jatkosodan kertomuksesta. Ne ovat omalta osaltaan luomassa ja ylläpitämässä kulttuurista sotakertomusta, joka perustuu niin tunnettuun ja tunnistettavaan retoriikkaan kuin myös kollektiivisiin ja sosiaalisiin näkemyksiin. Nostalgista maammekirjahlenkeä ovat rakentamassa nostalginen muistelu, kaunokirjalliset ilmaukset ja humoristiset kertomukset, joiden kautta esittelen kertojien menneisyyteen lataamaa asennetta, voimaa ja mielenmaisemia. Samalla tulen pohtineeksi sitä, miksi he muistavat ja kertovat siten kuin aineistossa tekevät. Nostalginen maammekirjahlenki -teema antaa tulkinnalleni kontekstin ja tuo näkyväksi sota-aikaan liitettäviä asenteita yksilön ja yhteisöjen tasolla.

Nostalginen muistelu

If the past is a foreign country, nostalgia has made it 'the foreign country with the healthiest tourist trade of all' (Lowenthal 1988, 4).

Nostalgia-termi palautuu kreikan kielen sanoihin *nostos* 'kotiinpaluu' sekä *algia* 'tuskaisuus'. Aikoinaan, 1600-luvun lopulla, nostalgia yhdistettiin äärimmäiseen koti-ikävään, joka nähtiin jopa sairaalloisena tilana. Vapauduttuaan patologisesta painolastistaan 1800–1900-lukujen vaihteessa nostalgia on saanut ne merkitykset, jotka käsitteeseen nykyisin liitämme. (Davis 1979 Korkiakangas 1999, 171 mukaan.)⁴⁷ Nostalgia on sittemmin muodostunut mielentila ja tunne, jossa konkreettisella koti-ikävällä on enää marginaalinen sivurooli (ks. Lowenthal 1988, 11). Aineistostani nostalgia nousee esille menneisyyden sävyttäjänä luoden miellyttäviä ja turvallisia aikoja ja paikkoja.

⁴⁷ Ks. esim. Vilkkonen (2007, 14) ja Lowenthal (1988, 10–11).

[s]ota oli tuossa iässä monelle pojalle ”suuri seikkailu”, mutta siinä seikkailussa oli toki todellisuutta ja pelkoa ja sitä paljon enemmän kuin tämän päivän ns. suurissa seikkailuissa, joita televisiossa tyrkytetään ihmisille. Oli pelkoa ja epävarmuutta, mutta jokainen päivä elettiin, Jokainen päivä oli myös pulaa ja puutetta. Ei niitä tarvinnut etsimällä etsiä. (7311/32M.)

Luonnollisesti sota merkitsi paljonkin 10-15 vuotiaalle pojalle. Sen tuntee ja näkee nyt, kun katselee tämän päivän lapsia ja nuoria. Elämä on nyt niin paljon helpompaa kuin se oli silloin, kun maa oli vaikeuksissa. Me emme vaatineet mitään, sillä ei ollut mitään vaatia. Emme olisi ymmärtäneet mistään farkkujen hienouksista, joista olisi pitänyt kiukutella vanhemmille. Me elimme pulassa ja puutteessa päivän kerrallaan. Mutta sanoisin, että silloin opittiin elämään ja ymmärtämään myös kärsimyksiä. (7311/32M.)

Näin muistelee vuonna 1932 syntynyt kertoja sota-aikaa ja kirjoitushetken (2006) aikaista nykyisyyttä. Molemmat aineistositaatit alkavat oletuksella siitä, että sodalla on ollut suuri merkitys monen pojan elämässä. Kyseessä ei ole kuitenkaan lapsuuden ajan leikki tai tarkoituksenmukaisen jännityksen etsintä: sota oli totta, se oli pelottavaa ja loi elämään sellaista epävarmuutta, josta nykynuorilla ei ole minkäänlaista käsitystä. Sota-ajan elämä oli myös pulaa ja puutetta, mutta kuten kertoja (7311/32M) muistelussaan toteaa: ”Puutetta oli kaikesta, mutta se oli yhteistä”. Kokonaisuudessaan muistelman antaa ymmärtää, että sota-aika on ollut nykyhetken verrattuna kurjaa, pelottavaa ja vaikeaa aikaa, jolloin elettiin vain päivä kerrallaan selviytyen pulan ja kurjuuden sävyttämässä arjessa eikä muunlaisesta elämästä ollut tietoa. Viimeinen lause kuitenkin muuttaa muistelukerronnan luonnetta ja kääntää aikaisemman muistelun merkityksen negatiivisesta positiivisemmaksi: pelko, epävarmuus, pula ja puute kuitenkin opettivat elämään ja ymmärtämään kärsimyksiä – menneisyys näyttäytyy kaikesta huolimatta ”parempana” (Davis 1979 Korkiakankaan 1999, 173 mukaan).

Tärkeää on myös huomata, että kertoja käyttää muistelukerronnassaan monikon persoonapronominia ”me” minämuodon sijaan. Kertoja muistelee täten jonkin suuremman yhteisön osana. Me-muoto on myös kerronnallinen ja retorinen keino,

jolla viitataan mahdollisesti kertojan ja oletetun lukijan yhteisiin kokemuksiin. Sillä jaetaan yhteisyyden tunnetta, mutta samalla jätetään jotkut ”toiset” ulkopuolelle. Minä lukijana en kuulu ”me-lukijoihin”. En tiedä, enkä voi väittää, että ymmärtäisin, mistä tarkalleen ottaen on kyse. Ymmärtääkseni tarvitsisin lisää tietoa tai kokemuksia tapahtuneesta. Näin ollen ajattelen olevani ulkopuolinen ja olen eräänlainen ”te-lukija”, joka on koetun menneisyyden ulkopuolella – vieraana vieraalla maalla. (Ks. Peltonen 1996, 120–122.)

Ensimmäisen aineistositaatti ei missään nimessä ole nostalgista muistelua yksinkertaisimmillaan tai ”puhtaimmillaan”, mutta esimerkin kautta päästään kiinni nostalgisen muistelun erityisluonteeseen, joka erottaa sen muista muistelun tavoista. Nostalgiaan ja nostalgiseen muisteluun liittyy aina tunne. Muistelu on emotionaalisesti ja asenteellisesti latautunutta, mikä ilmenee yksityiskohtien lähiluvun kautta. Vaikka menneisyydessä olisi tapahtunut ja koettu mitä tahansa, näyttäytyy tuo mennyt kuitenkin kadotettuna ja kaivattuna paikkana ja aikana, jolloin ”asiat olivat paremmin”. Näin ollen nostalgia toimii muistelun ja menneisyyden sävyttäjänä luoden aikoja ja paikkoja, joissa negatiiviset tunteet ja puitteet muuntuvat miellyttäväksi, kuten myös koettu menneisyyskin. (Korkiakangas 1999, 171–173.)

Nostalgisen muistelun tarkoituksena on sulkea pois muistelusta kaikki sellainen, mikä voisi herättää epämiellyttäviä tunteita (Davis 1979 Korkiakankaan 1999, 173 mukaan). Seuraava sitaatti on suora lainaus erään muistelijan saamasta kirjeestä, jossa hänen 19-vuotias luokkakaverinsa kuluttaa aikaansa kirjoittamalla kirjettä ulkona yhteiskorsussa, jossa on vettä ja liejua niin paljon, että se menee saappaanvarresta sisään. Luteetkin alkavat käydä hermoille. Hän päättää kirjeensä kuitenkin seuraavaan kuvaukseen:

Ilmat ovat täällä olleet mitä ihanimpia. Aurinko paistaa häikäisevän kirkkaasti ja hanget hohtavat. Edessä repaleinen, lohduton ei-kenenkään – maa. Ryssä kyttää omissa koloissaan tuossa vastapuolella. Silloin tällöin ruoskii tuttua maisemaa viheltävä, ujeltava kranaatti tai vihainen luotikuuro. - - Mutta olkoon. Onhan meillä täällä nyt kevät. – Etulinjan kevät...Luurankopuut piirtyvät terävinä vasten kevättaivaan sinistä

kirkkautta. Mustia kranaatinmonttuja ympärillä, pajunkissoja, ja joskus helähtää hopeisena pikkulinnun liverrys – kuoleman keskellä uhoten elämää ja nuoruutta.-Aurinko paistaa, hanget hohtavat, purot lirisevät. ...Jossakin ulvahtaa vihaisesti ryssän piiskatykki.--Sodanharmaan nuoruuden kipeästi onnellinen kevät...”(7329/24N.)⁴⁸

Kerrottu on hämmentävän kaunis ja koskettavakin kuvaus rintamamaisemasta. Vaikka mukana on vihollinen ja symbolinen kuolema luurankopuineen, pääosaan nousee ympäröivän luonnon kauneus ja elämä, jota luonto sykkii sodan keskellä. Sodan todellisuus siirtyy syrjään, kuten myös kertojan oma mielenmaisema, ja kuvauksen valtaa runollisen elävä kerronta, jonka yksityiskohtaisuus rakentaa nostalgista tunnetta ja asennetta. Lainaus sisältää eriasteisia mielihyvän, ilon, onnellisuuden ja kauneuden tunteita.⁴⁹ Sitaatti maalaa yhdestä sotarintaman hetkestä lähes postikorttimaisen maiseman, joka on hämmentävällä tavalla kutsuva. Kuoleman keskellä kaiken yläpuolelle nousee elämä ja toivo. Kirjeen kirjoittaja toki kertoo myös yhteiskorsun oloista ja häiritsevistä luteista, mutta vuonna 1924 syntynyt naispuolinen vastaaja ei lainaa sitä osaa kirjeestä. Hän näkee merkittävämmäksi tämän sitaatin, ja lainatessaan sitä hänen voi tulkita samaistuvan heihin, joilla on ”etulinjan kevät” siellä jossakin. Nostalgisessa muistelussa ei olekaan vain kyse siitä, että mieleen palautetaan ”nostalgisia muistoja”, vaan näitä tunteita synnytetään nimenomaan muistellessa (Korkiakangas 1996, 38).

[m]uistona tältä ajalta on myös kauniit Laatokan maisemat, joihin kerran [kesällä 1942] teimme potilaitten kanssa ihanana kesäpäivänä autoretken, samoin Sortavala Vakkosalmen puistoineen ja kaupungit komeat rakennukset vielä silloin, kun ne 50 vuotta myöhemmin kesällä 1992 olivat ränsistyneet, kadut likaiset ja haisevat. (7329/24N.)

Ympäristöt ja paikat ovat teksteissä usein fyysisiä muistelun kohteita. Ne ovat yleensä olemassa niin menneessä, nykyhetkessä kuin tulevaisuudessakin. Paikat nähdään osana ihmisten persoonallista historiaa, ja niihin liittyvät yksilölliset muistot ovat eräänlaisia mentaalisia historioita, jotka avautuvat kertomusten myötä.

⁴⁸ Tekstin lyhennysmerkit kertojan merkitsemiä. En ole muokannut otetta teknisesti oikeanlaiseksi.

⁴⁹ Nostalgia saattaa sisältää lisäksi myös rakkauden, kaipuun ja menneisyyden nautiskelun tunteita (ks. Korkiakangas 1999, 172; 2005, 140).

(Korkiakangas 2006, 134.) Me itse teemme neutraaleista ympäristöistä ja maisemista paikkoja liittämällä niihin erilaisia merkityksiä, kuten nostalgisia tunteita ja muistoja. Kyse ei ole siis objektiivisesta tosiasiaista, vaan subjektit tekevät paikat merkitykselliseksi. (Fingerroos 2004, 112; 2010, 21.) Ja se, mitä ja miten yksilö pitää jotakin merkittävänä on yhteydessä siihen, mitä ja miten kollektiivinen ja sosiaalinen yhteisö pitää jotakin merkittävänä. Kollektiivisen muistin ja paikan voi siis nähdä olevan vuorovaikutuksessa keskenään. Tässä yhteydessä puhutaan usein *muistin paikoista*. Sekä muisti ja paikka sisältävät assosiaatioita historialliseen, asenteelliseen, emotionaaliseen ja tiedostamattomaan. Paikka ei ole vain jokin tietty piste kartassa, vaan siihen liittyy tietyille ihmisryhmille yhteisiä merkityksiä, joiden taustalla on syvempiä kulttuurillisia, historiallisia ja ideologisia tekijöitä. Muisteltujen paikkojen ja maisemien⁵⁰ kautta ihmiset voivat välittää viestejä, joissa voidaan esimerkiksi pohtia menneisyyden ja nykyisyyden suhdetta muutoksien ja katoamisen kautta. (Ks. Peltonen 2003, 188–189; Fingerroos 2010, 21–27.) Mielestäni tässä suhteessa se, mikä on menetetty tai muuttunut, saa voimakkaamman merkityksen kuin se, mitä tässä hetkessä näemme ja koemme.

Pyhäjärveen oli pudonnut satoja pommeja. Järven vesi oli vielä silloin niin kirkasta, että veden läpi näki runsaan metrin syvyyteen. [T]uo veden kirkkaus tuntuu nyt ihmeelliseltä, kun tuskin kynsiään näkee, kun pistää kätensä veden alle nykyisessä Pyhäjärvessä, ainakin campingalueen rannassa, jossa hiljan kävin muistiani virkistämässä. (7311/32M.)

Kun ajallinen etäisyys muisteltuun on pitkä, muisteliija paikantaa itsensä muistellessaan johonkin tiettyyn aikaan ja paikkaan, esimerkiksi Laatokan maisemiin tai Pyhäjärven rantaan. Tällöin muisteliija on ikään kuin läsnä sekä menneessä että nykyhetkessä. (Korkiakangas 2006, 134.) Liikuttaessa sosiaalisen ja yksilöllisen muistin sisäkkäisyyksissä oleellista on ymmärtää, että tulkinta menneestä tehdään nykyhetkessä, jolloin mennyt on aikana, paikkana ja maisemana alati muuntuva konstruktio (Peltonen 2003, 189).

⁵⁰ Voidaan myös puhua maiseman muistista, jolla viitataan maantieteellisen tilan saamiin menneisyyden, perinteen ja historian merkityksiin (Schama 1996, Raivon 2007, 272 mukaan). Tutkielmani puitteissa käsitteiden välille ei ole kuitenkaan tarpeen tehdä erottavia määritelmiä.

Paikat sinänsä eivät ole tutkimuskysymysteni suhteen oleellisia, mutta sota-ajan menetetty fyysinen maisema, joka näiden muutaman valitsemani aineistositaatin muistelukerronnan kautta tulee näkyväksi, sisältää asenteita, joilla menneisyyteen suhtaudutaan. Menneet paikat, joilla on ollut kertojille merkitystä, nostalgisoidaan kerronnassa menetettyinä, vaikka ne ovat edelleen olemassa. Paikat ovat muuttuneet ja oikeastaan menneet pilalle: sota-aikana elämän symbolina pidetty vesi oli Pyhäjärvässä kirkasta, nyt se on sameaa; kuullessaan vielä Suomelle Laatokan ja Sortavalan maisemat olivat kauniita, puistot ja kaupungin rakennukset komeita, mutta nyt ne ovat ränsistyneitä ja kadut likaisia ja haisevia. Mielestäni ei ole kuitenkaan kyse siitä, että kertojat kaipaisivat näihin paikkoihin, vaan kyse on ennemminkin menneisyyden kokemisesta nykyhetkessä (ks. Kuusi 2007, 129). Nykyhetkessä nämä muistetut paikat tuntuvat lähes sadunomaisilta ja ovat omalta osaltaan luomassa sotakertomusta, joka on kokonaisvaltaisesti eräänlaisen nostalgisoinnin läpäisemää. Tämänkaltaista nostalgisointia kutsutaan *yksinkertaiseksi nostalgiaksi*. Siihen liittyy sentimentaalinen tunne siitä, että kaikki oli ennen paremmin: elämä oli onnellisempaa, jännittävämpää, terveempää ja henkisesti rikkaampaa. Yksinkertainen nostalgia liittyy yleensä lapsuuteen ja se ei reflektoi tai tulkitse nostalgista muistelua. (Korkiakangas 1999, 173.)

Nostalgiaan ei sisälly negatiivisia epätoivon, pettymyksen, vihan tai häpeän sävyjä (Korkiakangas 1999, 172). Epämiellyttäviltä tai tavanomaisilta tuntuneet asiat saattavat muuntua nostalgisen muistelun voimasta positiiviksi tai vähintäänkin katkeransuloisesti miellyttäväksi. Nostalgia siten ikään kuin häivyttää tai saattaa unohduksiin kaiken sellaisen, mikä voisi hajottaa muisteluun liittyvän miellyttävän tunneharmonian. Nostalgian kautta voidaan selittää asiat itselleen parhainpäin, vaikka menneisyyden tapahtumat eivät ole vastanneet toiveita ja odotuksia. (Korkiakangas 2005, 140.) Tämänkaltaisen menneisyyden hyvittely liittyy aineistossa muun muassa sota-ajan kovaan työntekoon, koulutuksen mahdollisuuden

menettämiseen, pula-aikaan⁵¹ ja lapsena ja nuorena koettuihin aineellisiin ja henkisiin menetyksiin, jotka sota-aika poikkeustilana toi mukanaan. Menetyks saattoi olla lopullinen, jos esimerkiksi sotaan lähtenyt isä tai veli kaatui taisteluissa, mutta menetyksiä koettiin myös henkisellä tasolla. Aineistossa tästä esimerkkinä monien muistamat huonot isäsuhteet ja kohtaamiset isän kanssa, kun tämä tuli lomalle rintamalta.

Hämärästi muistan syyskuun 1944, olin silloin jo kuusivuotias. Isäni tullessa sodasta kotiin, muistan menneeni oven taakse piiloon, eikä minua saatu sieltä millään pois. Isäni oli partainen, likainen ja minua pelotti kovasti tuo ”vieras” partainen mies. Äitini oli lämmittänyt saunan ja kun isäni oli puhdistettu syöpäläisistä, parta ajettu ja saanut puhtaat omat vaatteet päälle niin minä jo uskalsin mennä syliin. (7304/37M.)

Aineistositaatti käsittelee arkaa aihetta. Muistelijä kertoo pelostaan ja siitä, että isä oli ”vieras”. Lainausmerkit ovat pehmentämässä ilmaisua, vaikka isä onkin tapahtumahetkellä ollut todellakin vieras, tuntematon mies. ”Isän” kuvauksessa on myös tyypilliset vaaran merkit: lika ja epäsiisteys, jotka ovat väärässä paikassa – kotona ja isässä (ks. Douglas 1966; Kivimäki 2006, 143). Kun nämä tuntemattomuuden aiheuttajat on pesty pois ja tilalle tuotu kotoiset ja asianmukaiset elementit, vieraasta miehestä tulee isä, jonka syliin voi mennä, eikä tarvitse enää pelätä. Pelko ja vieraus siirtyvät syrjään. Muisto on myös tarkka, kun ottaa huomioon, että kertoja on ollut tapahtumahetkellä kuusivuotias. Paikalla on kuitenkin ollut muitakin, koska kertojaa, joka piilotteli oven takana, ei ”saatu sieltä millään pois”. Tapahtuma on saattanut jäädä myös muiden mieleen ja sitä on kerrottu ja toistettu ehkä jopa huvittunein äänensävyin. Se onko tapahtuma ”huvittavuutensa” vuoksi merkityksellinen, on toinen kysymys. Tapahtuman omalla tavallaan suloinen luonne häivyttää sen epämiellyttävän alkuasetelman täysin.

Kerroin (sivulla 3) senkin, että isä-suhteeni jäi puutteelliseksi sodan takia. Tosin se oli monilla vieläkin etäisempi. Me sentään pärjäsimme loppuun asti. Äitini osasi kunnolla ”lukea” häntä ja toimi joskus

⁵¹ Koulutusta olen käsitellyt sivuilla 38–40, *Kertynyt aineisto*. Työntekoa käsittelem aineiston analyysissä omana lukunaan. Pula-aika ja siihen kiinteästi liittyvä puute tulee esille poikkeuksesta jokaisessa vastauksessa, vaikka näistä asioista ei omakohtaista kokemusta olisikaan.

”tulkkina”. Mielestäni suhteen vanhempiin ei tarvitse turhan läheinen ollakaan. Sitä vaikeampaa olisi nuoren itsenäistyä ja viimeiseksi kohdata heidän kuolemansa. (7294/37N.)

Muistelija on vastauksessaan kertonut omasta isäsuhteestaan, joka jäi puutteelliseksi sodan vuoksi, mutta näkee oman tilanteensa kuitenkin positiivisempänä kuin monen muun. Lopuksi hän antaa tapahtuneelle merkityksen, joka pyyhkii kokemuksen negatiivisen sävyn pois. Hän ikään kuin selittää menneisyyden pettymyksen eräänlaiseksi siunaukseksi. Kun ei ole läheinen vanhempiensa kanssa, heidän menettämisiensä ei satuta niin paljon. Kyse voi olla toki myös puolustusmekanismista (ks. Vilkkonen 2007, 21). Kertajat muistelevat paljon omia perhesuhteitaan, eritoten suhdetta sodassa olleeseen isäänsä, mutta mielestäni he niputtavat nämä kokemukset sodan kollektiiviseen uhri- ja sankarikontekstiin. Kyse on siitä uhrauksesta, jonka sodan ja itsenäisyyden vuoksi pystyi antamaan – ja täytyikin antaa.

Kesä 1939 Oli lämmin ja kaunis. Oltiin nuoria ja meillä oli hauskaa. [S]e oli nuoruutemme loppu juuri kun se oli kukkeimmillaan. Alkoi tosi elämä, vastuu osuudestamme isänmaan säilymiseen. (7331/20N.)

”Menetykset” ovat osa kertojien taistelua ja panosta koko kansan sodassa. Nostalgisen muistelun kautta oma menneisyys voidaan nähdä parempana kuin se oli, kun se liitetään johonkin suurempaan, joka antaa viitekehyksen omalle kokemukselle. Nostalgia voidaankin nähdä muistelun strategiana, jolla on sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä tavoitteita. (Korkiakangas 2005, 140.) Nostalginen muistelu strategisena resurssina tarkoittaa sitä, että nostalgia on eräänlainen konkreettisen toiminnan ohjaaja. Nostalgiahan yleensä pullahtaa pintaan tilanteissa, joissa tunteet elämän epävarmuudesta tai elämän muutoksiin latautuneiden odotusten ja toiveiden täyttymättä jäämisestä ohjaavat etsimään turvaa menneestä. (Korkiakangas 2006, 135.)

Vaikka sota-aikana oli paljon monia ongelmia aineellisissa asioissa, ihmiset olivat yleensä tuolloin paljon läheisemmässä suhteessa toisiinsa kuin nykyään, auttamisen halu vallitsi yleisesti. (7295/42M.)

Vuosien varrella menneitä muistella ei enää kaikkia vaikeuksia muista mutta tuntuu joskus siltä että se sodanjälkeinen sisukkuus ja tasapuolisuus ovat häipymässä ja itsekkyyden nostamassa päätään. (7306/32N.)

Vuonna 1942 ja 1932 syntyneet vastaajat kiteyttävät talvi- ja jatkosodan aikakauteen liittyvän aatteen, jota voi kutsua laveasti talvisodan henkeksi. Termiä käytetään edelleen laajasti, ja se nousee esiin mitä moninaisimmissa yhteyksissä, jotka liittyvät jollakin tavalla Suomeen ja suomalaisuuteen. Urho Kekkonen kuvasi vuosikymmeniä myöhemmin nimimerkkinsä Pekka Peitsen sanoin talvisodan henkeä seuraavasti:

Talvisodan aika oli jotakin aivan erikoislaatuista kansamme elämässä, niin erikoislaatuista, että sellaista tuskin enää koskaan voidaan saavuttaa. Se oli alituista pyhää, se oli hurmiota, jonka voima ei ehtinyt laskea. Tuon mielialan oli synnyttänyt tunne, jonka yksityisiä tekijöitä on vaikea eritellä. Siinä oli sekaisin luottamusta oikeaan asiaan ja lopulliseen voittoon, siinä oli kohtalonomaista aavistusta vastarinnan toivottomuudesta sekä sen jälkeen seuraavasta kansallisesta ja henkilökohtaisesta tuhoutumisesta. Koko kansa oli ikään kuin pukeutunut juhla-asuun. (Suoninen, Friman & Huittinen 2009, 9–10.)

Talvisodan henkenä tunnetun kansallisaatteen muisteleminen ja siitä muistuttaminen on aineiston muistelukerronnassa tunnistettavin ja toistetuin piirre. Aiheeseen liittyvä muistelukerronta on toteavaa, kerronnallisesti kiteytyneitä, kollektiivista ja menneisyyttä nostalgisoivaa. Nostalgisointi on mielenkiintoista ja hämmentävää siinä suhteessa, että sota-ajan menneisyys kuitenkin esitetään käyttämissäni aineistositaateissa yleisellä tasolla epämiellyttävänä, pelottavana, pulan ja puutteen aikakautena. Siltikään nämä inhimilliset kärsimykset eivät pääse laajempaan käsittelyyn, vaan ne sysätään kansallisen sankarikertomuksen alle ikään kuin todettuina ja tiedettyinä faktoina. Harva kertoja käy läpi omia pelon, järkytyksen tai ristiriitojen aiheuttajia. Tähän vaikuttaa mielestäni se, että omaa kokemusta ei nähdä arvokkaana, vaan arvo halutaan antaa sotien perinnölle, ei itselle. (Ks. Peltonen 383, 389.) Talvisodan henki on kiistatta osa Suomen sota-ajan 1939–1944 perintöä, mutta aineiston kontekstissa näyttää siltä, että aate on katoamassa tai unohdettu. Nykyisyys ei siten tunnu turvalliselta tai hyvältä.

Suomalainen on sitkeä. Lyttyyn lyöty suomalainen yhteiskunta kokosi voimansa sodan jälkeen. Mielestäni silloin ”puhallettiin yhteen hiileen”. Rakennettiin ehkä ensimmäisen kerran koko kansaa käsittävää hyvinvointi- Suomea. Sitä kesti aikansa. Oltiin tyytyväisiä saavutuksiin. Rakennettiin ja vaurastuttiin. Vaan eipä kauaakaan, kun kaikki oli toisin. Mielestäni (enkä ole ainoa) olemme menossa täydelliseen umpikujaan. Ne, joilla on paljon, eivät tilannetta näe, eivät usko tai eivät välitä. Ne, joilla on vähän, saavat huomata, että heillä on koko ajan vähenevästi. Eikä heidän vaikeuksistaan ja ahdistuksestaan liioin piitata. (7334/29N.)

Aineistositaatti on sävyltään kollektiivinen ja siinä on hyvin vähän, jos ollenkaan, omakohtaista kerrontaa. Jo aloitus vie huomion suomalaisuuteen, kokonaiseen kansakuntaan, joka säilytti sitkeydellä Suomen itsenäisyyden ja sotien jälkeen yhdessä rakensi maasta hyvinvointivaltion. Nyt tämä saavutus on katoamassa. Sodanaikainen ja -jälkeinen tasapuolisuus on muuttunut eriarvoisuudeksi, eikä kukaan välitä tai auta niitä, joilla on vähemmän. Sota-aikana tilanne oli toinen.

”Vaikka sota-aikana oli paljon monia ongelmia aineellisissa asioissa, ihmiset olivat yleensä tuolloin paljon läheisemmässä suhteessa toisiinsa kuin nykyään, auttamisen halu vallitsi yleisesti” (7295/M?).

Sota toisin sanoen tasoitti kansanryhmien eroja. Kansa ponnisteli yhdessä yhteisen asian vuoksi⁵², eikä modernin nykymaailman individualismille ollut tässä taistelussa sijaa. Tässä valossa yksilö nostalgisoidaan pois sotakertomuksesta korostamalla tapahtuman yhteisöllistä voimaa, kuten kertoja tekee yllä olevassa sitaatissa. Kertoja myös painottaa sanomaansa käyttämällä ”me-retoriikkaa”, joka ilmentää yksimielisyyttä ja samaistumista tähän sitkeään kansakuntaan (ks. esim. Peltonen 1993, 382). Kirjoitushetkessä yhtenäisyys on uhattuna ja katoamassa. Nostalgia tulee usein mukaan muisteluun silloin, kun jokin itselle tärkeä asia on uhattuna. Mitään ei ole oikeastaan menetetty, mutta näin tulee todennäköisesti tapahtumaan eikä paluuta enää ole. Tämänkaltaisessa tilanteessa muistelijat saattavat muuttua toimijoiksi, jotka ”korjaavat” epätydyttävää tilannetta tai pyrkivät estämään muutosta. (Korkiakangas 2006, 135.) Aineistoni piirissä muistelijat eivät suoranaisesti ala toimia, mutta he muistuttavat ajasta, jolloin oli paremmin.

⁵² Ks. Kivimäki 2006, 139–140.

Muistuttamisen kritiikki kohdistuu nykyhetkeen, nykyelämäntapaan ja yhteiskunnallisiin päätöksiin. Tähän kuuluu olennaisena osana yksinkertaisen ja vaatimattoman elämän kaipaaminen ja jonkinasteinen ihannointikin. Jollakin tasolla on toki kysymys myös toimimisesta, kun ollaan mukana vastaajaverkossa.

[t]]untuu kuin vasta nyt alettaisiin muistella sodan- ja sen jälkeistä aikaa, puutteineen, "konsteineen", selviytymistä vaikeissa olosuhteissa, raskaista pitkistä työpäivistä metsässä, pellolla ja navetassa. – maaseudulla – kaupunkioloja en tunne. Ihmetellen muistelen niitä vanhoja yksinäisiä tätejä, jotka pienissä mökeissään elivät vaatimatonta elämää sodanjälkeisiä vuosia. He kehräsivät, kutoivat sukkia ja kankaita. Yksi teki vällyjä, toinen ompeli arkivaatteita. Joku hoiti kanoja. Syksyisin he kävivät marjassa. Heitä asui lähipiirissä 8 henkilöä. Taloista vietiin heille lämpimäisiä ja rankakuormat polttopuiksi, yhteisvastuullisesti. Aikanaan tuli pieni kansaneläke. –Seurattiin, tuleeko savu piipusta, onko iltaisin valo, aukaistaanko aamulla ikkunaverhot. Näillä mummoilla oli kaikki hyvin. Ei ruikutuksen sanaa. Tämä oli ennen "mulle kaikki heti" - aikakautta. (7326/27N.)

1927 syntynyt kertoja esittää mielestäni aika erikoisen väitteen, jonka mukaan vasta nyt alettaisiin sota-aikaa muistella puutteen, pulan ja työnteon merkeissä. Minusta taas tuntuu, että juuri nämä elementit ovat rakentamassa rintamakertomusten kanssa hallitsevaa kulttuurista sotakertomusta. Ehkä kyse on siitä, että sota-ajan kokeneet ovat itse alkaneet muistella arjen elämää sodan keskellä, koska muistelu toimii paluuna johonkin tuttuun ja helposti hallittavaan. Nykyinen maailma on pirstoutunut, alati liikkeessä ja nopeasti muuntuva. Tämän liikkuvuuden keskellä nostalginen muistelu voidaan ymmärtää haluna toistaa paluun ja tuttuuden kokemusta, joka murtaa jatkuvaa uudistumisen vaatimusta ja vastustaa tulevaisuuden korostamista nykyisen ja toki myös menneisyyden kustannuksella. (Davis 1979 Vilkon 2007, 18 mukaan.)

Nostalgian kautta nykyinen, lähes hektinen aika ja tila voidaan ottaa haltuun ja saada edes vähäksi aikaa "väline", jolla jatkuvasti lähes fundamentaalisia ja itsestään selviä perinteitä, arvoja, sukupuolirooleja, tapoja ja yhteiskuntaa kyseenalaistava myllerrys saadaan kuriin. (Lowenthal 1988, 13.) Muistuttamalla menneisyydestä saadaan

hetkeksi luotua paikka ja aika, jossa nykyhetki ja se, miten tähän hetkeen on päädytty, voidaan asettaa kriittisen valoon. Menneisyys voi tällöin toimia jopa argumenttina, jolla omia näkemyksiä puolustetaan. Sota-ajat 1939–1944 on liitetty esimerkiksi maahanmuuttokeskusteluun: osa maahanmuuttoon kriittisesti suhtautuvista tahoista on argumentoinut omaa kriittistä näkemystään sillä, että veteraanit eivät taistelleet Suomea somaleille tai muille ei-suomalaisille ryhmille. Esimerkki on tietoisesti karrikoitu, mutta huomionarvoinen. Toinen esimerkki liittyy nykyiseen nuorten miesten sotapalvelukseen. Palveluksessa pituuden voi valita, voi tehdä siviilipalveluksen ja armeijan voi keskeyttääkin.

*Oma sotatieni alkoi 27.10.1942, alokaskoulutuksella Kuopiossa.
Koulutus oli tiukkaa eikä kysytty: haluatteko keskeyttää palvelun?!*
(7315/24M)

”Emme tietenkään saa koskaan tietää, kuinka nykynuoremme olisivat talvisodassa pärjänneet”, kirjoittaa Talvisotayhdistyksen puheenjohtaja Matti Palo *Helsingin Sanomien* mielipidepalstalla 1.12.2009. ”Toivottavasti meidän ei myöskään tarvitse kokea, kuinka nämä isänmaalliset ja hyvin koulutetut nuoret soturimme menestyisivät nykyajan sodassa”, koska torjuntavoiton avain oli Suomen tukkityömailla karaistuneiden sotilaiden ja hevosten etevämyys lumisessa ja kylmässä metsässä, lisäksi ”tarvittiin aimo annos sisua ja rohkeutta sekä taitavaa sodan johtoa. Näin syntyi talvisodan ihme.” (Palo, 2009.) Tämänkaltainen menneisyyden nostalgiasointi on lähes jopa parantumaton, tietyllä tapaa nostalgia onkin saanut uuden patologian. Nostalgia on eräänlainen aikamme oire, eikä ainoastaan yksilön kipu. Ihmiset oirehtivat nykyistä aikaa kärsien ajanpuutteesta, kaivaten aikaa ja paikkaa, jossa ja johon heillä on voimakas kiinnityskohta. (Ks. Vilkkonen 2007, 21.) Mielestäni samalla on myös kyse siitä, että ihmiset kaipaavat yksilöllisyyttä korostavassa nykyhetkessä yhteisöllisyyttä, jota heidän mielestään oli menneessä ja joka myös jäi sinne. Toisaalla kuitenkin piilee jopa vaara siitä, että menneisyyttä, sota-aikaa ja sotakertomusta käytetään eräänlaisena hyödykkeenä, jonka sisällön kollektiivi määrittää. Tämän hyödykkeen kautta voidaan puolustaa omaa asemaa. (Ks. esim. Kuusi 2007, 127–141.)

Nostalgia ja nostalginen muistelu toimivat nykyisyyden pakoväylinä, mutta kyseessä on toki myös oman elämän muistelu eikä vain tapa selvitä nykyhetkestä. Menneisyys ei tunnu miellyttävämmältä sen vuoksi, että asiat olisivat todella olleet paremmin, vaan sota-aika oli vastaajien enemmistön kohdalla kuitenkin elämän kulta-aikaa – nuoruutta. Muistelijoista monet sanovat, että sota katkaisi nuoruuden ja lapsuuden, mutta ikävuosien valossa he olivat silti nuoria. Halu nähdä oma menneisyys kärsimyksistä huolimatta ylevänä, liittyy siihen, että harva haluaa ajatella elämänsä parhaat hetket ja vuodet negatiivisessa valossa. Näin ollen tapahtumille ja kokemuksille halutaan antaa merkitys, joka muuntaa kokemukset tarkoituksenmukaisiksi. (Ks. esim. Näre & Kirves 2008, 10; Lowenthal 1988, 8.) Vaikka sota-aika oli puutetta, kurjuutta ja työntekoa, oltiin silloin kuitenkin iloisia ja hyödyllisiä. Vanhana ”tarina on muuttunut syrjästäkatsojan tarinaksi” (7299/28N), kuten eräs kertoja asian muotoilee. On ymmärrettävää, että tämänkaltaisessa paikannuksessa suhteessa nykyhetkeen menneisyyden henkilökohtainen tuttuus ja läheisyys tekevät menneestä vertaansa vailla olevan.

Ajan kuluessa ja itsekin vanhetassa olen tullut ajatelleeksi asiaa toiseltakin kannalta. Uskoakseni isäni muisteli oikeastaan sitä kun hän oli nuori ja vapaa mies. Silloin vain sattui olemaan sota. Ylenmääräinen sodalla mässäily saattoi olla heijastusta perhe-elämässä koetuista pettymyksistä. Niin oletan. (7325/50M.)

Vuonna 1950 syntynyt mies reflektoi osuvasti kerronnassaan isäänsä, jatkosodan veteraania, ja tämän suhtautumista sotaan. Samalla hän kokoo ja liittää nostalgisoinnin johtolankoja yhteen. Itse sota tai mikään siihen liittyvä, ei rintamalla eikä kotonakaan, ole kokemisen hetkellä tuntunut kaipaamisen arvoiselta, mutta ajan myötä tapahtumat saavat nostalgisia sävyjä (vrt. Korkiakangas 1999, 171). Nostalgiasa ja nostalgisessa muistelussa korostuu koko muistin ydinasia: koetun kehittyminen muistetuksi versioksi, kertomukseksi muistelun ja unohtamisen prosessin aikana (Korkiakangas 1996, 37). Muistelukerronta on kerronnallista ja menneisyyttä konstruoivaa.

Muistelua pidetään konstruktioiden ja tulkintojen rakentamisena, jossa yksilö tekee omat tulkintansa suhteessa laajempaan yhteisöön. Niin muistia kuin unohtamistakin säätelevät kollektiiviset ja sosiaaliset normit. Myös nostalgian kehykset määrittelee yhteisö. ”Nostalgisen kaipauksen kohteet voivat olla kulttuurisesti ja sosiaalisesti opittuja, esimerkiksi oman perhe- tai sukuhistorian, valokuvien ja elokuvien kautta.” (Korkiakangas 1996, 38.) Ilmennän tätä ilmiötä tuomalla esille huomion, jonka tein lukiessani ja tilastoidessani aineistoa.

Olen alla olevaan taulukkoon jaotellut valitsemani nostalgista muistelua sisältävät vastaukset sen mukaan, mihin ikäryhmään vastaaja kuuluu.⁵³

Taulukko2		
Nostalgia ikäryhmien muistelussa		
Syntymäaika	Määrä	Vastaajia yhteensä
1917-1927	9	21
1928-1938	13	19
1939-	1	3
	yht: 23	yht: 45

Taulukon mukaan nostalginen muistelu on yleistä vuosien 1928–1938 syntyneiden kertojien keskuudessa. Ryhmän vastaajista neljä on syntynyt ennen vuotta 1931, ja he ovat olleet sodan syttyessä noin 10–11-vuotiaita ja sen loputtua vuonna 1944 noin 15–16-vuotiaita. Yhdeksän ryhmän vastaajista on syntynyt vuoden 1931 jälkeen. He olivat sodan syttyessä noin 1–8-vuotiaita ja sota-ajan loputtua noin 6–13-vuotiaita. Ikäryhmän 19 vastaajasta yli puolet tuottaa jonkinlaista nostalgista muistelua, mikä ei tarkoita sitä, että muistelu olisi kauttaaltaan nostalgian läpäisemää. Vanhimman ikäryhmän vastaajista osa muistelee sota-ajan menneisyyttä nostalgisoinnin kautta. Heistä yksi on syntynyt vuonna 1920 ja loput kahdeksan vuosien 1924 ja 1927 välisenä aikana, eli sodan syttyessä he ovat olleet 12–19-vuotiaita ja sodan päätyttyä

⁵³ Ks. sivu 33–34.

19–24-vuotiaita. Näiden tietojen perusteella voi todeta, että nostalgia ei katso ikää. Niin sota-ajan nuoret aikuiset kuin tuolloin taaperoikäisetkin kertojat tuottavat muistelukerrontaa, josta on tulkittavissa nostalgista muistelua. Aineisto todentaa tässä suhteessa yksilöllisten ja sosiaalisten muistien sisäkkäisyyksiä ja sitä, että sotakertomuksen sisällössä on kulttuurisia ja sosiaalisia sävyjä. Näen nämä elementit osana sota-ajan perinnettä ja perintöä, jota sotakertomuksen kautta siirretään ja välitetään.

Kaunokirjallisuus ja huumori muistelukerronnassa

Vaan yksi ei itkenyt. Pukkilan isäntä, Sakari Pukkila seisoi pommikuopan vieressä nyrkkiin puristettu käsi korkealla. Siinä hän seisoi kuin Kullervo ikään vannaon kosto. (7311/32M.)

Edellisessä alaluvussa käsittelin laajasti nostalgisen muistelun käsitettä, jonka kautta oma tulkintani saa kontekstin. Nostalgia toimii eräänlaisena aineistoni lukuohjeena, jonka kautta tulkintani saa omat sävynsä. Tässä alaluvussa tuon esille kertojien käyttämiä retorisia menetelmiä kuten kaunokirjallisuus ja huumori. Näiden kerronnallisten elementtien kautta vahvistan tulkitsemaani nostalgista konstruktia. Samalla tuon suomalaisen kulttuuriseen sotakertomukseen sen perinteisiä sisältöjä.

Aikaisemmin, käsitellessäni yksilöllisen, kollektiivisen ja sosiaalisen muistin sisäkkäisyyksiä, kirjoitin siitä, että ympäröivä maailma ja kulttuuri vaikuttavat siihen, mitä ja miten muistetaan. Saamme vaikutteita kuulemastamme, näkemästä ja lukemastamme ja lisäämme näitä itselle merkittäviä palasia osaksi omaa kertomustamme.⁵⁴ Esimerkiksi kaunokirjallisuus toimii tämänkaltaisena muistelun värittäjänä, ja samalla se ilmentää kertojan kulttuurisia konteksteja. Aineistoni kertojat käyttävät lukuisia sitaatteja ja mottoja, joiden kautta osoitetaan omaa kirjallisuuden tuntemusta ja lukeneisuutta (ks. Peltonen1996, 93), mutta myös

⁵⁴ Ks. sivu 16–21.

paikataan omien sanojen puuttumista ja vajavaisuutta. Sitaattien lisäksi osa kertojista heittäytyy aika ajoin muistelukerronnassaan hyvinkin kaunokirjallisiksi tuoden esille omia kirjoitustaitojaan, vakuuttaakseen ja vaikuttaakseen vastaanottajaan tai kuvitellen, että senkaltaista aineistoa kerääjät toivovat saavansa.

Koska olen syntynyt Lohtajalla 8.4.1924 muistan hyvin sota-ajan ja sodat 1939-1940, 1941-1944. Joista: ”jotakin ehkä tietäisin olinhan siellä minäkin.” Muistan -30 luvun laman johonka verraten -90 luvun lamasta ei saa puhua samana päivänäkään! Voi kuinka monta kulkijaa kotonanikin ruokittiin noina vuosina. (7315/24M.)

Näin aloittaa oman muistelukerrontansa vuonna 1924 syntynyt mies. Lainaus ”jotakin ehkä tietäisin olinhan siellä minäkin” on lainaus Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoista*, joka kertoo 1808–1809 käydystä Suomen sodasta. Lause on esitetty myös Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*. Tämä ”jotakin ehkä tietäisin, olinhan siellä minäkin” -lainaus toistuu aineistossa muutamia kertoja ja kuuluu kollektiivisena kaunokirjallisena sitaattina talvi- ja jatkosodan kuin myös vuoden 1918 sotaisiin tapahtumiin.⁵⁵ Sitaatin kautta kertoja tuo esille, että hänen muistamansa perustuu omakohtaiseen kokemukseen ja tietoon. Kertoja ikään kuin lupaa itselleen ja lukijalle, että kertoo totuuden. Fraasi on myös omalla tavallaan ylevä ja rajoittava: sisältö viittaa siihen, että muut eivät tiedä asiasta yhtään mitään (ks. Sulamaa 2006, 307). Kertoja jatkaa muisteluaan toteamuksella ja vertauksella, jossa lähihistorian lama peilautuu 1930-luvun sota-aikaa edeltäneeseen lamaan. Sitaatin lopettava ”huokaisu” toisten auttamisesta antaa menneelle arvoa: vaikka kaikesta oli puute, autettiin toisia. Tämänkaltainen muistelu istuu hyvin omaan nostalgiseen tulkintaani. Sitaatti antaa tulkinnassani vastaajan muistelukerronnalle kerronnallisen viitekehysten, josta ilmenee kertojan paikantuminen menneisyyteen ja kirjoitushetkeen. Samalla hän antaa omalle muistelukerronnalleen kerronnallisen juonen, joka määrittää muuta kerrontaa asenteellisilla valinnoillaan. Kertoja ikään kuin määrittää, missä ja mistä hän tulee, mutta tulee samalla liittäneeksi itsensä

⁵⁵ Ks. Peltonen 1996, 93.

osaksi kulttuuria, menneisyyttä ja nykyhetkeä. Muisti vaeltaa näiden elementtien välillä koskaan pysähtymättä.

*Lopultakin tosi harvassa olivat ne joihin sota, näkyvästi jätti jälkensä.
Vai onko totta: "elinikäisen saivat he vamman näkymättömän tai näkyvän." (7315/24M.)*

Yllä oleva sitaatti on saman kertojan kirjoittama. Ennen tätä sitaattia hän kertoo, että hänen oma siviilielämäänsä palaamisensa sujui helposti ja että sota ei jättänyt lyhyttä ja parissa viikossa ohimennettyä varuillaan oloa vakavampia vaurioita. Hän näkee, että näin oli monien muidenkin kohdalla, mutta esittää kuitenkin retorisen kysymyksen, jossa pohtii ja reflektoi omaa näkemystään: ”onko totta: ’elinikäisen saivat he vamman näkymättömän tai näkyvän.’” Lainausta on Yrjö Jylhän *Marttyyrien päivä* -runosta, joka lausuttiin ensimmäisen kerran vuonna 1944 ja on osa kirjailijan *Kiirastuli* -teosta.⁵⁶ Kertoja (7315/24M) kirjoittaa kollektiivisesta kokemuksesta antaen toisten sotakokemukselle samankaltaisen sisällön kuin omalle sotakertomukselleen, joka poikkeaa tavanomaisesta uhri-sankari -retoriikasta. Kaunokirjallisen lainauksen kautta hän kuitenkin asettaa oman kokemuksensa ikään kuin kyseenalaiseksi ja peilaa sitä suhteessa toiseen kollektiiviseen väittämään, joka esitetään kaunokirjallisuuden piirissä.

Kaunokirjallisuus ja erityisesti sieltä poimitut ja toistetut sitaatit voidaan nähdä kollektiivisinä ilmauksina, joissa ja joiden avulla joukko ilmaisee itseään yhteisöllisesti (ks. Peltonen 1996, 93). Yhteisöllinen muistaminen tai sosiaalinen muistaminen⁵⁷, mitä käsitettä sitten halutaankaan käyttää, ei ole vain oman elämän tarkastelua, vaan lisäksi monia ihmisiä koskeneiden tapahtumien käsittelyä ja omien kokemusten suhteuttamista julkiseen historiaan (Ukkonen 2000, 21). Kirjallisuus on osa julkista historiaa ja kulttuuria, josta yksilö poimii omaan kertomukseensa sisältöjä, arvoja, normeja ja kokemusta vahvistavia kuvauksia. James Wertsch (2002,

⁵⁶ Jylhä toimi komppanianpäällikkönä Taipaleenjoella ja kirjoitti vuonna 1941 kokemuksistaan runokokoelman *Kiirastuli*. Teoksessa hän pyrki luomaan aistittavan kuvan taisteluista, sotilaiden epätoivosta ja kuolemanpelosta. (Kauppinen, Koskela, Mikkola & Valkonen 1995, 368.)

⁵⁷ Ks. sivu 22.

5) on teoksessaan *Voices of collective remembering* luonnehtinut kollektiivista muistia tekstuaalisesti välittyväksi. Kollektiivinen muisti perustuu tällöin toisten tuottamiin *teksteihin*, kertomuksiin, jotka peilaavat kertojiensa kokemuksia ja merkityksiä ja tekevät tapahtumat ymmärrettäviksi (ks. myös Korkiakangas 2006, 128). Wertschin tarkastelussa kohteena ovat koulujen oppikirjat, joiden sisältöihin vaikuttavat valtion elimet, mutta minusta Wertschin ajatusta voi soveltaa myös kaunokirjallisuuteen. Kirjoittajina toimivat yksilöt, mutta he antavat omien kertomustensa kautta kokemuksia monille muillekin. Samalla he tekevät tapahtumat ymmärrettäviksi. Kaunokirjallisuus ikään kuin lainaa selityksiä yksilön omalle kokemukselle ja tekee ne näkyviksi. Näin ollen yksilöt liittävät omaan kertomukseensa sellaista, mitä he eivät ole itse kokeneet, mutta joka tavallaan antaa yksilön kokemukselle merkitysperspektiivin.

Yhteiskunnalle on kunnia-asia hoitaa kaikkien sota-aikana palvelleiden miesten ja naisten tämä iltapäivä huolia vailla. Ja muistaa: ”Ne kärsimykset ne haavat, jotka kansamme pelastivat.” Niin: ”Kylän raiteilta olimme tulleet tai pauhusta tehtaiden joku kalskeesta konepajojen, joku äärestä kirjojen. Jokin saaristolähtöstä saapui meren ahava kasvoillaan, joku hapatahroja sormissaan jokin soilta korpimaan.” Waltari. (7315/24M.)

Yllä oleva aineistositaatti on jo kahdesti edellä siteeraamani vastaajan muistelukerronnan lopetus. Lopetuksessaan hän toteaa, että yhteiskunnalle on moraalinen kunnia-asia hoitaa sodassa palvelleiden miesten ja naisten vanhuus huolia vailla. Tätä hän perustelee toisella lainauksella Yrjö Jylhän *Marttyyrien päivä* -runosta, jossa hän muistuttaa niistä kärsimyksistä ja haavoista, jotka kansamme pelastivat. Lainausta on lievässä ristiriidassa kertojan aiemmin esittämän näkemyksen kanssa, jossa hän pohti sodan vaikutuksia kollektiivisella tasolla: ”lopultakin tosi harvassa olivat ne joihin sota, näkyvästi jätti jälkensä”. Kertoja käyttää yleistä muotoa puhuen niin sanotusti ”kaikkien suulla”. Hän kertoo heidän haavoistaan ja kärsimyksistään, joita ei ole kuitenkaan oman kertomansa mukaan kokenut. Muistelukerronnan lopettava lainaus Waltarin *Muukalaislegioona* -runokokoelman (1929) *Lippuballaadi* -runosta (Järvelä 2006, 41) vielä voimistaa ryhmän yhteenkuuluvaisuutta kaikessa erilaisuudessaan. Vaikka kokemukset ja lähtökohdat

suhteessa sotaan ovat erilaiset, ollaan yhtä ja samaa. Tämän kertojan kohdalla mieleeni nousee kysymys siitä, onko kaunokirjallisuuden lainaaminen jo jopa itsetarkoitus? Vastaaminen kertojan puolesta on turhaa, mutta kyse voi olla siitä, että kertoja on tottunut toistamaan nämä tietyt sitaatit asiayhteydessä ja pystyisi toistamaan ne tarvittaessa uudestaan. Ehkä kirjoittajalla on myös taiteellisia pyrkimyksiä, koska hän on tietoinen omista kerronnallisista valinnoistaan ja sitaateistaan, koska hän sijoittaa ne oikeaoppisesti lainausmerkkeihin.

Kaunokirjallisuus toimii kertojien muistelukerronnassa myös oman sana- ja ilmaisuvaraston tukena. Joskus omat sanat eivät kerta kaikkiaan riitä tai saatetaan kokea, että joku on jo sanonut ajatellun paremmin ja hienommin. Tällöin kerronnan viestikapula annetaan jollekulle toiselle luottaen ja uskoen siihen, että kirjailijan sanoman merkitys on sama kuin yksilön oma kokemus. Kaunokirjallisuus tuo kuitenkin mukanaan omanlaatuisen kerronnallisuuden, jonka lauserakenteet eivät ole muistelukerronnalle tyypillisiä. Kaunokirjallisuus antaa arkielämään liittyville kuvauksille hegemonisen ja romanttisen sävyn.

Kokemukset ja näkymät sillä tiellä kulkiessa joskus järkyttivät nuorta poikaa, mutta kun terveenä sai palata kotiin ja luontevasti tarttua ammattiinsa vapaana talonpoikana, voiko elämältä parempaa lahjaa saada.

Nytemmin kun minun on sallittu näinkin korkeaan ikään elää, niin alan havaita että lapsuus, nuoruus ja miehuus, ne ikään kuin alkavat häipyä jonnekin sinihämyisiin kammioihin, en saa otetta muisteluihin enää niin johdonmukaisesti, kronologisesti kuin ennen. Mutta näinhän sen kuuluu elämän radalla mennä.

Tähän sopineekin lopettaa tämänkin muisteluksen kirjoittaminen. Totean vain lopuksi mielikirjailijani Aleksis Kiven sanomalla seitsemän veljeksien viimeisellä lauseella, että ”mitäpä kertoisin enää heistä ja heidän toimistansa täällä, se kulki rauhaisasti puolipäivän korkeudelle ylös, ja laski taas rauhaisasti alas illan lepoon, monen tuhannen kultaisen aurinkon kiertoessa”. (7328/25M.)

Vuonna 1925 syntynyt kertoja lopettaa vastauksensa tähän aineisto-otokseen. Hän ryhtyy muistelemaan omaa kokemustaan sotarintamalla, mihin liittyy tapahtumia ja näkymiä, jotka järkyttivät kertojaa, mutta hän siirtää järkytykset nopeasti syrjään ja

ikään kuin ”muistaa”, mikä oli ja on tärkeämpää ja kertomisen arvoista. Kertoja myös pohtii omaa muistiaan, joka ei enää toimi siten kuin ennen. Nuoruus ja miehuus, jotka rintamalla on koettu, ovat mennyttä, eikä kertoja kykene enää paikantamaan itseään sodan maisemiin. Aivan kuin vastaaja pohtisi, mitä enää kertoa sodan järkytyksistä tai omista kokemuksista kirjoitushetkessä, jossa elämä on muuttunut rauhalliseksi etenemiseksi kohti vääjäämätöntä loppua. Aleksis Kiven *Seitsemän Veljestä* -teoksen lopetuslause kuvaa kertojan kirjoitushetken tunteja. Lainauksesta voi tulkita voimakkaan lopullisuuden sävyn. Lainaus peittää alleen kertojan omat kokemukset ja lukitsee ne johonkin sinihämymiseen kammioon, jonka olemassa olo on tiedossa mutta johon ei vain pääse käsiksi.

Ei ole myöskään tavatonta, että kertojat pyrkivät kirjoittamaan muistelukerrontaa hakien siihen kaunokirjallista ilmaisutyyliä. Alla oleva aineistositaatti on mielestäni hyvä esimerkki tämänkaltaisesta kerrontatyylistä, jossa pyritään luomaan voimakkaita mielikuvia ja tuomaan lukijan mieleen sama näkymä, jonka kertoja itse muistaa.

Koko päivän jylisi tykkien pauhu itärajan suunnalta ja loputon pakolaisvirta kulki sisäsuomeen päin. Väsyneet hevoset vetivät pitkulaisia nelipyöräisiä rattaita ja ihmiset laahustivat pölyistä maantietä. Kolhiintuneet, harmaat armeijan kuorma-autot särkynein lyhdyin matelivat jonon mukana pääsemättä ohittamaan. Aurinko porotti pilvettömältä taivaalta. Elettiin jatkosodan masentavaa loppunäytöstä. Sitä päivää setäni ruispellolla en unohda koskaan. (7334/29N.)

Kerronnasta voi aistia tykkien paukkeen ja porottavan auringon, ja nähdä laahustavan siirtolaiskolonnan toivottomuuden. Kuvattu hetki on surullisen kaunis ja siinä on eräänlaista jatkuvuuden tuntua – hetki ja sen sisältämä tunnelataus ei katoa koskaan. Kuva sisältöineen on mielestäni hyvin nostalginen ja siinä maalataan pysähtynyt hetki ikään kuin maalaukseksi.

Kaunokirjallisuuteen ja sen nostalgisiin sävyihin liittyy kiinteänä ja erottamattomana osana huumori. Huumori vaikuttaa olevan myös yksi Sodasta

rauhaan -kyselyn vastaajien tavoista käsitellä arjen kokemuksia sodan keskellä, ja kuten eräs kertoja (7309/28N) toteaa: ”nauraakin sentään osattiin”. Mielestäni naurun ja komiikan kautta lievennetään ja häivytetään kokemusten traagisuutta niin sotarintamalla kuin kotirintamallakin ja esille nostetaan positiiviset ilmiöt.

Ainoa sotaa koskeva tapahtuma, jonka rintamalta perääntymisvaiheessa kovaan tykistökeskitykseen joutunut veljeni kertoi, oli, kun hän komppanian päällikön kanssa makasi riukumontun pohjalla kasvot painettuna sotaan. Päällikkö oli todennut hänelle, että isänmaa oli ollut todella rakas, syleilyn arvoinen. (7311/32M.)

Hänellä niitä sotamuistoja riitti, mutta ei ne mitenkään synkkiä tarinoita olleet, pääasiassa erilaisia hauskoja sattumuksia varsinkin asemasodan ajoilta. Hänellä sota kyllä taisi olla hieman erilainen kokemus kuin muille miehille, sillä hän oli lähes täysin pelkäämätön mies; oli saanut lisänimenkin: Hurja-Tuomainen. Kerrotaan sellaistaikin, että hän kiivaan hyökkäysvaiheen aikana olisi istahtanut isolle kivelle ja huutanut toisille: ”Pistetään välil tupakiks, kun tuntuu niin hyvin luanaavan!” (7321/32M.)

Ensimmäinen esimerkki on kaikesta traagisuudestaan huolimatta hauska ja huvittava. Komppanian päällikön toteamus isänmaan arvokkuudesta ikään kuin häivyttää pois sen faktan, että ollaan keskellä tykistökeskitystä naama painettuna sotilastovereiden ulosteisiin. Huomionarvoista on myös se, että tämä tarina on kertojan veljen ainut kertomus sodan tapahtumista ja se on ilmeisen tärkeä vastaajalle itselleen, koska hän muistaa sen elävästi. Toisessa esimerkissä kertoja muistelee kaukaista sukulaistaan, joka tarinoi runsain mitoin omasta sotaretkestään. Tarinat ovat pääsääntöisesti koomisia sattumia, jota vastaaja selittää sillä, että serkku olisi ollut ”lähes täysin pelkäämätön mies”, ikään kuin sota olisi ollut hänelle helpompi kokemus kuin monille muille. Aineistolainauksen lopettava sitaatti voisi olla Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta*. Mielenkiintoista on myös se, että juuri tämänkaltaista muistelua esiintyy sellaisilla vastaajilla, jotka olivat sodan syttyessä pieniä lapsia ja sen päättyessä 12-vuotiaita. Onko näin, että ainoat tarinat, jotka he ovat sotarintaman todellisuudesta kuulleet, ovat tämänkaltaisia?

Koomisia kertomuksia liittyy myös kyselyn kysymykseen sodassa olleiden miesten kotiinpaluusta ja sopeutumisesta arkielämään.

Eräänä aamuna kun oli äiti tullut navetalta, hän oli kuullut makuuhuoneesta ihmeellistä ääntä, ja isäni oli sängyn alla pölynimurinputki kädessä ja luuli olevansa ”juoksuhaudassa”, siellä oli tosi ahdasta, ihmettelimme kuinka oli sinne päässyt heräämättä. Surullisen koomillinen painajainen. Emme voineet kuin hymyillä. (7304/37N.)

Eräs ystäväni kertoi isästään, noin viisi vuotta sitten kuolleesta, kuinka hän sairaalassa häkkisängyssään kompuroiden huusi viimeiset sanansa: ”Nyt ryssät tulloo!” (7334/29N.)

Nämä esimerkit ovat mielestäni traagisia, koska ne käsittelevät sodan aiheuttamia traumoja.⁵⁸ Niihin liittyy kuitenkin jostain syystä myös koomisia ja humoristisia piirteitä. Kyse voi olla omasta tulkinnastani, mutta täytyy huomioida, että kertojina ovat he, jotka ovat joko todistaneet tai kuulleet nämä sattumukset, eivätkä he, jotka ovat ne kokeneet. Ulkopuoliselle kuulijalle tai näkijälle tapahtumat voivat siten näyttäytyä huvittavina, kuten myös minulle lukijana.

Huumori voi toimia keinona suojella itseä: nauru tai se, että jokin todetaan tai mielletään huvittavaksi, ei tarkoita välttämättä sitä, että itse muisto olisi huvittava. Kertomusten humoristinen sävy saattaa ilmaista myös hämmennystä tai epävarmuutta. Muistoon liittyvä mahdollinen mielenliikutus voi olla helpompi purkaa huumorin kuin surun ilmausten kautta. (Heimo 2000, 53.) Huumoria, komiikkaa ja naurua on usein luonnehdittu keinoiksi manipuloida liian suuriksi, vaikeiksi ja hankaliksi koettuja asioita. (Knuuttila 1992, 92). Täten huumori toimii eräänlaisena kiistämisen ja unohtamisen välineenä (ks. esim. Heimo 2000, 73).

⁵⁸ Sodan jälkeen Suomalaiset psykiatrit ja muut asiantuntijat olivat sitä mieltä, että sodan tapahtumat eivät ole syy esimerkiksi rintamalta palanneiden sotilaiden painajaisuniin tai persoonallisuuden muutoksiin. Oireita pidettiin heikkoutena ja siksi niistä myös vaiettiin. Myös sosiaalinen paine aiheutti vaikenemista. Nykyään näitä traumoja käsiteltäisiin post-traumaattisena stressioireyhtymän oireina, jotka olisivat suoraa seurausta sodassa koetusta. (Ks. Korkiakangas 2010, 778; 2009, 68–69.)

Kotirintaman kontekstissa huumori liittyy paljoltikin puutteen ja pula-ajan aiheuttamaan poikkeustilaan, jossa tavaroiden ja elintarvikkeiden hankinta oli välillä melkoista seikkailua.

Koulun käsityötunneilla virkattiin pannulappuja. Opettaja sanoi voivansa hankkia lankaa, mutta siihen olisi pitänyt antaa pisteiden lisäksi erikoiskuponki. Äitini puuskahti: ”Vai erikoiskuponki! Se on hullu se opettaja. Tästä saat lankaa.” Hän purki isäni vanhat sukanvarret. (7294/37N.)

Ei niukkuus ollut pelkästään paha asia. Moni ”peruuttomattomasti” liian lihava laihtui. Tätä taustaa vasten minua etoo nykyajan kerskakulutuksen kertakäyttötavaroineen ja ylipakkauksineen. (7294/37N.)

Sota-ajan puutteen ja pulan muisteleminen on usein melko myötämielistä, vaikka se kurjaksi alussa todetaankin. Pula-ajan konstit tuntuvat nykyajan kerskakulutuksen maailmassa vähintäänkin hykerryttävän miellyttäviltä. Kekseliäisyys korvasi rahan, ja huumori peitti alleen puutteen ja kurjuuden. Toisaalta puute nähdään myös positiivisena ilmiönä, joka pelasti monen liialliselta lihavuudelta omalla väistämättömällä tavallaan.

Jyrki Pöysä (1997, 69–70) kuvaa väitöskirjassaan huumoria yhteisöllisyyden symboliksi. Huumoria voi pitää yhtenä kommunikaation perusasenteena, jolla viestitetään yhtenäistä suhtautumista esimerkiksi työhön, pula-aikaan, kotirintaman ja sotarintaman tapahtumiin kuin myös sotakertomukseen, joka jatkaa kulkuaan ja rakentumistaan nykyhetkessä. Muistellessa menneisyyttä huumorin kautta voidaan mennyt kuvata paikkana, jossa viihdyttiin kaikesta huolimatta. Hauskat sattumat toki myös jäävät paremmin ihmisen muistiin kuin arjen tavanomaiset toiminnot. Ja, kun mieleen palautetaan hauskoiksi koettuja tapahtumia, voidaan niiden aikanaan herättämät tunteet kokea uudestaan.

”[K]erran työtöiltä putosi raaka limppu lattialle. Mitä tehdä? Sianruuaksi ei voinut laittaa, saunanpesän hiilille se kypsyi (polttohautaus ei onnistunut). Lappio käteen ja metsään, he hautasivat limpun. Kun työ oli tehty, kysyi toinen tyttö ”veisatank ja.” (7326/27N.)

Sakari Pukkila oli meidän poikien mielestä aika erikoinen mies. Kesällä hän nautti elämästään pukeutuen miten hyväksi näki. Kun oli lämmintä hänellä oli yllään vain pitkä paita ja päässään joku kevyt leveälierinen hattu. Kattojen pikeämistä hän piti tärkeänä kesäkuumalla. Kun tuon pitkän paidan alla ei ollut alushousuja niin se, mitä näkyi, sai eräät naisihmiset valittamaan Riitalle, että tämä tekisi lopun moisesta ”sopimattomuudesta”. Kerrotaan Sakarin tokaisseen, että ei ole pakko katsoa, mutta, jos ihailevat, niin ihailkoon! (7311/32M.)

Nostalgisen maammekirjahengen mieli

Olen rakentanut nostalgisen maammekirjahengen -teeman nostalgisen muistelun ja kaunokirjallisten sekä humorististen kertomusten pohjalta. Tarkoitukseni oli tuoda esille aineiston nostalgisia sävyjä ja kerronnallisia tyylikeinoja, jotka vastaavat kysymykseen siitä, miten kertojat muistelevat. Samalla esiin tulee osa kertojien vaalimasta, kunnioittamasta ja muistamasta kulttuurisesta sotakertomuksesta, johon he lataavat tietynlaisia tunteita ja asenteita.

Kulttuurisessa sotakertomuksessa nostalginen muistelu luo tunteen jostakin kodikkaasta, joka asettaa lukijan tai kuulijan mukavaan nojatuoliin lukulampun alle (ks. Baschmakoff 2006, 11). Nostalginen muistelu rakentaa sota-ajasta miellyttävän paikan ja ajan, jonka olemassa oleva kurjuus tulee tiedostetuksi, mutta kuitenkin syrjään rationalisoiduksi; kaikesta huolimatta oli ”[s]uuri ihme, että selvisimme sodista. Maata ei vihollinen päässyt valloittamaan. Säilytimme itsenäisyytemme. Se on ollut ihmeiden ihme!” (7309/28N.) Tämän ihmeen keskellä sodan todellisuus ei tule replikoiduksi, vaan lukijalle halutaan välittää kertomus sota-ajan menneisyydestä ilman kipua, tuskaa tai kärsimystä.

Jos menneisyys käsitetään ”vieraaksi maaksi”, nostalgia on tehnyt siitä todellakin ”vieraan maan hyvin kannattavalla turismilla”.⁵⁹ Sotakertomus, jota kertojat välittävät on kuin mielen ja muistin lokeroihin tarttunut matkamuisto, jonka kautta päästään takaisin siihen hetkeen, joka oli ja on nykyisyyteen verrattuna tuttu ja turvallinen. Eri asia on, mitä matkasta halutaan muistaa, kertoa ja muistuttaa. Nostalginen muistelu ei kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että monet näistä tuskan, kivun ja kärsimyksen tunteista koetaan nykyhetkessä, jossa kaipaamme ja ikävöimme maisemia ja paikkoja, jotka eivät ole enää samankaltaisia, eivät sellaisia kuin luulimme tai toivoimme niiden olevan. (Ks. Lowenthal 1988, 8.)

Hyvin paljon muistelen noita sodan ja vaaran vuosia. Joskus tuntuu siltä, että vaikeuksista huolimatta päällimmäiseksi on pantu paremmat päivät Leinoa mukailleen. (7309/28N.)

Kaunokirjallisuus ja huumori ovat osana tätä teemaa luomassa tunnelmaa, joka syventää nostalgian luomaa tunnesävystä. Kaunokirjallisuudessa ja kaunokirjallisuuden kautta kokemuksia voidaan kaunistella, muokata ja niihin voi saada erityistä painokkuutta. Samalla liitytään osaksi jotakin laajempaa yhteisöä, joka jakaa yhteistä kokemusta. Kaunokirjallisuus osana yksilöllistä ja yhteisöllistä muistamista nostaakin esiin mielenkiintoisia kysymyksiä siitä, kuinka ryhmät omaksuvat ja käyttävät kaunokirjallisia lähteitä osana kulttuurista sotakertomusta (ks. Wertsch 2002,6).

[H]e ovat reippaasti lähteneet vaaroihin ja taisteluun; he ovat mielellään antaneet viimeisen roponsa, lapsensa ja itsensä tuolle suurelle, yhteiselle, rakastetulle äidilleen, isänmaallensa. Ja joko he ovat sotaan sortuneet tai, kuten sinä, voitollisina palanneet, – koskaan he eivät ole katuneet urhoollista uhrautumisistaan tai kunniallista taisteluansa. (Topelius 1993, 16.)

⁵⁹ Suomentanut Maaru Seppä Lowenthalia (1988, 4) mukailleen.

Työ

Kaikki tekivät kaikkea, kukin vointinsa mukaan. Jonkinlaiset kotirintaman selviämistalkoot ne olivat. (7299/28N.)

Sota-aikana koko maa ja kansa ymmärrettiin ”rintamaksi”, mistä termi ”kotirintama” kertoo. Sodan syttymisen myötä koko väestö siirtyi tilaan, jossa toiminta sai merkityksensä kollektiivisen sotaponnistelun kautta. Tätä tilaa voidaan purkaa *liminaalitilan* käsitteen kautta, jonka on määritellyt antropologi Victor W. Turner. Liminaalitila kuvaa siirtymää ulos arjesta ja sen järjestyneistä rakenteista. Liminaalitilan käsitettä sotatapahtumiin on sovellettu painottamalla yhteisön tai kansakunnan hetkellistä kykyä siirtyä liminaalitilaan, kun sota kokoaa kansalaiset kollektiivisten merkitysten ympärille. Aiemman arjen menettäessä merkitystään ja tulevaisuuden näyttäessä epävarmalta yhteisö käpertyy itseensä, ja sen jäsenet elävät elämäänsä koko kansakunnan kautta. (Kivimäki 2006, 139–140; ks. myös Turner 2007, 106–108) Rintama ei ollutkaan vain siellä, missä miehiä kuoli, vaan taistelua käytiin myös kotona. Kotirintama ”uutena todellisuutena” muutti työn merkityksen ja liitti sen toimintana osaksi sotatapahtumia. Työtä ei enää tehty vain oman toimeentulon turvaamiseksi vaan isänmaan puolesta ja sen hyväksi. Näin ollen alkujaan sangen arkisesta toiminnasta tuli erityisen merkityksellistä ja kertomisen arvoista.

Sodasta rauhaan -kyselyyn vastaajat muistelevatkin runsaasti työntekoa sota-aikana ja sen jälkeen. Tätä selittää se, että kyselyssä tiedustellaan kertojan perheen elämäntilannetta sodan aikana: miten kotona pärjättiin, miten arkielämä sujui ja kuinka ja keiden toimesta maalaistaloissa hoidettiin maatyöt (ks. Liite 1). Erityisesti maatalouteen liittyvää työntöön muistelua löytyy aineistosta paljon, koska vastaajat neljää poikkeusta lukuun ottamatta asuivat sota-aikana maaseudulla.⁶⁰ Lisäksi

⁶⁰ Ks. sivut 34–37 maantieteellinen analyysi ja sivu 50.

kysymyksen muoto – ”Jos kotisi oli maalaistalo, kuka/ketkä hoitivat maatyöt?”⁶¹ – ohjaa jokaista vastaajaa ikään katsomatta muistelemaan työntekoa, minkä vuoksi teemaan liittyvä muistelukerronta käsittelee sekä kertojan että hänen vanhempiansa tai lähipiirissä oleskelleiden henkilöiden työtä. Yhdessä nämä seikat selittävät osittain työntekoon liittyvän kerronnan runsautta.

Maatalousyhteisöä luonnehditaan työnteon, nimenomaan ruumiillisen työnteon, leimaamaksi (Korkiakangas 1996, 76). Ruumiillinen työ korostaa toimintaa, minkä vuoksi tarkastelen ja tulkitsen työntekoa käsittelevää muistelukerrontaa *toiminnan* kautta. Toiminta siirtää syrjään ajatuksen siitä, että kotirintamalla toimineet ihmiset olisivat jääneet passiiviseen sivusta katselijan rooliin koko kansakuntaa koskettavassa sodassa – kotirintamalla oli ja on aktiivinen rooli kulttuurisessa sotakertomuksessa. Pyrin muistelijoiden kirjoittamien *toimintakertomusten* (ks. esim. Peltonen 1993, 56–58) kautta tuomaan esille työhön liitettäviä merkityksiä. Teeman sisällä liikutaan väistämättä yksilöllisen ja kollektiivisen muistin sisäkkäisyyksissä, koska kotirintama käsitteenä on kollektiivinen ja yksilö on osa sitä. Näin ollen kansallinen kotirintama ja siihen liitetyt merkitykset ohjaavat yksilön omien merkitysrakennelmien muodostumista ja antavat puitteet sille, mitä muistellaan ja mitä kerrotaan. Lisäksi työntekoa muistellaan osana perhe-, ja kyläyhteisöjä, jolloin liikutaan jälleen kollektiivisen ja yksilöllisen muistin sisäkkäisyyksissä.

Työnteon kuvauksissa, kuten *nostalgisessa maammekirjahengessäkin*, esille nousee jälleen talvisodan henki ja yhteen hiileen puhaltaminen.⁶² Monet kertojat muistelevat talkootöitä: sota-aikana vallitsi hyvä yhteishenki ja auttamisen halu, jolloin painotetaan erityisesti toisten ihmisten huomioon ottamista ja epätsekkyyttä. Talkootöissä ei ole kuitenkaan kyse vain sota-ajalle tyypillisestä ilmiöstä, vaan töitä tehtiin muutenkin yhdessä yhteisen elannon hankkimiseksi, minkä ohella ruumiillinen työ oli yhteisön yhteenkuuluvuutta ja arvomaailmaa yleisesti kuvaava piirre. Se oli yhteisön hyväksymää ja yhteisiin päämääriin soveltuvaa. (Ks. esim.

⁶¹ Ks. Liite 1, *Muistoja sota-ajasta* -otsikon kysymykset.

⁶² Ks. sivut 62–63.

Korkikangas 1996, 102; Talve 1990, 207.) Sota-aikana tämä yhteistyö kuitenkin sai vielä suuremman merkityksen yhteisen sotaponnistelun kautta.

Talkootöitä ajan tavan mukaan teimme ja pidimme palstaviljelmää kauppalan mailla (7318/?M).

Yllä olevasta sitaatista tulee esille se, että talkootyö ei liittynyt vain sota-aikaan vaan sen kaltainen työnteon muoto oli ajalle tavanomainen. Vaikka monet kertojat ottavat talkootyön esille, siihen liittyvä tai siitä kertova työnteon muistelu ohitetaan yllä olevan tapaisella toteamuksella. Kertojan oletus on se, että lukija tuntee ajan tavat ja tietää, mitä talkootöillä tarkoitetaan. Lisäksi hän puhuu monikossa ”meistä” tarkoittaen joko oman kotitalonsa väkeä tai laajempaa yhteisöä. Alla olevassa sitaatissa käsitellään myös talkootöitä puhuen naapuriavusta.

Oli selvää, että miesten joutuessa sotaan tuli eteen: miten selvitään töistä? Kaikki työhän tehtiin käsin ja hevosilla – hevosiakin vietiin sotaan. Tilanne oli monessa talossa vaikea. Naapuriapua tarvittiin työvoimaviranomaiset järjestivät apua pahimpiin paikkoihin. Olin itsekin – ennen lähtöäni – auttamassa kiireimmissä töissä samoin veljeni. Paljon joutuivat lapsetkin, voimiensa mukaan aikuisten töihin. Kotiin jääneet 5 sisarusta, alaikäisiä, joutuivat lujille, onneksi äiti oli vielä hyvissä voimissa ja ”Tummu” kykeni vielä kauhan varteen. Tiedän, että oli vielä vaikeampiakin tilanteita: oli suuren lapsijoukon isä kaatunut ja selvitä piti. (7315/24M.)

Vuonna 1924 syntynyt kertoja esittää työnteon -teeman kannalta oleellisen kysymyksen: miten selvitään töistä miesten lähdettyä sotaan? Saman asian esittää myös vuonna 1923 syntynyt naispuolinen kertoja (7327/23N), joka pukee kysymyksen pohdinnaksi: ”Olen nyt miettinyt miten me itse tehtiin työt, veli sodassa ja hevonen ja isäkin vanha.” Kysymysten myötä kohdataan sota-ajan työnteeseen liittyvä erityisyys: sota rikkoi arjen perinteiset toimintamallit ja arki rikkoutui. Miesten lähdettyä sotaan roolit kotona muuttuivat: naiset joutuivat tai saivat tehdä sellaisia töitä, jotka olivat yleensä kuuluneet miehille, ja lisäksi vanhusten, nuorten ja lasten asema työyhteisössä korostui. ”Paljon joutuivat lapsetkin, voimiensa mukaan aikuisten töihin. Kotiin jääneet 5 sisarusta, alaikäisiä, joutuivat lujille, onneksi äiti oli

vielä hyvissä voimissa ja ”Tummu” kykeni vielä kauhan varteen”, kuvailee kertoja (7315/24M) osuvasti.

Naiset joutui paljolti olemaan miesten töissä. Vaan osa töistä täytyi olosuhteet huomioiden jättää tekemättä. Pakolliset työt oli tehtävä ajallaan. (7324/25M.)

Ennen kuin tutustuin työ -teemaan valitsemini aineistovastauksiin, oletin että työnteosta kertovat erityisesti naiset, koska juuri heihin ja heidän rooliinsa sota-aika poikkeustilana vaikutti erityisesti. Myönnän myös ajatelleeni, että juuri naiset haluavat kertoa työnteosta, koska sillä tavalla he saavat tuoda esille oman panoksensa sota-ajan arjessa, joka on jäänyt rintamatapahtumien varjoon. Toki Lottien ja Marttojen työn kuvauksia on kirjoitettu ja julkaistu, mutta tavallisen kotirintaman naisen arjen kuvauksia on alkanut vasta viime aikoina ilmestyä osana muutoin mittavaa sota-aihetta käsittelevää kirjallisuutta. (Ks. esim. Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 138–139.) Oma ennakkokäsitykseni nojaa voimakkaasti Lottiin ja Marttoihin liitettäviin isänmaalliseen yhteishenkeen ja iloiseen uutteruuteen (vrt. Peltonen 1993, 57). Tätä ennakkokäsitystäni vahvistaa lisäksi mielikuva kaikkensa antavasta naisesta, joka antaa isänmaalleen ensin poikansa, sitten työtä tekemällä itsensä ja seuraavaksi kasvattaa uutta sukupolvea. Sota-ajan nainen on toimija, aktiivinen kotirintaman sankari, joka ei ole enää passiivinen patriarkaatin jäsen vaan taistelee tämän rinnalla isänmaan puolesta tekemällä työtä enemmän kuin koskaan aikaisemmin uhraten oman hyvinvointinsa yhteisen hyvän vuoksi.

Aineistoni kontekstissa on kuitenkin vaikea luoda kuvaa kotirintamalla toimineiden naisten työn teosta, koska suurin osa vastaajista on ollut sota-aikana lapsia ja nuoria tai korkeintaan nuoria aikuisia. Kenelläkään esimerkiksi ei ole ollut vielä sota-aikana lapsia. Vanhin naispuolinen vastaaja on syntynyt vuonna 1920, ja hän kirjoittaa työnteosta seuraavasti:

Paljon tehtiin työtä. Lotat pesivät armeijan vaatteita. Emännät leipoivat leipää, joka lähetettiin armeijan käyttöön, tehtiin mottitalkoita ja nuoria

velvoitettiin maatoihin tm. Mitään huveja ei ollut. Maanpuolustusintoa kuitenkin nostatettiin, vaikka tilanne oli monesti toivoton. (7331/20N.)

Kertoja on ollut sodan syttymisen aikaan 19-vuotias ja siis jo kykenevä kaikkeen mahdolliseen työhön. Hän ei kuitenkaan muistele työntekoa tätä tarkemmin tai laajemmin. Toteamus siitä, että mitään huveja ei ollut, luo kuvan työn täyttämästä arjesta, joka ei ole muistelemisen arvoinen. Maanpuolustusintoon nostattaminen tarkoittanee sitä, että kollektiivisten sotaponnistelujen kautta kovalle työnteolle pyrittiin antamaan ylevä merkitys, mikä auttoi jaksamaan. Työtä tehtiin myös isänmaan vuoksi, jolloin tavalliset nuorten hovit, esimerkiksi tanssit, eivät olleet soveliaita.

Muistelukerronta kuitenkin osoittaa oman erityispiirteensä niiden kertojien kautta, jotka olivat sota-aikana aivan pieniä lapsia. Vastatessaan kysymykseen siitä, kuka hoiti työt miesten ollessa sodassa, he tulevat muistelleeksi äitiensä työntekoa. Äitien kertomuksesta, jos voidaan edes puhua heidän kertomuksestaan, on tullut osa heidän lapsiensa sotakertomusta. Kertojat lainaavat muistelukerrontaan kuulemastaan sellaisia palasia, jotka he pystyvät sovittamaan osaksi omaa kertomustaan, jonka he itse hyväksyvät ja kokevat todeksi. Siihen, mitä he kuulevat, vaikuttaa kokonaisuudessaan laajempi kollektiivinen kertomusperinne. Näin ollen naisten kertomusta rakentavat heidän jälkeläisensä sen pohjalta, mitä heille on kerrottu ja mitä he ovat nähneet.

Meillä oli pieni maatila samoin sedälläni, joka oli samassa kylässä. Äidin vastuulle jäivät kaikki eläimet ja maatyöt, meillä oli lisäksi mehiläisiä. Tiedän, että kylän vanhemmat miehet, jotka eivät enää joutuneet rintamalle hoitivat peltojen muokkauksen ja kylvöt sekä auttoivat sadon korjuussa naisten apuna. Meillä oli alotettu vielä rauhan aikana uuden navetan rakentaminen ja sitä yritettiin jatkaa, isäni eno oli muurari ja äidin oli oltava siinä apuna koko ajan. (7304/37N.)

Sitaatin alussa oleva kerronta pohjautuu enemmänkin kuultuun kuin omakohtaiseen kokemukseen, niin myös lopussa oleva navetan rakentamiseen liittyvä kerronta. Välikatkelmassa kertoja painottaa, että ”tietää” maatalon töiden hoitoon saadun apua,

mikä vielä vahvistaa muistelukerronnan kollektiivista sävyä. Kertoja ei oikeastaan muistele äidin tekemää työtä vaan toteaa, mitä tämän piti tehdä. Kertojan äidistä hahmottuu tämän lyhyen katkelman pohjalta kuva naisesta, jonka piti olla monessa paikassa yhtä aikaa. Tehtäviä oli enemmän kuin monella ihmisellä yhteensä. Vastuu oli suuri, sillä piti hoitaa eläimet, maatyöt, mehiläiset ja auttaa vielä navetan rakentamisessa, mutta vaihtoehtoja ei ollut. Kertoja ei kuitenkaan pohdi tai reflektoi äidin jaksamista, toisin kuin alla olevissa sitaateissa.

Äidille se varmaan oli vaikeampaa, kun piti hoitaa nekin asiat, jotka isä yleensä oli ennen hoitanut. Vaikeinta oli käynnit kansanhuollossa, sinne kun oli seitsemän kilometrin matka; kauppoja sentään oli lähempänäkin. Lisäksi äiti oli hieman sairaalloyinen, joten välillä lehmä kävi hoitamassa riuska tyttö naapurista. (7321/32M.)

Toisaalta kertoja esittää vain arvelun siitä, että äidille sota-aika oli hankalampaa kuin pienelle lapselle eli hänelle itselleen. Tätä arvelua hän argumentoi äidin sairaalloyisuudella. Kertoja antaa kuitenkin olettaa, että äiti sairaalloyuudestaan huolimatta hoiti kaikki työt, myös ne, jotka isä oli ennen tehnyt.

Arkielämä kodissa sota-aikana oli raskasta. Ankeaakin. Vanha ukki ja mummo tekivät paljon töitä, äidillä niitä töitä oli kuitenkin eniten. Olihan perheemme kasvanut kahdella lapsella. Aina kun asian hoitoa tarvittiin, laitettiin äiti asialla. Oli äidillä 3 sisartakin, mutta ”virkein” heistä oli kuitenkin äitini, jolta vaadittiin jopa kohtuuttoman paljon. (7332/38N.)

Katkelman kertojan toteamus sota-ajan arkielämän raskaudesta vaikuttaa henkilökohtaiselta tunteelta. Lisäys ”ankeaakin” voimistaa vielä tätä tunnetta; ikään kuin kertoja olisi jäänyt pohtimaan aluksi sanomaansa ja todennut, että se ei ole tarpeeksi osuva tai kuvaava. Seuraavaksi kertoja alkaa muistella työntekoa ja kerronnan tyyli muuttuu toteavammaksi ja yleisemmäksi. Samalla vastaaja miettii lähiympäristössään olleiden ihmisten työntekoa, jolloin kertojan äiti nousee muistelun keskiöön. Äiti ja hänen kolme sisarustaan ilmeisesti vastasivat talon hoidosta sota-aikana yhdessä ukin ja mummon kanssa, mutta kertojan äiti oli kuitenkin se, joka teki eniten ja jolta myös vaadittiin eniten. Äiti on eräänlainen työnsankari, joka uupumuksesta, arjen raskaudesta ja velvollisuuksista huolimatta

selviää ja hoitaa pieniä lapsiaankin. Kertoja ikään kuin antaa äidilleen tunnustusta ja kohottaa häntä tähän sankarin asemaan. Ehkä tämä tunnustuksen antaminen myös auttaa kertojaa käsittelemään omaa näkemystään äidin elämästä ja niitä tunteita, joita sen miettiminen hänelle itselleen aiheuttaa. Oleellisin seikka tämän sitaatin kohdalla on kuitenkin kertojan ikä: hän on ollut sodan alkaessa yhden vanha ja sen päättyessä kuusivuotias. Tätä taustaa vasten ajateltuna sitaatin alun kuvaus sota-ajan arkielämästä on mielenkiintoinen. On hyvin epätodennäköistä, että kertoja muistaisi, millaista elämää oli sota-aikana, tai että hän olisi silloin sen ajatellut olleen raskasta tai ankeaa. Kyse on kertojan tekemästä tulkinnasta, jonka rakennuspalikoina hän käyttää kollektiivisen muistiyhteisön hänelle ”lainaamia” ja välittämiä elementtejä.

Nämä äitiensä työn teosta kertovat vastaajat ovat syntyneet vuosina 1932, 1937 ja 1938, eli sodan syttyessä kaksi nuorinta ovat olleet 1–2-vuotiaita (7332/38; 7304/37N) ja kolmas kertoja seitsemänvuotias (7321/32M). Sodan päättyessä he ovat olleet iältään 6–7-vuotiaita ja 12 vuotta. Kehityspsykologisten tutkimusten mukaan lapsilla ei ole tietoisena muisteluna ilmenevää omaelämäkerrallista muistia ennen neljän vuoden ikään, mutta toki tässä ilmenee poikkeuksiakin. Lapset saattavat muistaa yksittäisiä tapahtumia, ja heillä on muistiin perustuvia yleisiä tietorakenteita. (Nelson 1993a; 1993b Korkiakankaan 1996, 32 mukaan.) Näiden vastaajien kohdalla kaksi nuorinta olisivat siis liian nuoria muistamaan esimerkiksi talvisodan ajan tapahtumia omakohtaisesti. Vuonna 1932 syntynyt kertoja voisi muistaa näitä tapahtumia, mutta hän ei kuitenkaan kerro niistä yksityiskohtaisemmin. Sama toistuu jatkosodan kohdalla. Toki kertojat eivät erottele kerronnassaan sotia toisistaan, vaan he kertovat sota-ajasta kokonaisuutena. Kerronta jää siten toteavaksi, lähiympäristön ja arjen ohueksi kuvaukseksi.

Kaikkia näitä käsittelemiäni sitaatteja leimaakin kerronnallinen seikkaperäisyys. Kertoja (7321/32M), joka muisteli äitinsä sairaalloisuutta, ei kerro tarkemmin, mistä sairaudesta on kyse, eikä hän kerro äidin terveystilan vaikutuksesta aktuaaliseen

työntekoon vaan toteaa, mitä äidin piti tehdä.⁶³ Kerronnan seikkaperäisyys tulee esille myös sitaatissa, jossa kertoja (7304/37N) muisteli äitiään eläinten, maatöiden, mehiläisten ja navetan rakentamisen hoitamisessa. Samoin tapahtuu myös viimeisessä sitaatissa.⁶⁴ Tehtyä työtä tai työntekoa ei kuvailla tarkemmin eikä kukaan kertojista muistele esimerkiksi äitiensä työnteon toimintaolosuhteita, mikä toisaalta viittaa siihen, että heillä ei ole asiasta välttämättä tarkempaa käsitystä tai he eivät näe näitä yksityiskohtia kertomisen arvoisiksi. Tähän liittyy myös työntekoon liittyvien kysymysten muoto: Millainen oli perheesi elämäntilanne sotien aikana? Miten kotonasi pärjättiin? Miten arkielämäsi sujui? Kysymykset liikkuvat hyvin yleisellä tasolla, millä on varmistettu kaikenikäisten vastaajien mahdollisuus vastata kyselyyn. Mukana on täten väistämättä kerrontaa, joka nojaa puhtaasti kollektiivisiin käsityksiin.

Nuoruus sota-aikana oli jotenkin aikuisvivahteista. Piti huolehtia töistä.
(7297/26M.)

Kuten jo aikaisemmin totesin, monet niistä kertojista, joiden muistelukerrontaa olen tähän teemaan valinnut, ovat olleet sota-aikana tai ainakin sodan syttyessä pieniä lapsia tai nuoria, alle 18-vuotiaita.⁶⁵ Heidän kohdallaan töihin ryhtyminen on tapahtunut nuorella iällä riippuen kodin lapsimäärästä, tavoista ja siitä, millainen maatalo on kyseessä. Myös isän mahdollinen sotaan joutuminen on vaikuttanut siihen, missä iässä lapset ovat aloittaneet työnteon. Ajalle oli muutoinkin ominaista, että työnteko aloitettiin jo kuusi- tai seitsemänvuotiaana. Tämän ikäisiltä lapsilta saatettiin vaatia jo sellaisia työsuorituksia, että he hankkivat elatuksensa kättensä töillä. Varhain aloitettu työnteko tähtäsi siihen, että lapsesta tulisi omalla työllään itsensä elättävä kunnan kansalainen, joka sopeutui hyvin yhteiskuntaan. (Korkiakangas 1996, 82.)

Tuohon aikaan lapsillakin oli omat joka-aikaiset maatilan töiden osallistumisvelvoitteensa kykyjensä mukaan, iän karttumista mukailleen.

⁶³ Ks. sivu 84.

⁶⁴ Ks. sivut 83.

⁶⁵ Ks. sivu 82.

Se oli itsestään selvää, eikä se ollut lapsityövoiman hyväksikäyttöä! 1939-44 sotavuosina lapsi ja nuori osallistui jo monella tapaa kotirintamapalvelukseen. Luonnollisesti ikänsä ja kykijensä edellyttämällä tavalla. Kelpasimme tähkään poimintaan, perunan nostoon, parkin keruuseen, karjankaitseentaan jne. Oma lukunsa oli osallistuminen pikkulotta- ja sotilaspoikatoimintaan. Kudoin villakangasta aikuisten tapaan ja sormilapasia, polvensuojuksia ja villasukkia. Kutomiset liitettiin kenttäpostipaketteihin läheisille ja tuntemattomille sotilaille. Ja muutaman vuoden kuluttua ”kelpasin” leipomistalkoisiin niin kotonani kuin yhteistiloissakin, kunnalliskodin keittiöllä leipomotuvassa. Pakkasin nelikulmaisia, kuivattuja reikäruiisleipiä rintamalle lähetettäviin nelikulmaisiin laatikoihin, kokosin niitä. Pystyin vähitellen osallistumaan elonkorjuutalkoisiin perheissä, joista miehet olivat rintamalla. Se oli elämää ja elämän sisältöä niinä Vuosina! (7309/28N.)

Lasten työntekoa pidettiin itsestään selvytenä, kuten kertoja muistelukerrontansa alussa toteaa, eikä muita vaihtoehtoja oikeastaan edes ollut (ks. Korkiakangas 1996, 83). Kertoja puolustaa ja selventää tätä itsestäänselvyttä mielenkiintoisella huudahduksella: ”Se oli itsestään selvää, eikä se ollut lapsityövoiman hyväksikäyttöä!” Ottaessaan esille lapsityövoiman hän samalla reflektoi omaa lapsuuttaan ja tuo esille sen, että hän on miettinyt lapsena tehtyä työtä myös tästä näkökulmasta tulkiten omaa menneisyyttään nykyhetkestä käsin, jossa lapsityövoima on yleisesti tuomittua. Alun kerronta on myös yleisellä ja kollektiivisella tasolla kaikkia lapsia ja nuoria koskettavaa. Puhumalla ”lapsista” itsensä sijaan kertoja laajentaa oman kokemuksensa koskemaan myös muita ikätovereitaan. Kaikki ovat tehneet töitä, ja se on ollut osallistumista kotirintamapalvelukseen. Kerronta muuttuu henkilökohtaiseksi siinä vaiheessa, kun kertoja ottaa puheeksi pikkulotta- ja sotilaspoikatoiminnan. Kuvaillessaan ryhmän toimintaa hän kertoo minä-muodossa, mitä hän teki ryhmän sisällä. Tämä muistelukerronta on yksityiskohtaista leipien ja pakettien muotoineen. Kertoja on ilmeisen ylpeä tekemistään töistä ja siitä, että pystyi suoriutumaan niistä. Lopun huudahduksen: ”Se oli elämää ja elämän sisältöä niinä Vuosina!” voi tulkita elämän ankeuden ja raskauden toteamiseksi tai sen yksitoikkoisuuden esille tuomiseksi. Toisaalta huudahduksessa on jotakin juhlaavaa, uhmakasta ja lopullista: silloin ei ollut mitään muuta kuin työ, toisin kuin nyt, eikä sitä tunnetta ja työntekoa merkitystä voida koskaan enää saavuttaa. Tärkeää on myös

huomioida, että huudahduksen kirjoitusasu korostaa työnteon merkitystä koko yhteisön elämän merkityksenä ja sisältönä. Yksilöllisestä muistelusta palataan takaisin kollektiivisiin merkityksiin, jotka omalta osaltaan tekevät kertojan omat kokemukset merkittäviksi.

Se oli nuoruutemme loppu juuri kun se oli kukkeimmillaan. Alkoi tosi elämä, vastuu osuudestamme isänmaan säilymiseen. (7331/20N.)

Osa vastaajista koki sodan syttymisen nuoruuden ja lapsuuden loppuna ja tilalle tuli vastuu ja velvollisuus tehdä osuutensa isänmaan ja itsenäisyyden säilyttämisessä. ”Nuoruus meni taistelussa vihollista vastaan, kuten yksi kertojista (7331/20N) toteaa. Sodan myötä nuorten elämä muuttui aikuisvivahteiseksi.⁶⁶ ”Nuorilla ei ollut mitään muuta kuin työ” (7327/23N) ja niitä ”Töitä. Todella paljon. Enemmän kuin olisi voimat edes odottaa”, kuten eräs kertoja (7290/28M) toteaa.

Olin tässä setäni talossa kesän yli ”pikkupiikana”. Täytin 15 vuotta ja olin työvelvollinen kesäaikana 3 kk. Oli hoidettava lasta, oli karjaa ja viljelyä, ruoan tekoa ja tupatöitä. Työntekijöitä sattumanvaraisesti ja liian vähän. Muistan kuinka yritin ensimmäisen kerran elämässäni leikata sirpillä itseni korkuista ruista. Sidoin lyhteiksi ja tein kuhilaiksi yksin koko pitkän päivän. (7334/29N.)

Nuoret joutuivat sota-aikana osallistumaan moniin sellaisiin töihin, joihin heidän ei olisi normaalisti pitänyt osallistua. Olosuhteiden pakosta oli kuitenkin tehtävä se, mitä käskettiin. Oli opeteltava leikkaamaan ruista tai osattava kyntää pellot, koska työvoimaa ei ollut tarpeeksi eikä myöskään vaihtoehtoja tai mahdollisuutta kieltäytyä.

Kuvaavana esimerkkinä voin mainita, että itse jouduin opettelemaan hevostyön salaisuuksia yhdessä naapurin samanikäisen pojan kanssa 13 vuoden vanhana (7293/22M).

Itse jouduin ottamaan isän paikan töissä koska olin lapsista vanhin, eikä muita miehiä ollut (7333/24M).

⁶⁶ Ks. aineistositaatti sivu 86.

Kun Jatkosodan aikana olimme vanhemman veljeni kanssa sodassa yli kolme vuotta eikä ulkopuolista työvoimaa ollut saatavissa, oli kotiväellä tietysti liian paljon raskasta työtä. Nuorin veli, joka oli 13 – 17 vuotias, joutui kasvavana poikana tekemään täyden aikuisen miehen työt. Toki tietysti isä ja oppikoulua käyvä sisaremmekin saivat raataa kohtuuttomasti varsinkin kevään, kesän ja syksyn aikana. (7293/22M.)

Tämänkaltaista muistelukerrontaa löytyy aineistosta melko runsaasti. Kahden ensimmäisen sitaatin kertojat eivät muistele työntekoa tämän yksityiskohtaisemmin, vaikka he joutuivat hyvin nuorella iällä ”tekemään täyden aikuisen miehen työt”, kuten viimeisen aineistositaatin kertoja (7293/22M) sanoo. Toisaalta en näe, että työnteon tarkka kuvaaminen on kertojille itselleen oleellista, vaan merkittävää heille itselleen on se, että he ylipäätään joutuivat sellaiseen rooliin niin nuorena. Taustalla on jonkinasteinen ylpeydenkin tunne siitä, että he ovat selviytyneet näistä työtehtävistä itsenäisesti. Vaikka ei se aina toki helppoa ollut, kuten alla oleva kertoja kirjoittaa.

Seuraava työ on jäänyt hyvin mieleeni. Isäntä lähti hevosineen pinotavaran ajoin Kymi-yhtiön työmaalle ja minusta tuli ajurin apumies. Olin yksitoista-vuotias, mutta melko kookos ja ajattelultani lapsellinen. Koetin nostella pöllejä samaa vauhtia parirekien päällä olevalle ronkelille kuin voimissaan oleva isäntäkin. Samoin lanssissa, siellä muka kuorma purku piti tapahtua samaan tahtiin vaikka voimat väkisinkin loppuivat. Piti salaa itkeäkin. Niin höperö voi poikanen olla miehuutta kaivatessaan. (7313/29M.)

Muutoinkin työntekoa vaikeuttavia asioita muistellaan jonkin verran, eritoten talvisotaan liittyvä muistelukerronta sisältää muistelua kovien pakkasten aiheuttamista vaikeuksista. Nämä hankaluudet ja niiden esille tuominen vielä voimistavat sitä taistelun tunnetta, joka työntekoon liittyy.

Silloin oli paljon lunta ja kovia pakkasia. Työ oli tavallista vaivalloisempaa, kun jouduttiin lapioimaan paljon lunta savenottopaikalta ja hakkaamaan kangella ainakin puoli metriä jäässä olevaa maata. (7333/24M.)

Näihin hankaluuksiin liittyy Työ -teeman henkilökohtaisin ja yksityiskohtaisin muistelukerronta. Kertoja on vuonna 1933 syntynyt nainen. Hän on talvisodan syttyessä ollut kuusivuotias ja jatkosodan loppuessa 11-vuotias. Käsittelen hänen usean sivun mittaista työnkuvaustaan katkelmina, kuitenkin muuttamatta tai poistamatta sisältöä.

Oli kauheat pakkaset 40 lähes koko talvisodan ajan. Ensimmäiseksi meillä jäättyi vesijohdot. Sitten kaivosta loppui vesi. Lehmiä oli 10 ja "pienikarja" 5 lammasta sika kanat 2 hevosta -toinen kuoli ja toinen vietiin sotaan - Talon ainoa hevonen -Kylässä oli 5 muuta taloa, kolmessa oli 3 hevosta mutta kun kylästä määrättiin sotaan 1 hevonen, niin se oli meidän ainoa. Että se oikeudenmukaisuudesta. Äitini lähti Tampereelle ja osti "rokarilta" hevosen, niinpä oli millä hakea vettä "isosta kaivosta" se on lähde ja kylänyhteinen, sinne on matkaa 8-900 m. (7298/33N.)

Muistelu lähtee liikkeelle yleisellä kuvauksella talvisodan olosuhteista ja liikkuu oman kotitalon miljööstä koko kylän tasolle. Kertoja kommentoi sota-ajan pakollisia luovutuksia ja tuo esille kertomuksen toisen pääroolin esittäjän eli äidin. Sitaatin lopussa kertoja tuo esille veden haun isosta kaivosta, mikä toimintana antaa hänen sota-ajan kokemukselleen voimakkaan merkityksen. Veden haun -aiheen myötä kerronta muuttuu omakohtaisemmaksi.

Setä ja minä sen veden sieltä haimme. Setä oli polvillaan kaivon edessä, ja nosti puoli ämpäri kerrallaan, ja antoi minulle, kannoin sitä muutamia metrejä, kiipesin rekeen ja kurotin sen tynnyriin, reki oli täynnä, astioita, saavi, ja maitotonkka. Kotiin päästyämme vesi oli vielä kannettava säiliöön josta se meni johtoja pitkin navettaan, säiliö oli hevostallissa, ja siinä oli raana, josta otettiin keittiön kannettava vesi. Säiliön vieressä oli tikapuut ja minä kiipesin niille kun Setä tyhjensi, astioita puoliämpäriä kerrallaan, en minä täyttä ämpäriä olisi jaksanut. (7298/33N.)

Muistelu on hyvin yksityiskohtaista ja elävää, lähes käsikirjoitusmaista. Tehty työ on todellakin jäänyt kertojan muistiin ja tuntuu kuin hän eläisi tuota hetkeä uudestaan kuljettaessaan lukijaa mukanaan eri työvaiheiden tekemisessä.

Tätä vesisouvia jatkui jatkosodan ajan, kesäisin toki oli omassa kaivossa vettä. Kyllä se 6 vuotiaalle raskasta oli mutta en minä sitä työtä pahana

pitänyt, se siinä oli kauheata kun sitä vettä läiskyi, vaatteet jäättyi päälle, käsiä ja jalkoja paleli...sama juttu joka päivä...Tätä kirjoittaessani kysyn itseltäni, eikö meillä ollut aikuisia ihmisiä tekemään sitä. Veljeni oli puolitoista vuotta minua vanhempi, eikö hän olisi voinut tehdä sen jokatoimenpäivä, tai eikö tätini olisi voinut keittää ruokaa, että äiti olisi mennyt sinne kaivoille edes kerran...(7298/33N.)

Muistelu harppaa ajallisesti yhtäkkiä talvisodan talvesta jatkosotaan, ja muistelun kerronnallinen tyyli myös muuttuu menneisyyttä kirjoitushetkessä refleктоivaksi. Tuntuukin siltä, että kirjoittajan oma mielipide tehdystä työstä muuttuu kirjoittamisen edetessä. Aluksi hän toteaa koko sota-ajan jatkuneen ”vesisouvin” olleen raskasta 6-vuotiaalle, mutta lisää samaan lauseeseen ikään kuin hyvittääkseen aikaisemman kerronnan antaman mielikuvan, että ei pitänyt työtä kuitenkaan ”pahana”, joka sanana muodostaa assosiaation työnteon kauheuteen, kuten hän kirjoittaa. Toisin sanoen kertoja palaa takaisin työnteon rankkuuteen ja muistelee yksityiskohtaisesti, kuinka kastuneet vaatteet jäättyivät päälle ja kuinka aina paleli. Tämän jälkeen muisteluun tulee tauko ja kertoja ”palaa” kirjoitushetkeen esittämällä retorisen kysymyksen, jonka kautta hän refleктоi ja tulkitsee omaa menneisyyttään. Samalla hän tulee moittineeksi omia läheisiään siitä, että nämä eivät kantaneet omaa osuuttansa tässä ”vesisouvilla”. Aineistositaatin vahvasti esille tuoma edestakainen liike nykyhetkestä menneisyyteen ja takaisin on muistelulle hyvin tyyppillistä ja kuvastaa mielestäni hyvin muistin tilapäistä ja konstruktivistista luonnetta.

Muistan kyllä talvisodan loppumisen, ja jatkosodan alun kun juhannusaaton aattona työmies taas lähti sotaan vähän ennen sen alkamista, oli muokannut maat, ja kylvänyt, äidille jäin vain sadonkorjuu. Hänellä oli apuna vanhempi nainen, ja karjakko, minä laitoin ruuan, hoidin ”huushollin” äiti leipoi lauantaiaamuna kanssani, ja lähti sitten pellolle pesin lattiat laitoin ruuan, tiskasin. Kerran väki tuli syömään eikä ämpärissä ollut kylmää vettä, hän otti ämpärin käteensä ja levitteli kämmenellään sen pitkin pirtin lattiaa niukkasanaisena ihmisenä sanoi vain : ” opi tekeen työs niin ettei tartte tehdä sitä toiseen kertaan.” Pyyhin lattian hain vettä, ja ajattelin ... että ... kun minulla on lapsia en opeta heille oikeudenmukaisuutta mutta yritän itse olla.(7298/33N.)

Kertoja muistelee paljon myös äitiään, joka joutui sota-aikana hoitamaan monia miesten töitä, jolloin kertojasta itsestään tuli perheen ”äiti”. Nuori tyttö hoiti niitä

töitä, joita äiti oli ennen sotaa tehnyt: teki ruuan, hoiti ”huushollin”, pesi lattiat ja tiskasi (7298/33N). Kertoessaan tästä roolistaan kertoja tuo esille tehdyn työn määrän ja sen, että hän joutui tekemään aikuiselle naiselle kuuluvia töitä hyvin nuorena ja suoriutui niistä itsenäisesti. Yhden ratkaisevan kerran keittiön ämpärissä ei kuitenkaan ollut kylmää vettä. Koko muistelukerrontaa määrittävä vesi on liian lämmintä, ja kertojan menneisyyttä vahvasti sävyttävän äidin mielestä tytär on epäonnistunut tehtävässään. Äidin moite: ”opi tekeen työs niin ettei tartte tehdä sitä toiseen kertaan”, on jäänyt voimakkaana kertojan muistiin. Moite on ollut niin merkittävä, että se on ainakin sillä hetkellä jopa ohjannut kertojan omaa tulevaisuutta ja sitä, miten hän aikoo itse toimia. Sitaatissa huomiota herättävää on muistelukerronnan eteneminen ja poukkoileminen äidin ja kertojan menneisyyksien välillä.

Muutoinkin äitiin liittyvän kerronnan osuus on suuri. Muistelukerrontaa pitää lukea hyvin tarkasti, että huomaa, kenen kokemuksista kulloinkin on kyse. Kertoja kirjoittaa äidin työnteosta osana omaa työkertomustaan. Kertojan ja äidin menneisyydet asettuvat muistelussa vuorovaikutukselliseen suhteeseen: kertojan muisteluun on vaikuttanut myös äidin menneisyys. Kertoja ei kuitenkaan tee eroa oman ja äitinsä menneisyyden välille.

Kerran koulusta tullessani näin äitini kyntävän pellolla, ja poikkesin sinne. Setä ohjasi hevosia, ja äiti oli auran kurjessa, näin että hän oli väsynyt, olisi ollut hevosille, Sedälle, ja äidille hetken lepo tarpeen, mutta minä olisin halunnut kuulla ystävällisen sanan. ” Me kotio ja katto että ruoka on valmis kun me tullaan.” Kun hän tuli, sanoi vaan ”Nyt on Heikkilän pellot kynnetyt.” Kun hän sitten antoi talon pojalleen, ei yhtenäikään syksynä ollut pellot kynnetyt eikä kynnä pojanpoikakaan ... (7298/33N.)

Mitä pidemmälle kertojan työnteokoon liittyvä muistelu etenee, sitä enemmän hän korostaa muistelussaan äitiään ja hänen työnteokoaan. Kertoja muistaa äidin sanat ja kirjoittaa ne sellaisenaan murteineen kaikkineen, mikä sinänsä vahvistaa tunnetta siitä, että hän todellakin muistaa, mitä äiti on hänelle yli 60 vuotta sitten sanonut. Vaikka kertoja esittää hienovaraista kritiikkiä äitiään ja omaa menneisyyttään kohtaan, päällimmäiseksi nousee kuitenkin selviytyminen ja äidin työnteon merkitys.

Äiti on sankari, joka kynsi ne pelot, mitä ei sitten enää tapahtunut, kun talo oli annettu jälkeläisille hoidettavaksi rauhan aikana. Muistelukerrontaa värittää vahvan äidin läsnäolo, jonka rinnalla ja varjossa kertojan on pitänyt selvitä hänelle määrätystä tehtävistä. Kertoja tuo toki esille oman tyytymättömyytensä esittäen hienovaraista kritiikkiä työntekoa ja äitiä kohtaan, mutta hän ei missään vaiheessa kuitenkaan ilmaise, että hän olisi pettynyt omaan menneisyyteensä. Kertoja kirjoittaa myös: ”Minulle se seitsemänpäiväinen työviikko on ollut lähes elämänikäinen”(7298/33N). Tämä selventää ja tekee ymmärrettäväksi sitä, millainen suhtautuminen kertojalla on työntekoon kirjoitushetkellä ja elämänsä aikana. Mielestäni tämän kertojan kohdalla kyseessä on kriittinen selviytymiskertomus. Kertoja tuo esille omaan lapsuuteensa vaikuttaneita negatiivisia asioita, joista selviäminen tuo kertomukseen mukaan lisää taistelun tuntua. Elämässä on ollut esteitä, niin konkreettisia kuin henkisiäkin, jotka on täytynyt voittaa.

Olen käsitellyt työ -teeman puitteissa erityisesti naisten, nuorten ja lasten työntekoa. Alla olevaan taulukkoon olen jaotellut teemaan valitsemani vastaajat ikäryhmien ja sukupuolen mukaan. Sukupuolten väliset erot eivät ole kuitenkaan oleellisia. Otin ne mukaan taulukkoon tarkastellakseni, valikoituuko naispuolisia vastaajia työntöön kuvauksiin enemmän kuin miespuolisia, koska lähtökohtainen oletukseni oli, että naispuoliset vastaajat muistelevat työntekoa runsaammin kuin miehet.

Taulukko3			
Työntöön muistelu ikäryhmien kerronnassa			
Syntymäaika	Määrä	Mies/Nainen	Vastaajia yhteensä
1917-1927	11	7/4	21
1928-1938	12	5/7	19
1939-	-		3
Yhteensä:	23	12/11	45

Teeman yhteydessä ilmeni sama seikka kuin nostalgisen muistelunkin parissa: ikä ei määritä muistelun sisältöä tai tyyliä. Työntekoa muistelevat niin sota-aikana aikuisia,

nuoria kuin pieniä lapsia olleet. Ikä ei myöskään merkitse sitä, että vanhimmat vastaajista tuottaisivat työnteosta runsaammin omakohtaista muistelukerrontaan verrattuna nuorempiin vastaajiin, kuten yllä olevien sitaattien kautta esille on tullut. Omakohtaisella kokemuksella sinällään ei ole siis ainoastaan merkitystä, vaan myös sillä, mitä kertojat ovat kuulleet, nähneet ja pitävät kertomisen arvoisena. Yksilölliset kertomukset saavat ja lainaavat sävyjä kollektiivisista kokemuksista, jotka ovat sota-ajan kontekstissa korostetun jaettuina. Kertojat esimerkiksi puhuvat monikossa käsitellen kaikkia sota-aikana eläneitä yhtenä samalla tavalla kokeneena ryhmänä.

Analysoidessani työntekoa käsittelevää muistelukerrontaa huomasin, että kertojat eivät oikeastaan tuota yksilöllisiä toimintakertomuksia, koska lähes kaikista kuvauksista puuttuu kertojan omaan työnteokseen liittyvän aktuaalisen toiminnan kuvaus. Juuri tämä on silmiin pistävää työnteon muistelussa. Harva kirjoittaa tapahtumista ja toiminnasta yksityiskohtaista tai elävää muistelukerrontaa. Enemmistö vastaajista käsittelee työntekoa sen merkittävydestä huolimatta hyvin seikkaperäisesti ja kollektiivisella tasolla, jolloin vain harvan kertojan kohdalla työn merkitys hänelle itselleen tulee esille. Kertomuksissa on paremminkin kyse kokonaisvaltaisesta ja jatkuvasta toiminnasta. Edeltävällä tarkoitan sitä, että toimijana ei ole yksittäinen ihminen, vaan suurempi yhteisö eli kotirintama. Jälkimmäinen viittaa siihen, että toiminta oli taukoamatonta. Yksilöllisten toimintakertomusten sijaan kertojat tuottavatkin kollektiivista kotirintaman toimintakertomusta.

Toiminnan ja työnteon yksityiskohdilla ei ole täten merkitystä vaan sillä, mikä teki työstä merkittävää. Tällöin ei ole kyse siitä, mitä tehtiin, vaan minkä vuoksi – töitä tehtiin isänmaan, ei vain henkilökohtaisen edun vuoksi. Lisäksi näyttää siltä, että työnteko, jonka sota-aika toi mukanaan, ei koskaan tauonnut. Koko elämä oli työtä: työtä tehtiin aamusta iltaan ja välillä ”viimeiseen mieheen” asti ottaen ruumiista irti kaikki, mitä siitä irti lähti. Työ oli jatkuvaa ponnistelua, ikään kuin toisenlainen selviytymistaistelu muuttuneissa ja hankalissa olosuhteissa, jotka omalta osaltaan vahvistivat sota-ajan työnteokseen liittyviä normaalista arjesta poikkeavia merkityksiä.

Liminaalitila⁶⁷ selittää mielestäni hyvin tätä poikkeavien selitysten ja merkitysten muodostumista. Ihmiset eivät kokeneet sota-ajan työtä tavallisena arkisena toimintana, vaan jonakin jolla on suurempi merkitys.

Opimme tekemään työtä kuin työtä - oli pakko. Jälkeenpäin ajatellen se oli rikasta ja hyvää elämää. Kokemus, jota en antaisi pois. (7334/29N.)

Sota ja sota-ajan liminaalitila muuttivat työhön liittyvät tavat ja normit, ja lisäksi siihen liitettävät kollektiiviset merkitykset antoivat suoritetuille työtehtäville erityismerkityksen. Esimerkiksi rintamalle lähetettyihin kenttäpaketteihin kudottu villasukka saa toisen merkityksen kuin omalla lapselle ennen sotaa tai sen jälkeen kudottu sukka. Rintamalle kudottu sukka on eräänlainen kollektiivisen taistelun ja ponnistelujen ilmentymä, jossa yhdistyy tarve, tahto ja halu. Kutojan tekemän työn merkitys ei ole itse kutomisessa tai sukassa vaan osallistumisessa yhteiseen ponnisteluun ja taisteluun. Työ on tällöin arvokasta henkiselläkin tasolla.

Tulkintani mukaan työn merkitys kulttuurisessa sotakertomuksessa etsitään muualta kuin itse työstä tai siihen liittyvästä toiminnasta. Mielestäni syy siihen, miksi työnteko on niin oleellinen osa sotakertomusta, johtuu siitä, että se liitetään osaksi koko Suomen ja suomalaisten taistelua, osaksi rintamatoimintaa. Kertojat myös todentavat itseään työn kautta. He todentavat osallisuutensa ja arvokkuutensa koko kansakunnan taistelussa, jossa jokaisella pienimmästä suurimpaan oli oma roolinsa. (Ks. Taira 2006, 97.) On tärkeää myös huomioida, että sota-aika tasoitti ihmisten luokka- ja ryhmäeroja, koska jokainen joutui statuksestaan huolimatta osallistumaan kotirintaman työntekoon. Mielestäni ryhmä- ja esimerkiksi sukupuoliroolien tasoittuminen ennestään vahvistaa työn kollektiivista merkitystä ja yhteisöllistä luonnetta. Kertomuksen keskiössä ei olekaan täten yksilö tai työ, vaan kansa ja kotirintaman yhteinen ponnistelu. Näiden sotakertomukseen liitettyjen kollektiivisten käsitteiden kontekstissa työtä tekemällä muovautuu sankaraita ja uhreja – työn sankareita ja orjia.

⁶⁷ Ks. sivu 79.

Raskasta se tietysti oli, mutta oli tahtoa tehdä parhaansa (7326/27N).

Vaikeneminen

[M]istä ei voi puhua, siitä on vaiettava (Wittgenstein 1997, 88).

Harvasta kokemuksesta ja tapahtumasta on Suomessa kirjoitettu niin paljon kuin sodasta ja rintamasta. Harvaa kokemusta verhoaa silti niin oudon myyttinen harso. Rintamakertomukset tietyistä taisteluista ja sankareista ovat tarkkoja kellonaikoja myöten, kun taas tavallisten sodan kokijoiden tuntemuksiin ja kokemuksiin liittyvät kertomukset ovat sirpaleita sieltä täältä, pieniä säröjä tai välähdyksiä. (Kivimäki 2006, 135.) Tavallisten ihmisten kokemukset eivät myöskään henkilöidy tai palaudu heihin itseensä vaan kollektiiviseen yhteisöön, joka omalta osaltaan määrittää heidän kokemustaan ja sitä, mitä kerrotaan ja mistä vaietaan.

Vaikenemisen -teeman kautta pyrin etsimään vastauksia siihen, miten ja millä keinoin suomalaista kulttuurista sotakertomusta ylläpidetään. Samalla koetan löytää mahdollisia selityksiä sille, miksi tulkitsemäni vallitseva sotakertomus on sellainen kuin se on. Muistelukerronta, jota teeman sisällä käsittelem, koostuu kertojien vastauksista Sodasta rauhaan -kyselyn kolmeen kysymysryhmään: Muistatko perheesi tai muiden lähipiirin miesten käyneen lomilla rintamalta; mitä muistatte näistä käynneistä, oliko heitä ikävä, kertoivatko he sotatapahtumista, pelottiko sota? Entä onko kotonasi tai lähipiirissäsi puhuttu tai muisteltu kotirintaman asioita ja elämää? Puhuttiinko näistä asioista, puhuttiinko sodasta sen päättymisen jälkeen tai myöhemmin, onko esim. isä/veli/aviomies/läheisesi kertonut sotakokemuksistaan? (Ks. liite 1.) Teemaan valitsemieni vastaajien ryhmittely löytyy Taulukosta 4 (Liite 4).

Teeman puitteissa käsittelen myös unohtamista, joka on oleellinen rakenne muistiin liittyvässä tutkimuksessa. Muisti ja unohtus kulkevat aina rinnakkain. Molemmat edellyttävät toisiaan; jotta voisi hahmottaa vaiettuja tai unohtettuja asioita, on tiedostettava, että ei ole mahdollista tietää, mitä on unohtettu, ellei tiedä, mitä olisi pitänyt muistaa. (Korkiakangas 2006, 137.) Muisti ja unohtus ovat täten samankaltaisessa sidoksisessa suhteessa toisiinsa kuin yksilöllinen ja kollektiivinen muistikin. Nämä sidokset ja sisäkkäisyydet ovat tunnistettavissa, mutta vaikeasti erotettavissa.⁶⁸

Vaikenemisen teeman keskiössä on myös toinen muistiin ja unohtukseen kiinteästi liittyvä käsitepari: kertominen ja vaikeneminen. Nämä kaksi käsiteparia ovat risteilevässä ja sisäkkäisessä suhteessa toisiinsa. Vaikeneminen ei tarkoita sitä, että asioita ei muistettaisi, että ne olisivat unohtuneet, eikä kertominen tarkoita sitä, että tapahtumat ja kokemukset muistettaisiin autenttisina toisintoina. Kaikki muisti on valikoivaa (Peltonen 2003, 10). Kyse on tulkinnoista ja menneen konstruoimisesta kertomukseksi, johon valikoituu merkittävinä pidettäviä asioita, ja siitä jää pois sellaista, mitä ei pidetä kertomisen arvoisena tai mahdollisena kertoa. Konstruktiiiviseen kertomukseen menneisyydestä vaikuttavat yksilön omat kokemukset ja valinnat, kollektiivinen muisti, julkinen muisti ja historia, historiallinen ajankohta ja yhteiskunnallinen tilanne (ks. esim. Korkiakangas 2006, 137–138). Jälleen kerran totean, että näiden tahojen väliset sidokset ovat tunnistettavissa, mutta niiden erottaminen toisistaan on melkein mahdoton tehtävä. Toisaalta tarkoituksenani ei ole erotella sitä, mikä on ihmisen omaa kokemusta, mikä lainattua tai mikä perustuu esimerkiksi historian kirjoitukseen, vaan tärkeää on tiedostaa näiden eri elementtien vaikutus ihmisen muisteluun ja menneisyydestä rakennettuihin kertomuksiin.

Sodan jälkeen Suomessa vallitsi yleisesti asenne, jonka mukaan menneistä sodista ei mielellään puhuttu. Julkisesti ei puhuttu edes sodasta, vaan ”viimeaikaisista tapahtumista”. (Kirves 2008a, 417.) Sota inhimillistettiin ja arjesta pyrittiin

⁶⁸ Ks. sivu 15.

poistamaan ”sota” -sanan negatiiviset sävyt, aivan samoin kuin sota-aikana puhuttiin ”kaatuneista” kuolleiden sijaan. Sota ikään kuin siirretään marginaaliin, aivan kuin sen todellisuus ja realismi saataisiin siten muutettua jotenkin siedettävämmäksi. Julkinen suhtautuminen sotaan ja siitä puhumiseen oli tämänkaltainen, mikä omalta osaltaan vaikuttaa vahvasti tavallisten ihmisten tapaan käsitellä sota-ajan kokemuksia ja tunteita niin sota-aikana kuin sen jälkeenkin. (Ks esim. Kirves 2000a, 417.)

[S]ota-asioista ei ollut paljon puhetta (7322/27N).

Meidän perheessä ei sodan muistelulla ollut mitään sijaa. Ainoastaan rauha kiinnosti ja yhdisti meitä kaikkia keskinäisistä erimielisyyksistä huolimatta. (7318/32M.)

Yllä olevien sitaattien kautta tulee esille sota-aikaan ja sotaan liittyvä lähes totaalinen vaikeneminen. Ensimmäinen sitaatti on kertojan omakohtainen toteamus siitä, että sodasta ei ollut puhetta, ei ainakaan siinä määrin, että hän muistेलisi tarkemmin käytyjä keskusteluja. Toinen sitaateista on ehdottomampi ja käsittelee kertojan perheen tapaa suhtautua sotaan keskustelun ja muistelun tasolla. Sodasta ei yksinkertaisesti puhuttu, eikä se myöskään kiinnostanut kertojan perhettä. Kertoja ei henkilökohtaisesti ota kantaa siihen, olisiko hänellä itsellään ollut tarvetta tai halua keskustella sodasta, vaan hän vastaa kysymykseen osana kollektiivista yhteisöä eli perhettään.

Sota oli ja pysyi ajatuksissa, mutta siitä ei haluttu puhua. Veljenikin, joka oli kokenut perääntymisvaiheen kauhut, pysyi vaiti kuolemaansa asti. (7311/32M.)

Yllä oleva sitaatti tuo mukaan elementin, joka kahdesta edellisestä puuttui – tietoisesti haluttomuuden puhua sodasta. Vaikenemisen myötä kokemukset ja tapahtumat ovat jääneet kertojien mieliin eräänlaiseksi hiljaiseksi tiedoksi ja muistiksi, kuten kertoja tuo ilmi: ”Sota oli ja pysyi ajatuksissa, mutta siitä ei haluttu puhua.” (Ks. Korkiakangas 2006, 137–138.) Sitaatin kertoja on varma, että hänen sodassa ollut veljensä pysyi vaiti kokemuksistaan koko elämänsä ajan. Viimeinen lause antaa mielestäni myös ymmärtää, että kerrottavaa veljellä olisi mahdollisesti ollut

paljonkin, koska hän oli kokenut ”perääntymisvaiheen kauhut”, mutta veli pysyi silti vaii.

Vaikeneminen ei kuitenkaan ole kollektiivista, vaan osa kertojista ilmaisee sotaan liittyvän keskustelukulttuurin olleen kotipiirissään aktiivista sota-aikana ja sodan jälkeenkin. Kaikki eivät siis ole vaienneet, eikä sotaa ole aiheena koettu vaarallisena, vältettävänä tai hankalana.

Sota muuttui arkipäiväiseksi, siitä puhuttiin, milloin ehdittiin, lasten kuullen vähemmän. Luulen, että aikuiset keskustelivat ja arvailivat keskenään paljonkin. (7334/29N.)

Kotirintaman asioita muisteltiin. Varsinkin sitä miten oli selvitty monista miesten töistä, miten pula-aika koettu jne. (7299/28N.)

Ensimmäinen sitaateista käsittelee itse sota-aikaa ja silloin kotirintamalla vallinnutta keskustelukulttuuria, joka on ollut luonteeltaan erilaista eri yhteisöissä ja perheissä, kuten nämä toisistaan poikkeavat tavat suhtautua sotaan tuovat esille – toiset ovat vaienneet ja toiset puhuneet. Ensimmäisestä sitaatista on vaikea tulkita, kuka puhui ja mistä, koska puhumisesta kerrotaan monikossa ja passiivissa. Täten kertoja antaa ymmärtää, että sodasta puhuminen oli yleistä ja tavallista, kuten itse sotakin oli muuttunut arkipäiväiseksi. Elämä sodan keskellä ei ole ainakaan tämän kertojan kohdalla suuresti poikennut tavallisesta arjesta. Toinen sitaateista käsittelee sodasta puhumista sodan päättymisen jälkeen, ja tällöin muistelu kohdistuu kotirintaman asioihin. Huomionarvoista on se, että tämänkin kertoja muistelee monikossa ja passiivissa. Hän tuo esille sen, että menneisyyttä on muisteltu yhdessä ja siitä on tuotettu kollektiivista muistia, eli toisin sanoen hän muistelee omaa menneisyyttään kollektiivisesti.

Olen kuullut ja lukenut, että monet sodassa olleet eivät suostu kertomaan kokemuksistaan. En omassa lähipiirissäni ole tätä huomannut. Sain aikoinani vastaukset kaikkiin kysymyksiini, joita älysin tehdä. Nyt on enää elossa vain vähän niitä, joilta saattaisi jotakin kysyä. (7294/37N.)

Tämä sitaatti on henkilökohtainen ja refleksiivinen siinä suhteessa, että kertoja ottaa kantaa kollektiivisiin käsityksiin: ”Olen kuullut ja lukenut, että monet sodassa olleet eivät suostu kertomaan kokemuksistaan”, minkä hän oman henkilökohtaisen kokemuksensa kautta kieltää toteamalla: ”En omassa lähipiirissäni ole tätä huomannut. Sain aikoinani vastaukset kaikkiin kysymyksiin, joita älysin tehdä.” Muistelijan isä on ollut rintamalla, ja luultavasti hän viittaa kertomuksellaan siihen, että ainakin hänen isänsä on suostunut kertomaan omista kokemuksistaan. Mielestäni näistä juuri mainitsemistani lauseista ensimmäinen, ”Olen kuullut ja lukenut, että monet sodassa olleet eivät suostu kertomaan kokemuksistaan”, tuo esille yhden suomalaisen sotakertomuksen mielenkiintoisista aspekteista: on olemassa kokemuksia, joita ei ole kerrottu ja joita ei kerrota. On siis jotakin, mikä on unohdettua ja hiljaista.

Miksi sodasta ei puhuttu? Miksi osa vaikenä? Tähän on monia syitä. Osa niistä on yhteiskunnallisia ja poliittisia. Suomessa vallitsi sodan jälkeen sekava poliittinen tilanne, vaikka virallisesti pyrittiin painottamaan hyvää yhteishenkeä, jonka avulla sotakorvaukset saataisiin maksettua. (Kirves 2008a, 416.) Mielestäni seuraavat alla olevat sitaatit kuvastavat hyvin tätä sekavaa sodanjälkeistä poliittista ja yhteiskunnallista ilmapiiriä, jossa sota ja sodassa olleet asettuivat aivan toisenlaiseen valoon kuin itse sota-aikana: oikeutetusta sodasta olikin yhtäkkiä tullut vaikenemisen aihe ja rintamien sankareista tullut ”liki rikollisia”, kuten viimeisen sitaatin kertoja (7298/33N) kuvailee.

Ei sotakokemuksista meidän perheessä paljon puhuttu. Tiedettiin, että asia on tulen arka ja pelättiin tietysti kiinnijoutumista. (7322/27N.)

Nykyisin olen nähnyt väitettävän että lottonaolo oli salattava, ettei siitä ”voinut puhua”. Tällaista en ole kokenut. Kaikissa perhe- ja ystäväpiireissäni olen siitä aina maininnut, mutta eihän keskellä elämää todellakaan ollut muistelemisen aikaa. (7314/23N.)

Suojeluskuntien ja Lotta järjestöjen lakkauttaminen ja se että sotilaat kotiin palattuaan saivat liki rikolliseksi julistetun kohtalon, aivan kuin

tuuli olisi hiljaa kuiskanut: Vaikene! Jos joku puhui sotamuistoistaan sitä pidettiin hulluna. (7298/33N.)

Vaikeneminen liitetäänkin aineiston puitteissa erityisesti sotilaisiin ja rintamatapahtumiin. Kertojien esille tuomien näkökulmien mukaan sotatapahtumista joko vaiettiin täysin, niistä puhuttiin miesten kesken tai sitten sotatapahtumista puhuttiin hyvinkin paljon.

En myöskään muista veljeni tai serkkujeni koskaan kertoneen sotakokemuksistaan ainakaan minun kuulteni (7306/?M).

Mieheni ei kertonut sodasta, ei varmaan halunnut muistella viittä raskasta piinan vuotta (7326/27N).

Vaikeimmat muistot sodasta jäivät varmana niille, jotka joutuivat olemaan vuosia sodassa, näkivät ja kokivat kaiken. Isäni ei puhunut koskaan ainakaan lasten kuullen sota-ajastaan. (7334/29N.)

Näiden kertojien kohdalla heidän lähipiiristään sodassa olleet ovat vaienneet aiheesta täysin. Voi olla, että tähän vaikuttaa sotakokemusten vaikeuden ohella myös se, että kertojat ovat olleet sota-aikana nuoria tai heidän ajatellaan olleen kykenemättömiä ymmärtämään kokemuksia, joita sodassa olleet ovat kokeneet. Tämä tulee hyvin esille alla olevassa sitaatissa.

Isälle kyllä kerroin sotatapahtumista, kun hän itse oli ollut vapaussodassa, joten hän sen tiesi, että sota ei ole leikkiä. Äidille en koskaan puhunut mitään muuta kuin myönteistä. Samoin suhtauduin nuorempiin sisaruksiini. (7293/22M.)

Jenni Kirves (2008a, 417) esittää väitteen, että suurin osa sodan kokeneista puhui sotakokemuksiaan vain omissa sotaveteraaniporukoissaan, jolloin puhe saattoi silloinkin olla valikoitua ja tuskaisimmista kokemuksista vaiettiin näiden ryhmien sisäisissä keskusteluissa.

Sodasta puhuttiin paljon sen päätyttyä, se kuului tapoihin, että sotajutut olivat miesten kesken aina esillä. Isäni en muista kyllä puhuneen juuri mitään. (7332/38N.)

Isäni oli mukana kaikissa sodissa (talvisota, jatkosota, Lapin sota) ja hän kyllä muisteli sota-ajan tapahtumia silloin, kun hänen sotakavereitaan oli käymässä (7301/48M).

Näiden sitaattien kautta tulee ilmi, että rintamatapahtumista on kyllä puhuttu, mutta kertojat eivät kuitenkaan esimerkiksi tuo esille, mitä nämä keskustelut ovat pitäneet sisällään. Voi olla, että he eivät tiedä tai sitten he yksinkertaisesti vain antavat vastauksen kyselyn kysymykseen, jossa tiedustellaan ovatko sodassa olleet lähipiirin miehet puhuneet kokemuksistaan myöhemmin (ks. Liite 1). Ensimmäisen sitaatin kertoja esittää esimerkiksi oletuksen siitä, että sodasta puhuttiin paljon miesten keskuudessa. Oletus perustuu hänen silloisen lähipiirinsä tapakulttuuriin, jonka hän laajentaa kattamaan kaikkia sodassa olleita kollektiivisesti. Oma isä on kuitenkin poikkeava tässä kollektiivissa, koska hän ei puhunut sodasta yleisen ja hallitsevan tavan mukaisesti.

Jenni Kirveen (2006, 417) esittämän väitteen voi tulkita siten, että kokemuksista puhuttiin sellaisessa ympäristössä, missä kokemukset ja niiden merkitys tulivat ymmärretyksi. Kuten vastaajan (7293/22M) kerronnasta voi tulkita: ”Isälle kyllä kerroin sotatapahtumista, kun hän itse oli ollut vapaussodassa, joten hän sen tiesi, että sota ei ole leikkiä.” Ajatus oli, että vain toinen sotilas voi ymmärtää toista sotilasta. Tärkeää on kuitenkin ottaa huomioon se, että kokemusten kirjo oli ja on valtava. Samoin kuin se, miten koettuihin tapahtumiin suhtauduttiin ja miten kokemuksia käsiteltiin. Vaikka sota oli kollektiivinen ponnistelu, jokainen koki sen yksilöllisesti.

Etulinjan miehet koettivat unohtaa sodan. Tässä auttoi se työ ja kiireinen toiminta, jolla maata jälleenrakennettiin. Luulen, että sotatapahtumien unohtamisessa oli paljon vaistonvaraista, mutta jo rintamillakin oli tapana sanoa, että näitä asioita ei sitten lomilla muistella. Joillakin veteraaneilla oli kyllä tarinoimisen tarvekin, mutta meillä veteraaneillakin on erilaisia

luonteita. Panin joskus merkille, että ”takalinjan miehet” olivat suurimpia sankareita. (7293/22M.)

Toiset veteraaneista halusivat unohtaa sodan. Unohtaminen saattoi olla ihan vaistonvaraistakin tai sitten tietoista, kuten yllä olevan sitaatin kertoja muistelee: ”jo rintamalla oli tapana sanoa, että näitä asioita ei sitten lomilla muistella.” Virke sisältää eräänlaisen kiellon, ja varmasti tämänkaltaista rintamatapahtumiin liittyvää sensuuria sodan aikana olikin. Rintamalla tapahtui sellaista, mistä oli syytä vaieta tai mikä nähtiin sellaiseksi, mistä pitää vaieta. Tämän ilmaisee eräs toinen kertoja (7333/24M) hyvin suoraan: ”Minä en voinut kertoa avoimesti omista ajatuksistani enkä tapahtumista elinpiirissäni. Varsinkin kielteisistä sotaan liittyvistä asioista oli ankarasti kielletty kirjoittamasta.”

Palaan vielä takaisin sivulla olevaan sisennettyyn sitaattiin. Kertojan (7293/22M) muistelukerronnasta syntyy vaikutelma, jonka mukaan kertoja näkee veteraanien kertomukset omista kokemuksistaan negatiivisessa valossa, eräänlaisena ”tarinoimisena”, jossa asiat esitetään väärin tai niitä vääristellään. Etulinjan miehet halusivat unohtaa sodan, koska he olivat todella kokeneet sen, kun taas ”takalinjan miehet” pyrkivät kertomuksillaan tekemään itsestään sankareita, vaikka ns. todelliset sankarit valitsivat vaikenemisen tien. Kertoja asettuu mielestäni itse osaksi sitä ryhmää, jonka jäsenet haluavat unohtaa ja joka ei näe tapahtumien muistelua mielekkäänä. Kertoja puhuu kaikkien etulinjan miesten puolesta kertoen eräänlaista kollektiivista näkemystä, joka kuitenkin joutuu saman sitaatin sisässä toisenlaiseen valoon, kun kertoja ottaa esiin veteraanien yksilölliset luonteet. Nämä luonne-erot kuitenkin jäävät etulinjan ja takalinjan miesten kahtiajaon jalkoihin. Aineistosta voikin tulkita asetelman, jossa toiset sotivat ja kokivat ja toiset kertovat. Ne, jotka kokivat eturintaman todellisuuden, eivät kuitenkaan halua tai kykene kertomaan kokemuksistaan. Ja ne, jotka kertovat, eivät oikeastaan tiedä, mistä puhuvat, kuten alla olevasta sitaatista voi tulkita.

On huomattava että tuliholvin miehet. Sellaiset sotilaat jotka olivat etummaisissa juoksuhaudoissa joutuivat ampumaan mm. konekiväärillä ja

pikakiväärillä ja konepistooleilla ja joiden ampumina saattoi toisinaan kaatua lähes samaan "kasaan" satoja vihollisia. Tällaiset todelliset tuliholvin miehet eivät kyenneet kertomaan sodan tapahtumista. Mutta huollossa olevat ja muut etäänpäina olleet "sotasankarit" kyllä kertoilivat leuhkailien sotasankaruudellaan. (7290/28M.)

Sodan jälkeen sotilaiden vaikenemiseen vaikutti osaltaan myös se, että valittaminen omasta kohtalosta tai kokemuksista nähtiin turhaksi, koska aina löytyi joku, jolle oli käynyt huonommin. Sodan jälkeen kuului olla kiitollinen, että on elossa, ja täytyi muistaa olla kiitollinen myös niille, jotka eivät selvinneet (Kirves 2008a, 417.)

Sodasta ja siihen liittyvistä tapahtumista ei juurikaan kerrottua, vaan keskityttiin arkielämän todellisuuteen, jossa riitti puuhaa. Olihan niitä sotajuttujenkin kertojia, jotka tilaisuuden tulle niistä mielellään puhuivat, kun kuulijoita sattui olemaan. (7312/26M.)

Puhuttiinko sodasta sen päättymisen jälkeen tai myöhemmin? Kun nyt näin kaukaa muistelen tuota aikaa niin minun on kyllä todettava, ei niistä asioista juurikaan paljon enää keskusteltu. Ei ainakaan tässä minun kotokylälläni. Elettiin niin vaikeaa, puutteenalaista aikaa että kaikki voimat oli ponnistettava paremman elämän ylösrakentamiseksi. (7328/25M.)

Sodan päätyttyä katse ja toiminta piti siirtää työhön eikä jäädä menneisyyteen makaamaan. Jälleen kerran työ näyttäytyy sotakertomuksen eräänlaisena todellisuuden kurimuksena, mutta samalla arjen eheyttäjänä: ”Elettiin niin puutteenalaista aikaa, että kaikki voimat oli ponnistettava paremman elämän ylösrakentamiseksi” (7328/25M) eikä keskusteluille sotatapahtumista tämän jälleenrakentamisen keskellä ollut sijaa. Kun oli jotakin, mihin ryhtyä, sota ikään kuin siirtyi taka-alalle, vaikka todellisuudessa ajatukset ja kokemukset eivät mihinkään häipyneetkään. Parempi oli kuitenkin unohtaa. Yleinen ajatus sodan jälkeisessä Suomessa olikin, että tarvitaan tekoja, ei sanoja. Näin ihmiset ja sodan kokeneet sotilaat saatiin keskittymään ruumiilliseen työhön mahdollisen henkisen trauman purkamisen sijaan. (Ks. Kirves 2008a, 417.)

Sotatapahtumiin liittyvään vaikenemiseen vaikuttivat niin poliittiset, yhteiskunnalliset kuin aatteellisetkin olosuhteet. Tärkein vaikenemisen syy lienee kuitenkin klassinen torjuntamekanismi, jonka kautta traumaattiset kokemukset voidaan siirtää syrjään eikä niitä tarvitse käsitellä. Tämä on eräänlaista negatiivisten tunteiden kieltämistä, joka omalta osaltaan saattaa pahentaa mahdollisia traumoja. (Kirves 2008a, 417.)

Invaliditeetti on vaivannut vähän ja muistot sodasta eivät ole kauniita. Siksi niitä ei ole tullut paljon muistelluksi. Tämä vuodatus nyt on poikkeus tavoistani. Menköön se vanhuuden tiliin!(7293/22M.)

Emme me tietenkään vielä nuorina emmekä sitten täydessä keski-ään elämässäkään kovin paljon puhuneet sodasta (vaikka mainittiin asioita, ei mitenkään salattu), eihän se ole muistelemisen aikaa. (7314/23N.)

Ensimmäinen kertoja myöntää, että muistot sodasta eivät ole kauniita eikä niitä ole sen vuoksi tullut muistelluksi. Tämä mielestäni viittaa siihen, että muistoissa on mahdollisesti mukana traumaattisia kokemuksia, joiden muisteleminen ei ole miellyttävää ja jotka saattavat edelleenkin aiheuttaa tuskaa kokijalleen. Se, että kertoja edes mainitsee ne vastauksensa yhteydessä ja nimittää tätä kerrontaa ”vuodatukseksi”, kuvastaa mielestäni sitä tunnetilaa, jota nämä muistot aiheuttavat. Ikään kuin kertoja olisi tehnyt jotakin luvaton ja vahingossa lipsauttanut nämä tiedot vanhuudenhöperyyttään. Aivan kuin kertoja ei olisi muistanut unohtaa. Toinen kertoja tuo esille, että sodasta ei puhuttu, mutta asioita ei ole kuitenkaan salattukaan, millä hän viittaa väitteeseen, että sotakokemuksista ei olisi saanut kertoa.⁶⁹ Kertoja selittää tätä vaikenemistä sillä, että ei sota-aika ”ole muistelemisen aikaa”, mikä koskee todennäköisesti rintamatapahtumia. Kertojan tarkka sanamuoto ”eihän se ole muistelemisen aikaa” luo ajatuksen siitä, että kertoja myös koettaa vakuuttaa itselleen, että nytkään kirjoitushetkessä ei ole muistelemisen aika. Sotamuistojen vaikeus tai traumaattisuus tuntuukin usein johtavan siihen, että koko aihetta vältellään. Kyse on eräänlaisesta ristiriitaisten tunteiden ja järjen taistelusta.

⁶⁹ Ks. sivu 98–99.

Vaikeneminen voittaa, koska se on yksinkertaisempaa ja helpottaa arkielämän sujumista. (Peltonen 2003,10.)

Toinen vaikenemisen syy lienee myös se, että sodan kauheuksien kuvaukseen eivät sanat kerta kaikkiaan riitä. Traumaattisen muistot eivät taivu kertomuksiksi, niitä ei ole helppo pukea sanoiksi, koska ne ovat pikemminkin eräänlaisia primitiivisiä ruumiin muistoja. (Kirves 2008a, 417.) Totaalista pelkoa tai kauhua ei kykene välittämään toiselle siten kuin sen on kokenut, ja yritys kuvata omia kokemuksia saattaa olla liian traumaattinen. Vaikeneminen ja unohtaminen ovat tällöin helpommat vaihtoehdot kahdesta pahasta.

Paljon ei isäni kertonut, mutta luettuani hänen kirjeensä ymmärrän, että kuolema ja pelko ja huoli kotona olevista rakkaista oli aina läsnä. Painajaisia oli öisin, vielä vähän ennen hänen poismenoaakin. (7304/37N.)

Unohtaminen ja vaikeneminen eivät kuitenkaan poista sitä tosiasiaa, että kokemukset on koettu. Niiden vaikutukset saattavat tulla esille tiedostamatta, esimerkiksi unissa, tai sitten traumaattisten kokemusten vaikutuksia ei edes tiedosteta, koska niitä ei käsitellä. Muistojen käsittelemättä jättäminen on toimiva ja tehokas selviytymisen strategia, mikä ei edelleenkään tarkoita sitä, että kokemukset pyyhittäisiin pois muistista. Kokemuksia kannetaan sisällä hiljaisena tietona ja muistina, jolloin tavallisten ihmisten yksilölliset kokemukset kollektiivisessa koko kansan sodassa jäävät kollektiivisen kokemuksen ja kertomuksen varjoon – ikään kuin unohduksiin. Tämän unohtamisen kirjoittamattomia sääntöjä määrittää kollektiivinen yhteisö siinä missä yksilökin.

Aineiston puitteissa en voi kuitenkaan julistaa, että kaikki vaikenevat tai unohtavat. Osa vastaajista tuo esille sen, että kyllä rintamatapahtumista on puhuttu ja varsinkin kiivaastikin, ainakin sodan päättymisen jälkeen. Yksityiskohtaista muistelua aiheesta ei ole, mutta ei kyselyssä sellaista pyydetäkään.

Vuonna 1946 olin lähiseudun maamieskoulussa, jossa suurin osa sen kurssin oppilaista oli sodan rintamamiespalvelussa olleita. Oppilaselämä oli melkoisen levotonta, kun miehet päästelivät vapaa aikana sodassa kokemiaan elämyksiä toisten kuuluviin. Samanlaista tunteiden purkautumista oli sitten havaittavissa myös muussa siviilielämässä vielä monta vuotta sodan päättymisen jälkeen. Kyllä sodan olosuhteiden kokeminen jätti syvät jäljet miesten mieliin. (7305/27M.)

Kertoja tuo esille toisen tavan selvittää sodan aiheuttamista traumoista. Puhuminen, siinä missä vaikeneminenkin, on tapa käsitellä kokemuksia ja mahdollisesti päästä niistä yli. Kokemukset ovat saattaneet tulla ulos ahdistuneena ryöppynä, kuten yllä olevan sitaatin kertoja muistelee. Tämä sotakokemusten aiheuttama levottomuus ilmensi sodassa olleiden kokemuksia ja antoi käsitystä siitä, mitä siellä on joutunut mahdollisesti näkemään tai tekemään. Se, mitä nämä kertojan mainitsemat koetut ”elämykset” ovat olleet, on ainakin minulta jäänyt täysin kuulematta.

Enoltani Matti Viidalta kuulin hänen sodassaoloajaltaan hyvinkin yksityiskohtaisia kuvauksia sodasta hänen retkensä Keuruun Ollilan talon pellolta mikä oli harjoituskenttänä, mm. Taipaleen joelle ja moniin taisteluihin. Matti kertoi mm. ensimmäisten kaatuneiden näkemisestä ja kyyristelystä montussa kun panssarivaunu lähestyy ja kaveri joutuu pakokauhuun. (7295/42M.)

Sotaan liittyvä keskustelukulttuuri on ristiriitainen kenttä. Aineisto osoittaa, että osa veteraaneista on esimerkiksi valinnut totaalisen vaikenemisen, kun taas toiset ovat kertoneet hyvinkin yksityiskohtaisesti omista tunnoistaan ja ajatuksistaan, kuten yllä oleva sitaatti osoittaa. Tätä ristiriitaa ilmentää hyvin kertojan (7313/29M) muistelu: ”Työkumppaneissa oli sankareita, jotka kertoivat tekojaan uudelleen ja uudelleen, ja sitten oli mielellään ikävät asiat unohtavia, paremminkin arjen sankareina pidettäviä.” Näyttääkin, että kertomisen keskiössä ovat olleet teot, eivät tunteet.

Sodan läheisyys vaikutti erittäin paljon koko talon elämään niin kauan kuin isäni eli. Hän kuoli vuonna 1980. Siihen saakka kotonani puhuttiin sodasta melkein joka päivä. Isäni kaverit oivat kylän sotaisimpia miehiä ja sotajuttuja paahdettiin aivan kyllästymiseen saakka. Isälleni tuli Kansa taisteli- lehti ja hän luki lehden vanhoja numeroita yhä uudelleen ja uudelleen. Isäni paras kaveri oli Kalle, jonka kanssa he tilasivat lehteä

porukassa. Lehtiä sitten kuljetettiin talosta taloon ja puhuttiin sodasta.
(7325/50M.)

Mikä on kertomisen ja vaikenemisen suhde? Aineiston esimerkit osoittavat, että tapa puhua ja keskustella sodasta vaihtelee suuresti. Tähän vaikuttavat erilaiset roolit sota-aikana ja näiden rooliryhmien sisäiset eroavaisuudet. Esimerkiksi osa veteraaneista on vaiennut totaalisesti, kun taas toinen osa on saattanut puhua sodasta ja kokemuksistaan hyvinkin avoimesti. Sama koskee kotirintaman toimijoita ja yhteisöjä, kuten perheitä. Perheidenkin erot keskustelukulttuurin suhteen ovat selkeitä. Lisäksi kertomiseen ja mahdolliseen vaikenemiseen vaikuttavat persoonalliset erityispiirteet. Myös kokemusten erilaisuus ja tavat käsitellä mahdollisesti hankalia muistoja on otettava huomioon – toiset purkavat traumaansa kertomalla ja muistelemalla, toiset siirtävät sen syrjään vaikenemalla ja pyrkimällä unohtamaan.

Kuten tämän analyysikappaleen alussa sanoin, vaikenemisen teeman keskiössä on kaksi toisiinsa kiinteässä yhteydessä olevaa käsiteparia: kertominen ja vaikeneminen sekä muisti ja unohtus. Muisti, eritoten kollektiivinen muisti, vaikuttaa siihen, mitä kerrotaan, mistä vaietaan ja mikä pyritään unohtamaan. Kollektiivinen muisti on sidoksissa kulloisenkin historiallisen ajankohdan korostamiin yhteiskunnallisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin tavoitteisiin, jotka vaikuttavat siihen, mitä kollektiivinen muisti milloinkin korostaa. Täten kollektiivinen muisti pysyväisestä luonteestaan huolimatta muuttuu ja muokkautuu, koska muisti kuten kertominenkin ovat historiallisesti funktionaalisia. Pohjimmiltaan vaikenemisen ja kertomisen sisäkkäisyydessä on siis kyse muistin ja eritoten kollektiivisen muistin sitoutumisesta muisteltavan ajankohdan historialliseen yhteyteen. (Ks. Korkiakangas 2006, 138.) Tämä historiallinen funktionalisuus selittää myös muistin, unohtamisen, kertomisen ja vaikenemisen aaltoliikettä.

Sodan jälkeen Suomessa oli pitkään olemassa hiljaisen muistin vaihe, tietoinen ja tarkoituksellinen ”julkinen unohtaminen”, joka nähtiin edellytyksenä elämän jatkuvuudelle (ks. esim. Korkiakangas 2006, 138). Aineistosta on mielestäni

tulkittavissa edellisen kaltainen asetelma. Sota piti siirtää syrjään, jolloin myös yksilöiden kokemukset siirtyivät syrjään eikä mahdollisia traumoja aiheuttavia kokemuksia käsitelty. Vaikka asioista puhuttiin, niistä puhuttiin siten, mikä oli julkisen hallinnon ja kollektiivisen muistin näkökulmasta suotavaa ja moraalisesti hyväksyttävää. Esimerkiksi veteraanit olivat sodan jälkeen melko hankalassa asemassa, kuten kertoja (7331/20N) asian ilmaisee: ”Veteraanithan olivat vallan poishylättyjä vuosikymmenien ajan. Miksi menitte?” Sota oli ja meni, ja sama mentaliteetti tuntui koskevan myös sodan seuraamuksia yksilöiden tasolla. Uudessa arjessa ei kerta kaikkiaan ajateltu olevan sijaa muisteluille tai omien kokemusten purkamiselle, vaan selviytyminen edellytti vaikenemista. Kokonaisuudessaan tämänkaltainen vaikeneminen ja unohtaminen ovat olleet omiaan luomaan sotien ympärille mystisen harson, jonka läpi kuultaa koko kansan sankaritarina, ei yksilön kokemus.

Vasta vuosikymmeniä myöhemmin, 1980-luvulla, sodan muistelemisen tuli jälleen ajankohtaiseksi ja mahdolliseksi. Erityisesti veteraanit kirjoittivat suuren määrän muistelmia ja elämäkertoja jälkipolville luettavaksi. Näissä yhdistyi usein historiallinen tieto, luetut faktat, lainatut muistot ja omakohtaiset kokemukset, mikä sinällään on hyvin tyypillistä muisteluaineistolle. Veteraanit perustelivat haluaan kertoa kokemuksistaan sillä, että nuoret pitäisi saada ymmärtämään, mitä veteraanit ovat tehneet. Kyse on siis muistamisesta, mutta myös muistuttamisesta. Näiden veteraanien muisteluaineistojen ongelma on niiden konkreettinen ote: aikojen ja paikkojen luettelointia, sotilaallisten operaatioiden ja niihin liittyvää muistelijan oman osuuden tallentamista usein kellonaikoja myöten sekä tähän liittyvää riitelyä siitä, kuka on ”oikeassa” yksityiskohdista. Muistelujen myötä syntyi ilmiö, jonka mukaan kukaan muu kuin itse sodassa mukana ollut ei saa sotiin edes kajota. Jo hiljaisen muistin vuosien aikana veteraaneja lohdutettiin ja muistutettiin, että vain he tietävät ”totuuden”, jonka he voivat sitten myöhemmin siirtää jälkipolville. (Sulamaa 2006, 307–308.) Eräs muistelija kertookin:

Ylipäätään sotaveteraanien kanssa oli raskasta elää. Kun sanat menivät vähänkin hakaukseen, isäni sanoi, että sinä et ole mitään kun et ole

ollut sodassa eikä sinulla ole oikeutta lausua mielipiteistäsi.
(7325/50M.)

Muistelu ja perinteenkeräys, joka käynnistyi 1980-luvulla, vahvistivat entisestään kansakunnan sodan ja suomalaisen sotaihmeen kulttuuria. Veteraanien osuus tuli painotetuksi, mikä omalta osaltaan vaikutti siihen, että esimerkiksi kotirintamalla toimineiden naisten, evakoiden, orpojen ja sotalapsien kertomukset ja kokemukset painuivat entistä syvemmälle kollektiivisen sotakertomuksen syvyyksiin. Rintamatapahtumien muisteleminen vahvisti sotakertomuksen uhri- ja sankariretoriikkaa, jossa ihmisten inhimillisille kärsimyksille ei juuri ollut sijaa, saati sodan rumille tai moraalittomille ulottuvuuksille. (Vrt. Sulamaa 2006, 307.) Mielestäni veteraanien monen vuoden hiljaisuus purkautui ehkä jopa katkerana vaatimuksena siitä, että heidän uhraustaan pitää arvostaa ja muistaa, koska vain siten estetään tapahtumien toistuminen. Tärkeää on kuitenkin huomioida, että veteraanien muistelun ja kertomisen kautta muistot ovat osittain realisoituneet ja organisoituneet kollektiiviseksi muistiksi, mikä sitten omalta osaltaan pakkasi toisenlaisia kokemuksia entistä syvemmälle hiljaisen muistin syvyyksiin. (Ks. Korkiakangas 2006, 138.)

Nyt viimeisen viiden vuoden aikana Suomen sodat vuosina 1939–1944 ovat olleet suuren kiinnostuksen keskipisteessä. Kirjallisuutta, muistelmia ja elokuvia ilmestyy tasaisin väliajoin. Teokset, kuten *Rukajärvellä*, *Faktillisesti tämä tarkoittaa antautumista*, *Saksan vankileirit Suomessa*, *Tornion maihinnousu*, *Sissisotaa kaukopartiossa*, *Raatteentie*, *Ilmari Kiannon talvisota*, *Me potilaiden lapset* ja *Perhe sodassa* olivat kaikki yhtä aikaa Jyväskylässä Suomalaisen kirjakaupan hyllyssä, ja vuonna 2007 elokuvateattereissa pyöri Åke Lindmanin *Tali-Ihantala*. Kirjoja ilmestyy koko ajan lisää tasaiseen tahtiin ja elokuvaikin on tekeillä esimerkiksi Mannerheimista. Myös televisio lähettää ohjelmia talvi- ja jatkosodan tapahtumista dokumenttien ja veteraanimuisteluiden muodossa. Aika, jota elämme, on ilmeisen otollinen muistamiselle ja muistuttamiselle. Ja mikä tärkeintä, myös sodan vaiettu ja pimennossa olleita ulottuvuuksia on ryhdytty aukomaan. Äänensä kuuluviin ovat

saaneet naiset, lapset, evakot, sotalapset, orvot, ja myös sota-ajalla Suomessa vallinnutta propagandaa ja poliittisia vaikuttumia on alettu selvittää⁷⁰.

Tähän ”sotabuumiin” voi osaltaan vaikuttaa se, että pian niitä, jotka kokivat sota-ajan, ei enää ole. Tällöin ei ole ketään, jolta asioita voisi kysyä. Tuntuukin, että nykyhetkessä kaikki sota-aikoihin liittyvä on kiinnostavaa, eikä ennen lähes tabuina pidettäviä asioita enää vältellä. Tämän trendin jatkuessa edessä saattaakin olla kerronnallinen kriisi, joka asettaa nyt vallitsevan kollektiivisen muistelun uuteen valoon ja pakottaa sitä muovautumaan ja muuttumaan. Toisaalta tämä uusi kiinnostus sotaan indikoi myös sitä, että aiheesta on vielä sanottavaa, koska vasta nyt on uskallettu ottaa tarkastelun kohteeksi myös niitä aiheita, joista on tähän asti vaiettu. Uskalletaan esittää vanhasta sotahistoriasta poikkeavia näkökulmia ja tuoda esille uudenlaista sotahistoriaa, kuten esimerkiksi *Ruma sota-* (2008) ja *Ihminen sodassa* (2006) -teoksissa on tehty. Jos tämä jatkuu, edessä saattaa olla tilanne, jossa nyt vallitseva kollektiivinen muisti asettuu osaksi hiljaista muistia ja uusi, yksilöiden kokemuksiin perustava kollektiivinen muistiaines syrjäyttää hetkellisesti koko kansan kollektiivisen sotatarinan, joka todennäköisesti vain sitten vahvenee näiden murtuminen kautta.

Harvaa kertomusta on rakennettu niin huolella kuin suomalaista sotakertomusta. Siihen on sisällytetty ne kokemukset, joita voi, haluaa ja pystyy muistelemaan. Siitä uupuvat kokemukset, jotka eivät taivu sanoiksi ja lauseiksi ja joista ei ole haluttu puhua. Aika on myös tehnyt oman osansa. Aika on kullannut muistot ja unohtaminen lieventänyt mahdollisia traumoja ja henkisiä haavoja. Ja koska tapahtumista on ”selvitty” tähänkin asti, miksi revittäisiin enää auki ”parantuneita” haavoja?

Aika tietysti kultaa armeliaasti muistot (7294/26M).

⁷⁰ Ks. esim. Antero Holmila, 2009. *Talvisota muiden silmin. Maailman lehdistö ja Suomen taistelu*. Jyväskylä: Atena. Pia Olsson, 2005. *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava. Pirjo Tuominen, 2010. *Lotat. Suomen naisten suuri tarina*. Helsinki: Tammi.

Mielestäni alla oleva lause kokoaa hyvin tässä teemaluvussa sotaan liittämieni vaikenemisen, kertomisen, muistamisen ja unohtamisen suhdetta. Se kertoo, kuten aineistokin, että paljon on kuulematta ja kertomatta, mutta ei välttämättä muistamatta. Siitä, mistä on vaiettu, on vain niin vaikea kertoa. Vaikeutta ovat olleet luomassa aika, kulttuuri, yhteiskunta ja kollektiivi. Tarve kertoa jotakin on kuitenkin valtava.

*Minkä ylipäänsä voi sanoa, sen voi sanoa selvästi, ja mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava.*⁷¹

⁷¹ Tällä lauseella Wittgenstein kuvasi pääteoksensa *Tractatus logico-philosophicus eli Loogis-filosofinen tutkielma* keskeistä ajatusta (ks. http://fi.wikipedia.org/wiki/Tractatus_logico-philosophicus).

6. Vastakertomus

Kulttuuristen, ns. hallitsevien ja kollektiivisten kertomusten rinnalla kulkee myös vastakertomuksia. Nämä kertomukset saattavat kumota vallitsevan kulttuurisen kertomuksen täydellisesti, mikä mielestäni kuitenkin tuntuu Suomen sota-ajan muistelun kontekstissa lähes mahdottomalta. Sotakertomukseen liittyy niin paljon kollektiivista, kansan jakamaa muistia, ettei sen täydellinen syrjäyttäminen ole mahdollista. Vastakertomusten ongelma onkin siinä, että niitä tutkitaan yksittäisinä kertomuksina eikä oteta huomioon, että ne saavat merkityksensä hallitsevalta, usein ideologian tai opin piirteet omaavalta kertomukselta. Tällöin vastakertomukset mielestäni liittyvät aina oleellisesti siihen elementtiin, jonka ne pyrkivät kumoamaan. Siksi tuntuukin mahdottomalta, että kertomus kumoaisi toisen kertomuksen. Olennaista olisi mielestäni mahdollistaa moninaisten ja monimuotoisten kertomusten mahdollisuus. Tästä syystä minun tulkinnassani kulttuurinen, hallitseva kertomus ja vastakertomus eivät sulje pois toisiaan, vaan kertomukset ovat yksilöiden konstruktioita, jotka omalta osaltaan joko vahvistavat tai horjuttavat toinen toisiaan.⁷² (Vrt. esim. Hyvärinen 2007, 128 Phelania 2005, 8 mukailien.) Tästä syystä vastakertomus saa merkitystään osittain hallitsevan, kulttuurisen kertomuksen kautta. Kuvailen tätä kertomusten sisäkkäisyyttä samoin kuin Pirjo Korkiakangas (2006, 137) selvittäessään muistamisen ja unohtamisen suhdetta – jotta voisi hahmottaa vastakertomuksen, on tiedostettava, että sitä ei ole mahdollista tunnistaa, ellei tunnista hallitsevaa kertomusta.⁷³ Tutkielmani puitteissa sekä vasta- että hallitseva kertomus rakentuvat käytettävissä olevasta tutkimusaineistosta hermeneuttisen tulkintani kautta.

Olen edeltävissä analyysiluvuissa tuonut esille, että muistelukerronta on aineiston parissa suurimmalta osalta kollektiivista ja yleisellä tasolla liikkuvaa. Kertoajat käyttävät paljon retorisia keinoja, joiden kautta he puhuvat laajempien

⁷² Ks. sivu 48.

⁷³ Ks. sivu 96–97.

kansanryhmien ja yhteisöjen kokemuksesta. Kerronta on usein myös hyvin toteavaa ja kiteytyntä, aivan kuin asiat olisi kerrottu samankaltaisina useaan kertaan. Kerronnallinen tyyli on ikään kuin kulunutta, jolloin koetut kokemukset jäävät välittymättä ja yleisvaikutelmaksi nousee kollektiivinen ja kiteytynyt kertomus, jossa kertojat toistavat tutuksi tullutta, perinteistä kertomusta. Kertomuksissa on myös vähän henkilökohtaiseen muisteluun viittaavia lauserakenteita tai sijamuotoja. Välillä kertomuksien toimijana on yksilön sijaan ”Suomi” -subjekti, joka nostalgisoi oman menneisyytensä, tekee työtä ja vaikenee. Yksilöt inkarnoituvat ”Suomessa” ja ”Suomen” kansassa. (Ks. esim. Kivimäki 2005, 2.)

Kerronnan kollektiivinen yleissävy on niin hallitseva, että yksi yksittäinen vastaus (FM7310/37M) asettui henkilökohtaisen kerrontansa vuoksi erityiseen asemaan. Sekä kertojan kerronnallinen tyyli että muisteluntapa ovat koko aineiston mittakaavassa poikkeuksellisia. Kertoja rakentaa itselleen aivan toisenlaisen menneisyyden, ja tuntuu kuin hän olisi myös elänyt ja kokenut sota-ajan aivan toisin kuin muut. Tai ainakin hän kertoo kokemuksistaan erityisellä tavalla. Esitän kertomuksen tässä lähes kokonaisuudessaan. Muutamia mielestäni irrelevantteja rivejä olen poistanut, mutta selitän niiden sisällön leipätekstissä, jos niissä on jatkon kannalta oleellisia tietoja.

Olen Veikko Väätäinen ja synnyin Karjalan kannaksella, Raudun kunnassa xx.xx.1937 Maanviljelijä perheeseen. Kotini oli tykinkantaman sisällä Venäjän rajasta ja meidät evakuoitiin vähännen sodan syttymistä. Itse en muista sodan syttymistä syksyllä -39, enkä siitä voi kertoa muistikuvia. Isäni kuitenkin joutui lähtemään sotarintamalle. (FM7310/37M.)

Kertoja on kertomishetkellä (2006) 69-vuotias mies, joka oli sodan syttymisen aikoihin noin 2-vuotias pikkupoika Karjalan kannakselta. Kuten hän kertoo, hän ei muista sodan syttymistä eikä täten voi kertoa siitä omia muistikuviaan. Mielestäni vastauksen alku antaa vahvoja viitteitä siitä, että kertoja on muistelemassa omaa elämäänsä, omia kokemuksiaan.

Ensimmäiset muistikuvat ovat jääneet mieleen vuoden 1940 kesästä, kun taas kerran jouduimme muuttamaan asuntoa, jo kolmanteen paikkaan sotapakolaisena olon aikana. Vaikka jouduimmekin ensimmäiseksi Pieksämäen lähellä olevaan Jäppilän Hietakylään, saimme niin huonoa kohtelua sen talon omistajilta, että muutimme sieltä pois jo vuodenvaihteessa 1940 tammikuussa. Tottahan meidän kahdeksan hengen perhe olikin haitaksi missätahansa talossa, koska maalaistalotkin täällä Savon syrjäkylissä olivat pienehköjä. Muutimme siis Jäppilästä Pieksämäen maalaiskuntaan, Vehmaskylän syrjäisimpään kolkkaan, jossa meillä oli puolen vuoden vuokrasopimus. (FM7310/37M.)

Kertoja jatkaa käyttämällä ehkä jopa yllättäen me-persoonapronominia tarkoittaen tällä perhettään, johon kuuluivat äiti, isä ja kertojan lisäksi tässä vaiheessa viisi muuta lasta. Vaikkakin kerronta on me-muodossa, mielestäni kertomuksessa liikutaan koko ajan lähellä kertojan omia kokemuksia, joista esimerkkeinä tarkat ajankohdat ja paikat. Lisäksi tähän viittaa sitaatin aloitus: ”Ensimmäiset muistikuvat ovat jääneet mieleen...” Me-muoto ei tuo mielestäni Veikon muistelukerrontaan mukaan muiden vastauksissa esitettyjä kansallisia tai kollektiivisia ”totuuksia” tai oletuksia. Veikon kerronta käsittelee me-muodosta huolimatta yksilöllistä kokemusta. Sitaatissa on myös maininta siitä, että perhe sai ensimmäisessä sijoitustalossa huonoa kohtelua. Tämänkaltaiset johtolangat voivat rakentaa vastakertomusta, jossa talvisodan henki, yhteen hiileen puhaltaminen ja avulias auttaminen ovat poissa ja tilalla on toisenlainen todellisuus.

Saimme kuitenkin samasta kylästä ja vain parin kilometrin päästä ”uuden asunnon”, siis ikivanhan autiomökin asunnoksemme, jossa horsma jo kasvoi lahonneiden lattioiden läpi. Tuota mökkiä isä kunnosti niin, että siihen päästiin muuttamaan kesäkuun viimeinen päivä. Juuri tuo majamuutto oli se ensimmäinen muistikuvien päivä elämässäni, kuljettiinhan sen muuttomatkan jalan, kapeaa metsäpolkua pitkin. Matkalla oli sellainen kosteikko, jossa vesi virtaili kosteikon leveydeltä ja siihen oli laitettu kaksi pyöreää hirtä rinnatusten, joiden päällä kävellen kuljettiin. juuri tuo ”peloittava asia” jäi muistikuviiin, jonka vielä muistan selkeästi. Kun saavuimme uuteen asuntoomme, olin selkeästi pettynyt, että tuollainen rotteloko se uusi kotimme olikin. Kun sitten mentiin sen sisälle, sain pienen ilonaiheen, kun lattialle oli laitettu uutta valkoista lautta, pahimmin lahonneisiin paikkoihin ja pitihän sinne päästä heti juoksemaan. (FM7310/37M.)

Muistelukerronta on elävää ja yksityiskohtaista. Tilanteen voi melkein ”nähdä” ja aistia ympäristön, jota kertoja muistelee. Kyse on tietenkin pelkästä mielikuvan heijastuksesta, mutta oleellista on, että sellainen syntyy. Veikon kuvailema kävelymatka ”uudelle majalle” on tapahtunut todennäköisesti vuonna 1940, jolloin hän on ollut noin 3–4-vuotias, ikä jossa omaelämäkerrallisten kokemusten muistaminen on mahdollista.⁷⁴ Kerronta viittaa mielestäni vahvasti siihen, että kyseessä on Veikon oma muisto eikä esimerkiksi lainattu kokemus joltakulta toiselta, joka oli mukana tuolla kävelyretkellä. Perustelen väitettäni Veikon muistelemalla ”peloittavalla asialla” – kosteikon ylittämällä kahden pyöreän tukin päällä kävelen. Pelko ja pelon tunteminen on mielestäni henkilökohtaista ja yksilöllistä.

Seuraavana kesänä sitten alkoikin uusi sota ja isälle tuli taas käsky mennä sotaan. Siitä hetkestä muistan sen kun äiti vähän itkeä pillitti ja isä sanoi, ettei sitä tiedä selviääkö sieltä hengissä. Juuri jatkosodan alkamisen aikaan syntyi perheeseemme seitsemäs lapsi, nuorin sisareni. Vauva jotenkin vaikutti ajatuksiini niin, että sota jäi hieman sivummalle ajatuksista. Toisaalta se velvoitti meitä lapsia pitämään vauvasta enemmän huolta, kun äidin piti nyt huolehtia yksin kaikesta. Sodan syttyminen toisaalta antoi minullekin toivoa päästä takaisin kotiin karjalaan, koska kaikki ihmiset puhuivat meidän apuna olevan maailman vahvimman armeijan, jolle ryssäkään ei mahtanut mitään. (FM7310/37M.)

Kertoja käsittelee uuden sodan syyntymistä melko viileästi, vaikka kertookin, että sen myötä paluu kotiin Karjalaan saattoi tulla mahdolliseksi. Isän sotaan lähtöäkään kertoja ei käsittele omalta kohdaltaan, vaikka hän isän sanoihin ja äidin tunnereaktioon liittyvästä kerronnasta päätellen muistaakin hetken ilmeisen hyvin. Äidin reaktiota hän kuvailee melko negatiivisesti ”pillittämiseksi”. Tästä sitaatin katkelmasta pystyy huomaamaan sen, että tämä vaihe sota-ajan menneisyydestä on syrjässä kertojan kertomuksessa, kuten hän itse toteaaakin. Hän on keskittynyt uuteen sisarukseensa ja tämän hoitamiseen, ei niinkään sotaan. Sitaatin viimeinen lause tuo esille mielestäni ajalle tyypillisen propagandan ja sen, että sotaan on lähdetty myös valloittamaan, ei vain puolustautumaan. ”Ryssää” lähdettiin voittamaan ja korjaamaan talvisodassa koetut menetykset. (Ks. esim. Kirves 2008b, 13–61.)

⁷⁴ Ks. sivu 85.

Jatkosotaan liittyy kertojan kohdalla raskaasta arjesta huolimatta myös toivoa – toivoa kotiin pääsystä.

Sota-ajan elämä oli kuitenkin vaikeaa, tai enemmänkin suurta puutetta ja kurjuutta. Pahinta siinä oli jatkuva nälkä. Itsekin olin niin laiha, että kylkiluut ”pönköttivät” ulkona ja vain nahka oli kuopalla luiden välissä. Varsinkin se jatkosodan ensimmäinen kevättalvi oli kaikkein pahinta nälkä aikaa. Nelivuotiaana olisi kyllä kaivannut ruokaa jokaisena päivänä, mutta sitä ei vain aina ollut. Jopa ruisleipäkin oli joskus lopussa ja oman osansa siihen vaikutti asuminen syrjäkylällä, umpitien takana, vain joskus tiellä kulki hevonen rekineen ja lähimpään kauppaankin oli matkaa runsaat neljä kilometriä. Muistan kuinka äiti oli lähes aina väsynyt ”raatamiseen” vaikka me lapset autoimmekin minkä vain voimme, mutta vanhin meistä lapsistakin oli vasta yhdentoista vanha. (FM7310/37M.)

Monet muutkin kertojat ovat Veikon ohella tuoneet esille, että elämä oli sota-aikana kurjaa ja puutteellista ja töitä piti tehdä normaalia enemmän. Veikko kuitenkin käsittelee aihetta syvällisemmin ja tuo esille sen raadollisen puolen: pönköttävät kylkiluut ja alati häiritsevän näläntunteen, jota ei saanut sammutettua. Mikään ei saanut vietyä tuota tunnetta pois, eikä hän myöskään yritä selittää sitä pois.

Isän ulkonäkökin alkoi mielessä hämärtyä, koska hän ei käynyt edes lomallakaan ensimmäisen sotatalven aikana, Kun sitten kesällä lähestyi meidän mökkiä sotilas, juoksimme häntä vastaan ja huusimme isä. Sotilas kuitenkin kertoi, ettei hän ole teidän isä, joten ne puheet siitä isän tuntemattomuudesta olivat täyttä totta. (FM7310/37M.)

Veikko käsittelee paljon samoja aiheita kuin muutkin kertojat, mutta ote on mielestäni pohtiva ja refleктоiva, esimerkkinä yllä olevan sitaatin reflektointi isän tuntemattomuudesta ja omasta henkilökohtaisesta kokemuksesta. Veikko suhteuttaa omia kokemuksiaan kollektiivisiin kertomuksiin, ”puheisiin”, mikä mielestäni osoittaa, että hän muistelee omia ajatuksiaan ja tuntemuksiaan eikä pyri sulauttamaan niitä osaksi tuota kollektiivista kokemusta. En kuitenkaan väitä, että Veikko olisi jotenkin vapaa kollektiivisesta muistista.

Jatkosota ei ollut niin pelottava kuin mitä talvisota. Jotenkin se vähensi pelkoja, kun minäkin tiesin karjalassa olevan kotiseudun vallatun takaisin Suomelle ja sodanjälkeen pääsisimme kotiin takaisin. Kyllä me kaikki

silloin uskottiin suomalaisen sotilaan vastaavan kymmentä ryssää. Sotavangit tulivat sitten kesällä -42 meidän elämään hetkeksi, kun Loukolammin vankileiristä karkasi kasi venäläistä vankia ja ne kulkivat meidän asuman mökin kautta ja varastivat meidän kaikki ruokamme pakomatallaan. Sellainen pelotti meitä kovasti. Peloista suurin oli kuitenkin desanttipelko, josta saatiin karkeitä tietoja pohjoisemmasta osasta suomea. Kun sitten jatkosodan loppupuolella liikkui meidänkin mökkimme ympärillä metsissä isoja miehiä, ajamattomine partoineen, luulimme niitä desanteiksi ja pelkäsimme heitä kovin. Myöhemmin meille selvisi niiden olleen vain rintamalta karanneita suomen sotilaita, jotka pelkäsivät sotaa kuollakseen. (FM7310/37M.)

Välillä Veikko seuraa melko tarkastikin kyselyn teemoja ja vastaa sääntillisesti kaikkiin kysymyksiin. Yllä oleva muistelukerronta liittyy kysymykseen ”pelottiko sota” (ks. Liite 1). Sitaatin katkelmasta tulevat esille suomalaiset vankileirit ja sotakarkurit, joita monet vastaajista eivät tuo esille. Lausahduksen ”suomalainen sotilas vastaa kymmentä ryssää” Veikko esittää mielenkiintoisella tavalla: ”Kyllä me kaikki silloin uskottiin suomalaisen sotilaan vastaavan kymmentä ryssää.” Lauseen voi tulkita halutessaan siten, että sota-aikana noin uskottiin, mutta kirjoitushetkessä ajatus on toinen.

Edellistä sitaatinkatkelmaa seuraa muistelukerrontaa, joka käsittelee sota-ajan kirjeenvaihtoa. Kirjeenvaihto oli aina kertojan äidin ja isän välistä. Äiti ei kertonut näiden kirjeiden sisällöstä, minkä vuoksi Veikolle ”tuli mieleen äidin ja isän välinen suhde, ettei se ollut enää hyvä – – ” (FM7310/37M). Jatkosodan rauhallisen vaiheen aikana perheen isä oli rautateillä töissä ja jäi ikänsä puolesta siviiliin. Isä ei kuitenkaan tullut tilapäiseen kotiin, vaan meni Karjalan kannakselle todellista kotitilaa viljelemään ja vei kertojan vanhimman veljen mukanaan. (FM7310/37M.)

Meillä täällä savossa ei elämässä kuitenkaan tapahtunut mitään muutosta, kesällä oli helpompaa, kun sai onkia kaloja lähijärvestä, joka helpotti ruuan puutetta. Myös marjoja ja sieniä kerättiin joka kesä enemmän ja enemmän ja saatiinhan me naapurin pellostani pieni peltotilkku perunamaaksi, joten kaivoimme myös perunakuopan mökkimme lähelle. Oikeastaan vaikeinta aikaa elimme henkisesti silloin -44 kesällä, kun Venäjä aloitti suurhyökkäyksen kannaksella. Tieto siitä synnytti valtavan pelon, niin omassa mielessä kuin kaikkien ihmisten mielessä. Pelkoa lisäsi ihmisten puheet siitä, että suomi joutuu kokonaan venäläisille ja meidät

voidaan viedä vaikkapa Siperiaan asti. Se pelko oli vaikeaa kestää ja sen pelon näki kaikkien aikuistenkin kasvoilta. (FM7310/37M.)

Tästä katkelmasta voi huomata, millainen merkitys ihmisten puheilla on. Sota-aikana on todennäköisesti liikkunut paljon erilaista huhutietoa, josta osa on saattanut olla vastapuolen tuottamaa propagandaa ja pelottelua, osa on saattanut olla suomalaisten viranomaisten propagandaa, jolla kansan taistelutahtoa saataisiin kohotettua. (Kirves 2008b, 14.) Edellinen katkelma on kerronnalliselta tyyliltään melko kollektiivinen, jos alkua ei oteta huomioon. Kerronta kuitenkin palaa jatkossa takaisin Veikolle tyypilliseen kerrontatyyliin, ja mielestäni se kulkee voimakkaasti kollektiivisesta kokemuksesta kohti yksilöä.

Vuosi -44 toi perheeseemme lisää tapahtumia ja muistoja kun perheeseen syntyi vielä vauva, nuorin veljeni, joka syntyi huhtikuun ensimmäinen päivä. Jouduimme lähtemään aamulla aikaisin naapuriin. Se oli erittäin kylmä aamu ja kun saavuimme puolenkilometrin päässä olleeseen "Lyylitädin" talolle, heidän mittari näytti -30 astetta. Meidän asuma mökki alkoi käydä kovin ahtaaksi, kun vauvakin vei osan siitä 15 neliömetrin suuruisesta yhdenhuoneen mökistä ja me muutkin lapset kasvoimme koko ajan. Me lapset nukuimme pari –hetekassa ja kun siihen laitettiin tyynyt kumpaankin päähän, niin pienempänä siihen vielä mahtui, mutta kasvaessa isommiksi, sellainen ei oikein enää onnistunut.

Kun jatkosota vain jatkui, eikä ryssät päässeetkään syvemmälle suomeen, antoi se hieman toivoa, ettei se taida sittenkään vallata koko suomea, vaikka pelko sellaisesta pysyikin vahvana. Isä ja kaksi vanhinta veljeäni oli kuitenkin joutunut jättämään toistamiseen kotimme karjalaan ja saapuivat pian suurhyökkäyksen jälkeen takaisin meidän luokse. Mikään ei kuitenkaan ennalleen. Sodasta ei juurikaan puhuttu kotona, mutta äiti muuttui jotenkin toisenlaiseksi ja riiteli isän kanssa jatkuvasti. Pianhan se selvisi, että isällä oli karjalassa "varavaimo", joka jopa asui meillä siellä karjalassa. Niitä kotikylämme naisiahan se oli ja tuli äidin murheeksi lähikylään asumaan. Ainakin minulla oli silloin "outo olo" siitä mistä oli kyse? Äiti kutsui sitä naista "horo"ksi ja jotenkin se pilasi jo ennestäänkin vaikeaa elämää. (FM7310/37M.)

Yllä olevat kaksi otetta osoittavat, kuinka valtava merkitys henkilökohtaisten kokemusten kertomisella on kokonaiskuvan kannalta. Yksityiskohdat alkavat selittää toinen toisiaan, ja muistelukerronta rakentaa omakohtaista kertomusta, joka poikkeaa vallitsevasta kulttuurisesta kertomuksesta. Esimerkiksi aikaisempi kerronta isän ja

äidin välisestä kirjeenvaihdosta ja Veikon ajatuksesta, että heidän suhteensa ei ole kunnossa⁷⁵, tulee yllä olevassa sitaatissa merkittäväksi. Kerrotut seikat selittävät toinen toisiaan ja toimivat ikään kuin käänteisessä syy-seuraussuhteessa.

Jouduin sinä vuonna myös kansakouluun ja eräänä päivänä oli opettaja usein takahuoneessa käymässä. Sitten joskus puolenpäivän tienoilla opettaja kertoi ilouutisen, Sota oli päättynyt. Sen kunniaksi saatte lopunpäivää vapaaksi. Se päivä oli ikimuistoinen ja näkyi kaikkien ihmisten kasvoissakin helpotuksen merkinä. Pitkään aikaan eivät ihmiset hymyilleet, vaan olivat selvästi peloissaan, mutta nyt heidän kasvoilleen nousi iloisempi ilme. (FM7310/37M.)

Sodan päättyminen johti vielä Lapin sotaan, jonka Veikko mainitsee muistelukerronnassaan todeten, että sillä ei ollut vaikutusta hänen tai hänen perheensä elämään (FM7310/37M). Merkittävä vaikutus sodan päättymisellä oli kuitenkin Veikon sosiaaliseen asemaan.

Merkittävin muutos minun ja kaikkien muidenkin karjalaisten elämässä oli ryssittelyn loppuminen, jota olimme joutuneet kestämään talvisodan alkamisesta asti. Silloin kerrottiin rauhanehtoihin kuuluneen sellainen määräys. Me sotapakolaiset saimme jossain määrin tavallisen kansalaisen ”oikeudet”. (FM7310/37M.)

Elämä ei kuitenkaan kotona paljoa sota-ajoista muuttunut. Koti jäi Karjalaan, ja kymmenhenkisen perheen piti jatkaa elämäänsä pienessä 15 neliön mökissään. Kurjuus ja puute jäivät osaksi Veikon arkea, vaikka sota olikin lakannut.

Sodan päättyminen ei juurikaan muuttanut elämäni, vaan sama puute ja kurjuus vain jatkuivat vielä kolme vuotta. Isä oli muuttunut peloittavaksi ja ”metelöi” koko perheelle, eikä juurikaan antanut rahaa ruuan oston, mutta äiti sai siirtoväen huollosta sen verran että hengissä pysyttiin. Isä myös puoliksi majaili sen horo naisensa luona. Niinpä sama puute ja kurjuus vain jatkui. Itse koin elämäni vaikeammaksi kuin kenelläkään mulla perheellä. Ilmapiiiri kotona oli hirveä, mutta koulussa se ei liiemmin haitannut, mitä nyt joskus koulukaverit kysyivät: Onko teidän isällä huorakka siellä meijerihovissa. Vastasimme aina, ei me tiedetä. (FM7310/37M.)

⁷⁵ Ks. sivu 118.

Elämää hankaloitti kurjuuden ja puutteen ohella myös henkinen taakka, häpeäkin. Äidin ja isän keskinäinen suhde oli pilalla, eikä isä tuntunut välittävän perheestään, vaan jätti heidät oman onnensa nojaan. Isä myös välillä asusti sota-aikana Karjalasta löydetyn ”varavaimonsa” luona lähellä kertojan kotimökkiä, mitä on todennäköisesti pidetty hyvin sopimattomana ja moraalittomana ympäröivän yhteisön silmissä. Kurjuus, isän hylkäys ja tietynlainen juurettomuus ovat omalta osaltaan vaikuttaneet Veikkoon ja siihen, mitä hän näkee omassa sota-ajan menneisyydessään merkittävänä. Tähän vaikeuksien listaan Veikko lisää vielä kielimuurin.

Olen jo kertonut niistä vaikeista asioista sota-aikana, vain yksi ja ehkäpä tärkeimpiä asioita on kertomatta. Se oli valtava kielimuuri meidän ja savolaisten välillä. Silloin oli murteet vielä vahvasti käytössä ja jokainen vähänkin murteista tietävä ymmärtää karjalan murteen ja savon murteen eron. Karjalaks sanotii, sie, mie, ja hää. Kun taas savossa viännettiin ja kiännettiin sanoja sellaisiksi, ettei niistä saanut mitään selvää. Kun en ymmärtänyt savon kieltä, niin heti haukuttiin hölmöksi. Lapsen näkökulmasta se näytti enemmänkin savolaiste hölmöilyltä. (FM7310/37M.)

Alla olevassa sitaatissa Veikko liittää näiden henkilökohtaisten hankaluuksien oheen pohdinnan siirtolaisten asemasta sodanjälkeisessä Suomessa. Kahdella kysymykselle hän kyseenalaistaa kollektiivisen ja virallisen näkökulman siirtolaisiin. Veikon esittämät retoriset kysymykset toimivat hänen mielipiteidensä esille tuomisen välineinä ja samalla ne myös kertovat, minkä ryhmän ja yhteisön jäsenenä hän itsensä näkee ja mihin ryhmään hänet on asetettu: hän on marginaalissa, mutta omasta mielestään ei kuitenkaan kuulu sinne.

Senkin olen jo kertonut, että olen siirtolainen, mutta olen ihmetellyt miksi meitä sotapakolaisia omassa maassamme on nimetty milloin ryssiksi, milloin evakoiksi ja milloin miksikin ja vielä virallisissa yhteyksissäkin. Miksi kenenkään mieleen ei tullut kutsua meitä suomalaisiksi? Kaikki muut nimittelyt olivat jotenkin syrjiviä. (FM7310/37M.)

Veikon juurettomuuden kokemusta syvensi kielimuurin ja marginaalisen aseman ohella myös ikätovereiden puuttuminen, kuten hän muistelee:

Jostain syystä olimme sota-aikana asumassa sellaisessa kylässä jossa muita karjalaisia ei asunut lähitienoillakaan ja se kyllä asetti melkoisia esteitä muidenkin lapsien kanssa tutustumiseen. Oikeastaan meillä oli vain yhden ”naapurin” lapset joihin tutustuttiin ja jopa ystäväystyttiin. Nekin lapset olivat vain kesäisin naapurissa, tätinsä luona asumassa, paossa Helsingin pommituksia. (FM7310/37M.)

Veikko on tähän mennessä esittänyt kertomuksensa alun ja keskikohdan. Lopetuksessa hän punoo aikaisemmin kertomansa yksityiskohdat ja johtolangat taitavasti yhteen muodostaen menneisyydestään juonellisen kertomuksen. Kertomuksen eri osat sulautuvat toisiinsa, ja merkitykset syvenevät ja tulevat ymmärretyiksi.

Nykyisin olen eläkeläinen ja nuo ajat vain kummittelevat vieläkin ajatuksissani, tosin ne ovat vaikuttaneet kaikkeen tekemiseeni elämäni aikana. Kuten me kaikki olemme vain niiden asioiden mukana eläviä, jotka ovat tavallaan kohdallemme eteen tulleet, en tietenkään tiedä, miten elämäni kulku olisi mennyt, mutta nyt ainakin tiedän mitä ne sota-ajan kokemukset ovat ajatuksiini tuoneet. Niimpä päätin jo alle kymmenvuotiaana monista asioista joita elämänaikana tulen tekemään. Niimpä kerronkin ne juuri siinä järjestyksessä jotka lapsena koin tärkeäksi elämässä. (FM7310/37M.)

Yllä olevan ensimmäisen lauseen lopetus ”nuo ajat vain kummittelevat vieläkin ajatuksissani, tosin ne ovat vaikuttaneet kaikkeen tekemiseeni elämäni aikana”, selittää mielestäni paljon sitä, miksi Veikko muistelee sota-ajan menneisyyttään elävästi, yksityiskohtaisesti ja henkilökohtaisella tasolla. Menneisyyden tapahtumat selittävät hänen nykyhetkeään ja sitä, miten siihen on päädytty, ja miksi. Sodan kokemukset toimivat ikään kuin kohtalona, joka ohjasi ja ohjaa Veikon toimintaa.

Niimpä päätin aikuiseksi kasvaessani, että teen kaikki mahdolliset asiat niin, ettei ruokaa ole liian vähän ja ettei nälkää tarvitse nähdä, mikäli se minusta riippuu. Jos menen naimisiin, en koskaan petä vaimoani toisten naisten kanssa. Hankin oman asunnon, ja mikäli mahdollista niin omakotitalon, jossa ei tarvitse olla ”kenenkään armoilla” tai määrättävissä. Nuo tavoitteeni olen kaikki pitänyt ja onnistunut hankkimaan oman asunnon, tosin ensimmäinen oma rakentamani mökki oli vain kaksi huonetta ja keittiö, mutta perheen kasvaessa myin sen ja rakensin isomman ja paremman. Kaikkiaan olen rakentanut ylitöinäni viisi omakotitaloa, joista viimeisin on Leppävirran ylä-särkijärven rannalle

*rakentamani eläkemökki, jossa on kuitenkin huoneistoala 150 neliometriä.
(FM7310/37M.)*

Tämä kappale tekee Veikon aikaisemmin kertoman merkittäväksi. Muistelut asumisahtaudesta, isän varavaimosta, nälän näkemisestä ja siirtolaisten huonosta kohtelusta tulevat ymmärretyiksi ja kertomuksen eräänlainen ympyrä alkaa sulkeutua. Muistetut kokemukset tulevat selitetyiksi ja auki kirjoitetuksi. Kertomuksesta saa käsityksen siitä, miksi kertoja kertoo ja muistaa juuri nämä asiat, ja siitä, mikä niiden merkitys on hänelle itselleen.

Kertomus voisi loppua jo tähän, mutta Veikko kuitenkin jatkaa vieden fokusta menneisyydestä kohti kirjoitushetkeä (2006). Tämä johtunee siitä, että Veikko antaa vastauksen myös kyselyn Nykyisyys-osaan, jossa tiedustellaan muun muassa työelämän kulkua (ks. Liite 1). Työelämässä Veikko pärjäsikin mielestään normaalia paremmin, vaikka koulutus jäikin vähäiseksi. Veikko kävi sodan aikana kansakoulun ja olisi ollut halukas menemään ammattikouluun, mutta hänen isänsä mielestä kansakoulu riitti tavalliseen työntekoon. Töitä hän teki oman kotitalonsa piirissä, ja välillä Veikko kävi naapurin pelloilla ja metsätöissä. Metsätöiden loputtua töitä piti etsiä muualta. Veikko päätyi Varkauteen Ahlströmin paperitehtaalle, jossa oli töissä yli 30 vuotta päätyen apumiehestä vuoromestariksi. (FM7310/37M.)

Niimpä voinkin sanoa, ettei sota-aika pilannut mahdollisuuksiani työelämässä, mutta läheisiä kaverisuhteita en kuitenkaan kyennyt kenenkään kanssa luomaan. Jonka uskon johtuvan juuri sota-ajan ihmissuhteiden puutteesta. Tottahan tulin varsin hyvin toimeen työkavereiden kanssa, vaikka olinkin usein erimieltä heidän mielipiteiden kanssa, emme niistä kuitenkaan tehneet mitään riidan aiheita. (FM7310/37M.)

Tässäkin sitaatissa aikaisempi muistelukerronta saa lisämerkityksiä ja tulee mielestäni merkittäväksi: lapsuuden eristäytyneisyys on saattanut vaikuttaa aikuisiän kaverisuhteiden luomisen hankaluuteen ja puutteeseen. Lapsuudessa kotimökin läheisyydessä ei asunut toisia lapsia eikä myöskään muita karjalaisia, joiden kanssa

tutustuminen olisi ollut kielen puolesta sujuvaa, kuten Veikko aikaisemmin kertoi muistellessaan siirtolaisuuden ja kotimökkinsä sijainnin hankaluutta.⁷⁶

Eläkkeelle Veikko jäi monien sairauksien yhteisvaikutuksesta 55 vuoden iässä ja muutti vaimoineen luonnon keskelle, jossa sairauksista ei ole enää niin paljon haittaa. Luonnon keskellä eivät ”sodan kokemukset juurikaan ole enää mielessä” (FM7310/37M) mutta hyvin muistissa.

Niin. Meinasi unohtua yksi päätökseni lapsena ja se oli. En koskaan ala juopottelua ja parhaiten se päätös pitää, kun ei ota sitä ensimmäistä ryyppyä. Olen pitänyt senkin päätökseni. (FM7310/37M.)

Veikko on kiistatta taitava kertoja. Hän on tuonut muistelukerrontaansa juonellisia vivahteita siitäkin huolimatta, että hän seuraa kyselyn teemoja. Vastauksen alku ja keskikohta selittävät lopetusta ja päinvastoin. Veikko ei siis vain vastaa kyselyn kysymyksiin vaan pyrkii esittämään menneisyytensä mielekkään kertomuksen muodossa. Kertomus perustuu myös vahvasti henkilökohtaisiin kokemuksiin, eikä kertomuksessa ole kulttuuriseen kertomukseen liittämiäni elementtejä: nostalgiaa, työn kuvausta tai vaikenemista. Kokemukset kerrotaan suoraan ja kaunistelematta. Sotaa ei muistelussa kaunistella tai selitetä. Nämä seikat mielestäni tekevät Veikon kertomuksesta vastakertomuksen aineistoni kontekstissa.

Kertomus ei ole myöskään tyypillinen uhri- tai sankarikertomus: ei sellainen, jossa kärsitään yhteisen hyvän vuoksi tai taistellaan kansakunnan puolesta. Sankarikertomus Veikon kertomus mielestäni kuitenkin on. Sankaruus on kuitenkin erilaista: siihen ei liity aktuaalista sodan kokemista tai kurjuudesta selviämisen korostamista. Veikko on oman elämänsä sankari, joka tuo esille sen, että kaikki, mitä hän silloin koki, sai hänet päättämään, miten elämänsä elää. Nuo päätökset hän on myös pitänyt. Sodalla on ollut seuraamuksia henkisellä tasolla. Traumoista ei välttämättä voida puhua, mutta syvälliset

⁷⁶ Ks. sivu 121–122.

vaikutukset kokemuksilla on kuitenkin Veikkoon ollut. Vai kuinka moni päättää alle 10-vuotiaana, miten elämänsä elää?

Kollektiivisen muistin käsitteen kehittäjän Maurice Halbwachsin mukaan yksilöt muistelevat osana yhteisöä, aina.⁷⁷ Tätä ajattelua myötäillen yksilölliset kertomukset voisi aina palauttaa osaksi suurta kertomusta (ks. Kivimäki 2005, 2). Tai oikeastaan ne aina palautuvat osaksi sitä, koska muuten ne eivät saa merkitystään. Vastakertomuskin pitää suhteuttaa johonkin, jotta sen vastakkaisuuden voi ymmärtää. Tässä mielessä yksilö kertoo aina osaa kulttuurisesta kertomuksesta. Osa saattaa olla kuitenkin sellainen, jota ei katsota kuuluvaksi hallitsevaan kertomukseen. Hallitseva kertomus on ideologinen, joten siihen ei voida katsoa kuuluvaksi sellaista, mikä kieltää tai vastustaa tuota ideologiaa.⁷⁸ Mielestäni tämä on kuitenkin ongelmallista siinä suhteessa, että yksilöt hukkuvat kollektiivisiin rakennelmiin; heidän kokemuksensa jäävät kansallisten rakenteiden alle, mikä sitten edesauttaa tietynlaisten ideologisten ajatusten hallitsevan aseman. Niitä ei kyseenalaisteta, koska se ei ole suotavaa eikä vanhaa ja ”oikeaa” totuutta haluta myöskään osoittaa ”vääräksi” tai puutteelliseksi.

Veikon kertomus ei ole vastakertomus, jos ajatellaan, että sen pitäisi esimerkiksi pystyä kumoamaan hallitseva kertomus. Ei todellakaan. Tärkeää on myös miettiä, onko Veikon kertomus aineiston kontekstissa vastakertomus siksi, koska sen kertoja on siirtolainen, sota-ajan evakko. Mielestäni Veikon siirtolaisuus ei selitä erilaista kerronnallista tyyliä tai henkilökohtaista muistelukerrontaa. Siirtolaisuus tuo mukanaan kuitenkin toisenlaisen näkökulman, jossa kertomuksen toimijana on Veikko, joka joutui lähtemään Karjalasta Suomeen: Toimijana ei siis ole Suomi tai suomalainen, joka yrittää säilyttää tuon Karjalan ja itsenäisyyden. Veikko ei mielestäni samaistu niin selkeästi Suomeen tai suomalaisiin kuin muut kertojat, eikä hän täten muistele

⁷⁷ Ks. sivut 16–18.

⁷⁸ Ks. sivu 48.

suoraan osana tuota yhteisöä. Viitataan tällä siihen, mitä kirjoitin luvun alussa ”Suomi”-subjektista. Kulttuurisen kertomuksen yksilöt inkarnoituvat ”Suomessa” ja ”Suomen” kansassa, mutta oikeastaan he katoavat uudelleen – inkarnoituvat unohdukseen. Sodan aikana yksilöt menettivät yksilöllisen merkityksensä kansakunnan taistelussa, ja kertoessaan siitä he toistavat tuota katoamista. Yksilöt hukkuvat yhteisön kokemukseen ja kertomukseen. Veikon kohdalla on mielestäni toisin. Hän muistelee ja kertoo oman menneisyytensä ja tuo esille omat kokemuksensa ja niiden merkitykset.

Veikon kertomuksen voi nivoa suureen sotakertomukseen, mutta hedelmällisempää olisi tarkastella näitä kertomuksia ihmistoimijoiden ja heidän toimintansa näkökulmasta ja yhdistää tähän kulttuurin ja yhteiskunnan tarkastelu (ks. esim. Kivimäki 2005, 8). Mahdollistaa kertomuksen muovautuminen, muuttuminen ja moninaisuus. Tällöin tulisi ajatella, että kulttuurinen sotakertomus on konstruktiiivinen (ks. esim. Kivimäki 2005, 8) tulkinta, jonka muovautumiseen vaikuttavat niin kollektiivinen ja sosiaalinen muisti, julkinen ja kansanomaisen historiankirjoitus, historiallinen ajankohta, kulttuuri, politiikka sekä yhteiskunta, jotka kaikki omalta osaltaan vaikuttavat toisiinsa. Konstruktiiivisen tarkastelun myötä uudet kertomukset ja näkökulmat saavat tilaa ja moninaisten tulkintojen teko on mielekästä. *Vasta* sitten voisimme kenties kertoa jotakin kaikkien *sodasta*.

7. POHDINTA

Tutkielmani tekijänä olen ollut kuin nuori Zacharias, joka mielti, onko kaikki se maa, mitä hän näki, hänen isänmaatansa⁷⁹. Olen pohtinut, mistä tunnistamani ja tuntemani sotakertomus rakentuu ja ketkä sitä ylläpitävät ja miksi. En ole lähtenyt liikkeelle tyhjästä, vaan olen pohjannut tulkintani omaan hermeneuttiseen ymmärrykseeni. Zachariaskin tiesi, että maa, jota hän katseli, oli hänen isänmaatansa, mutta hän ei tiennyt, miten paljon sitä oli ja mitä isänmaasta pitäisi ajatella. Kuten en minäkään tiedä, miten tunnistamaani ja tulkitsemaani kulttuuriseen sotakertomukseen tulisi suhtautua.

Minun, joka olen saanut isänmaani, juureni ja suomalaisuuteni ikään kuin näiden kertojien perintönä, on ollut haasteellista käsitellä aineistoa valitsemastani näkökulmasta miettimättä sitä, kyseenalaistanko kertojien uhrauksen, työn ja menneisyyden. Kiellänkö minä koko sodan merkityksen? Olen tullut siihen johtopäätökseen, että on kaksi sotaa: se, joka sodittiin, ja se, josta kerrotaan. Jokainen kertoo omasta totuudestaan ja muuntaa totuutta tiedostamattaan tai tiedostaen. Läpikäydyt kauheudet ja rankat kokemukset muutetaan kunniaksi, ja kertomus, jota siirretään sukupolvelta toiselle, saa myyttistä suuruutta. Siinä mielessä muisti on valehtelija. Muisti auttaa jatkamaan elämää, ja siksi se valehtelee tai oikeastaan vaikenee. Niinpä hyvin muistetuksi tulee vain se, minkä voi kestää. En missään nimessä kuitenkaan väitä kertojia valehtelijoiksi, koska etnologina ajattelen, että kaikki muistaminen on totta. Tehtäväni tulkitsijana on kuitenkin oivaltaa, missä mielessä, missä kohtaa ja missä tarkoituksessa. Tutkielmani pohjalta minä kyseenalaistan kerrotun sodan, en itse sotaa.

Tulkinnassani sota-ajan menneisyys rakentuu nostalgiseksi konstruktioksi. Mielestäni kertojat rakentavat menneisyyttä konkreettisen, unelmoinnin ja

⁷⁹ Topelius 1993, 8–9. Ks. sivut 51–52.

ihannoinnin yhdistelmänä: jonain, johon osallistui ja jonka kuvittelee, jonne kaipaa ja joka on läsnä. He hahmottelevat sota-ajasta fyysisen ja henkisen maiseman – se on kaunis, ylevä, myyttinen, pyhä, viaton ja ajaton. Siihen ei kuulu itse sota, ruumiit, veri, kuoleminen, tappaminen, pahuus, moraalittomuus tai vääräys. Tämä menneisyys on edelleen alati läsnä, se on kiinteä ja erottamaton osa Suomea ja suomalaisuutta, mikä omalta osaltaan selittää mielestäni kulttuurisen sotakertomuksen nostalgisen ja hegemonisen luonteen.

[o]len ikään kuin rationalisoinut itsestäni pois sodan sosiologian (7295/42M).

Kulttuurinen sotakertomus ei toista tappamista tai kuolemista vaan kertoo selviämisestä ja elämästä, joissa molemmissa muistilla on suuri rooli. Muisti ei kuitenkaan toimi yksin, vaan sen kanssa menneisyyttä rakentaa myös unohtaminen. Unohtaminen helpottaa selviämistä, elämän jatkamista ja itse elämää. Muisti on unohtamisen kautta kerronnallinen – vaikka kertomukset kertovat elämästä, ne eivät kerro siitä juuri niin kuin se tapahtui.⁸⁰ Tietyllä tapaa elämämmekin todeksi omia kertomuksiamme ja unohtamme elämäämme. Muisti on eräänlaisessa ikuisessa liminaalitullassa – menossa jonnekin alati muuttavana.

Kulttuurinen sotakertomus on kerronnalliselta tyyliltään kollektiivinen. Aineistoni kontekstissa kerronnan samankaltaisuus seikkaperäisyydessä, laveudessa ja toteavuudessa oli huomiota herättävää ja omalta osaltaan mahdollistaa kollektiivisen kertomuksen tulkinnan. Mielestäni tätä selittää Sodasta rauhaan -kyselyn kysymysten yleinen muoto. Kysymykset on laadittu siten, että niihin voivat vastata kaikki eikä vastaaminen edellytä omakohtaista kokemusta kysytystä. Vastajia pyydetään muistelemaan perheen ja lähipiirin sota-ajan kokemuksia niin pienten lasten kuin vanhustenkin näkökulmasta, jolloin ei enää muistella vain omia kokemuksia. Mielestäni kysely kannustaa kollektiiviseen kerrontaan, mikä on ollut yksi *Rauhan tultua jatkunut* sota -tutkimushankkeen tarkoituksistakin, mutta toisaalta seurauksena

⁸⁰ Ks. sivut 11–12.

on runsas määrä nopeasti ohitettuja aiheita ja irrallisia kommentteja esitettyihin kysymyksiin. Nämä esitetyt näkemykset rakentavat kuitenkin kollektiivista kerrontaperinnettä ja tuovat esille sen, mitä suomalaiseen sotakertomukseen yleensäkin liitetään, vaikka kysytystä ei ole omakohtaista kokemusta. Näin sota-ajan kollektiivista muistia on mahdollista hahmottaa.

Oma osuutensa kollektiivisen muistin esittämisessä on myös vastaajilla. Vastaajat ovat vastaajaverkoston jäseniä, ja heillä saattaa olla vahvoja oletuksia siitä, mitä tutkijat haluavat kuulla ja millaista muistelukerrontaa kysytystä pitäisi tuottaa. Heidän näkemyksiinsä vaikuttavat muun muassa yleiset sodasta kertomiseen liittyvät käytännöt, yhteiskunta, kulttuuri, julkinen historia, politiikka ja kansanomaisen historia, jotka omalta osaltaan vaikuttavat kollektiivisen muistin rakentumiseen. Mielestäni olen tutkielmani aikana pystynyt tuomaan esille näitä muisteluun vaikuttavia tekijöitä ja niiden ilmentymiä muistelukerronnassa.

Lähdin tutkielmassani liikkeelle siitä, että muistaminen on sosiaalista ja kerronnallista. Muisti on työstettyä kertomusta, jota yksilöt luovat osana yhteisöjä. Olen edelleenkin tuota mieltä, mutta näen kuitenkin ongelmallisena sen, että muisti määritellään läpeensä sosiaaliseksi. Kollektiivisen muistin viitekehyksessä muisti perustuu yksilöihin, jotka muistelevat aina osana kollektiivisia yhteisöjä. Tällöin kaikki muistaminen on sosiaalista ja kollektiivista. Kollektiivi ryhmänä määrittelee, mitä muistellaan ja miten. Osa yksilöiden muisteluaineksesta jää tuon kollektiivisen muistelun ulkopuolelle, koska se ei sovi ryhmän luomiin konventioihin. Oikeastaanhan silloin sosiaalista muistamista on vain sellainen muistaminen, joka tulee hyväksytyksi kollektiivin toimesta. Yksilöt muistelevat rajatusti osana rajattua yhteisöä. Täten myös kollektiivinen ja sosiaalinen muistaminen on mielestäni konventionaalista ja rajattua, kuten kerrottu sotakertomuskin.

Muistin sosiaalistaminen, siinä missä sosiaalinen ja kollektiivinen muistikin, rajaa kerrottuja kertomuksia, mikä mielestäni mahdollistaa hallitsevien ja ideologisten kertomusten muodostumisen. Siksi muistin parissa työskentelevien tutkijoiden tulisi

mieltä sitä, mitä tutkimusaineistojen kautta halutaan tietää tai minkälaisia tutkimuksia niiden pohjalta tulisi tehdä. Kollektiivisten tulkintojen etsintä on toki tarpeellista, mutta pitäisi myös pohtia sitä, miten tulkinnat rakentuvat ja miksi ne ovat sellaisia kuin ovat. Tämä avaisi kollektiivisen ja yksilöllisen muistin sisäkkäisyyksiä ja paljastaisi mahdollisesti myös toisenlaisia menneisyyksiä. Näin toisenlaisia tai aikaisemmasta poikkeavia menneisyyksiä ei tarvitsisi tutkia vastakertomuksina, koska tarpeellista ei ole kumota aikaisempaa kertomusta, vaan tuoda siihen uusia sisältöjä ja hyväksyä kertomusten moninaisuus.

Toisenlaisten kertomusten esille tuominen tuntuu kuitenkin vaikealta tehtävältä. Vastassa on niin voimakas ideologinen kertomus, että sen rinnalle pääseminen ei ole ainoastaan kertojista kiinni, sillä kollektiivinen yhteisö, yhteiskunta ja tutkimuskenttä ovat asennemuutoksen edessä. Toisenlaiselle sotakertomukselle pitäisi antaa mahdollisuus ja nuoria tutkijoita tulisi kannustaa kriittisen sotatutkimuksen tekemiseen. Muistan vieläkin sen kritiikkiryöpyn, kun *Ruma sota* -teos (2008) julkaistiin. Kirjan väitteet haluttiin kumota ja tehdä lähes naurunalaisiksi (ks. esim. Turtola 2008; Varjus 2008). Uudet näkökulmat tuomittiin skandaalinhakuisiksi, ja muistutettiin, että meidän täytyy kunnioittaa esi-isien uhrausta. Eikö kuitenkin ole kyse juuri kunnioittamisesta, kun sotakertomusta tutkitaan? Jos kansallisen ja kulttuurisen sotakertomuksen harson alle voitaisiin kurkistaa, ehkä talvi- ja jatkosota saisi lipun sijaan toisenlaisia symboleita – tavallisia ihmiskasvoja.

Toisaalta tilanne voi olla se, että vastakertomukset tai toisenlaiset menneisyydet ovat joidenkin mielestä samalla tavalla kerrottuja kuin tulkitsemani nostalginen konstruktio. Voi olla, että kuvittelen ja kaipaan jotakin sellaista, mitä ei ole. Jotakin, mikä veisi pois kulttuurisen kertomuksen hegemoniaa ja kunniaa ja siirtäisi syrjään tuota samaa aatteellisuutta, jota on nähtävissä parhaillaankin Suomessa myllertävän arvotaistelun pyörteissä. Kriittistä tutkimusta tekevänä tutkijana tuntuu kuin Suomi ja suomalaisuus olisivat jo muutenkin identiteetikriisin kynsissä, eikä erilaisille sotakertomuksille tässä taistelussa ole välttämättä tilaa eikä tilausta. Päinvastoin. Kansallista ja kulttuurista sotakertomusta vahvistetaan, koska se toimii suomalaisen

identiteetin vahvistajana. Tähän kertomukseen eivät kuulu käymiemme sotien rumat ulottuvuudet.

Samalla vuoden 2011 Suomessa on edessä tilanne, jossa sota-ajoista vuosina 1939–1944 on suuri tarve sanoa jotakin. Ei sen vuoksi, että muutamien uhkarohkeiden tutkijoiden näkökulmat mahdollistaisivat erilaista kerrontaa, vaan sen vuoksi, että sodan kokeneet ovat kohta kaikki poissa. Asioita halutaan muistella, jotta voitaisiin vakuuttua siitä, että ne eivät unohdu. Pelko unohtamisesta ajaa ihmiset, niin sodan kokeneet kuin heidän jälkeläisensäkin, muistelemaan ja muistuttamaan. Meidän tulisi:

”[m]uistaa... ”Ne kärsimykset ne haavat jotka kansamme pelastivat”⁸¹
(7315/24M).

Mutta mistä meitä oikeastaan siis muistutetaan? Haavoista ja kärsimyksistä, jotka meidän oletetaan tietävän ja joiden merkitykset meidän uskotaan ymmärtävän. Miten tietäminen tai ymmärtäminen olisi kuitenkaan mahdollista, kun näistä haavoista ja kärsimyksistä ei ole kerrottu, eikä kerrota? Tuleeko siis ymmärtää hiljaisuutta ja sitä, että on sanoja, joita ei voi kertoa? Todennäköisesti. Itse kuitenkin haluaisin tietää ja ymmärtää ”ne kärsimykset ne haavat”, jotka minun tulisi muistaa. Ehkä siten tunnistamani ja tulkitsemani kollektiivinen sotakertomus saisi syvyyttä ja muuntuisi. Ja kertomus, jota siirtäisin eteenpäin, olisi erilainen.

Luultavasti vallitsevaan sotakertomukseen ei tule hetkeen uusia sisältöjä tai sävyjä, vaan hallitseva kerronnallinen tyyli vahvistuu lähivuosina sodan kokeneiden kertomusten kautta entisestään. Vaihtoehtoisesti voi käydä myös niin, että kollektiivinen, kulttuurinen ja kansallinen sotakertomus muuttuu, mikä tosin edellyttää mielestäni sitä, että asioista täytyy puhua nyt, koska pian on liian myöhäistä eikä ole enää ketään, jolta voisi kysyä. Vai odotammeko me hetkeä,

⁸¹ Kertojan siteeraama lainaus on Yrjö Jylhän Sotainvalidien Veljesliitolle omistamasta juhlarunosta ”Marttyyrien päivä”.

jolloin voi olla rauhassa oikeassa. On kuitenkin muistettava, että sodat jättävät valtavat muistojen rintamat, jotka eivät katoa. Siksi ei pitäisi unohtaa kysyä eikä kertoa.

LÄHTEET

Tutkimusaineisto

Etnologiska arkivet (Etnologian arkisto), Åbo Akademi

Kysely 70/2006. *Sodasta rauhaan. (När freden kom.)* Laatijat Pirjo Korhokangas ja Sonja Hagelstam. Suomenkieliset vastaukset, 45 kappaletta. Alkuperäisaineisto tallennettu Åbo Akademin Etnologian arkistoon, kopiot tallennetaan Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen Keski-Suomen Muistiarkistoon.

Sodasta rauhaan -kysely web-versio [www1]

<http://web.abo.fi/arkiv/etn/dokument/kysely70.pdf>

Kirjallisuus

Apo Satu 1993. Kirjoittavat kertojat. – *Elias*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenlehti 4/1993, 12–15.

Apo, Satu 1995. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja jää.

Baschmakoff, Natalia 2006. Sweet and Bitter Memories. Reminiscence Talk – Statement, Descriptions, Narratives. – *Elore* 13(1) [online].
<http://www.elore.fi/arkisto/1_06/bas1_06.pdf>

Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

Douglas, Mary 1966. *Purity and Danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. London and Henley: Routledge & Kegan Paul.

Fingerroos, Outi 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. – *Elore* 10(2) [online]. <http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html>

Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

Fingerroos, Outi 2004a. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fingerroos, Outi 2004b. Sisällissodan arkistoidut muistot ja tulkinnan mahdollisuus. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.) *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002, 13–40. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija 2006. *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 25–48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 7–24. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Fingerroos, Outi 2010. *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: Bookwell.

Gadamer, Hans-Georg, 1959. *Ymmärtämisen kehästä. – niin & näin*. Filosofinen aikakauslehti 3/2002, 66–69. Suom. Nikander, Ismo. Alkuperäisjulkaisu Gadamer, Hans-Georg 1959. *Vom Zirkel des Verstehens. – Geselte Werke. Band 2*. J. C. B. Mohr, Tübingen 1986, s. 57–65.

Halbwachs, Maurice 1980. *The Collective Memory*. Translated from French by Francis J. Ditter, Jr. & Viva Yazdi Ditter. New York: Harper & Row. Alkuperäisjulkaisu Halbwachs, Maurice 1950. *La mémoire collective*. Paris: Presses Universitaires de France.

Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Edited, Translated, and with Introduction by Lewis A. Coser. The University of Chicago Press. Translated from: *Les cadres sociaux de la mémoire*, published by Presses Universitaires de France, Paris 1952; and from *La topographie légendaire des évangiles en terre sainte: Etude de mémoire collective*, published by Presses Universitaires de France, Paris, 1941.

Heimo, Anne 2000. “Se oli simmost sukkela aikka. Teoksessa: Krekola, Joni, Salmi-Niklander, Kirsti & Valenius, Johanna (toim.). *Naurava työläinen naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Väki voimakas 13, 50–76. Jyväskylä: Gummerrus.

Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Helsti, Hilikka 2000. *Kotisyntyysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Helsti, Hilikka 2005. Hedelmällisen tiedon jäljillä – teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologisiin menetelmiin*. Ethnos-toimite 11, 148–160. Helsinki: Ethnos ry.

Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika 2009. Hikeä, naurua ja nokea – naisten kokemuksia tehdastyöstä toisen maailmansodan aikana. Teoksessa: Launis, Kati & Tikka, Marko (toim.) *Työväki ja kokemus*. Väki voimakas 22, 138–160.

Hyvärinen, Matti 2004. Eletty ja kerrottu kertomus. – *Sociologia* 41:3 (4). Saatavana Internetistä osoitteessa <<http://www.hyvarinen.info/material/elettyja.pdf>> Westermarck-seuran julkaisu.

Hyvärinen, Matti 2006. *Kerronnallinen tutkimus*. Saatavana Internetistä osoitteesta <http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf>

Hyvärinen, Matti 2009. *Narrative Analysis*. Saatavana Internetistä osoitteesta <http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Narrative_Analysis.pdf>

Järvelä, Juha 2006. *Sukupuoli ja kansallisuus Mika Waltarin teksteissä 1925–1930*. Pro gradu -tutkielma [online]. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-2006205>> Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos.

Kalela, Jorma 2000. *Historian tutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus & Hanki ja jää.

Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulmia historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 67–92. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kansteiner, Wulf 2002. Finding meaning in memory: A Methodological critique of collective memory studies. – *History and Theory* 41/2 (May 2002), 179–197. Wesleyan university.

Karonen, Petri 2006. *Rauhan tultua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1944–2000*. Pirjo Korhokankaan säilytyksessä Jyväskylän Yliopiston Historian ja Etnologian laitoksella.

Kauppinen, Anneli, Koskela, Lasse, Mikkola, Anne-Maria & Valkonen, Kaija 1995. *Äidinkieli. Käsikirja*. 7. painos. Porvoo: WSOY.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville 2006. *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy.

Kirves, Jenni 2008a. ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa” – kirjailijat ja traumaattinen sota. Teoksessa: Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, 381–425. Helsinki: Johnny Kniga.

Kirves, Jenni 2008b. ”Päivittäinen myrkyannoksemme” – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. Teoksessa: Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, 13–61. Helsinki: Johnny Kniga.

Kivimäki, Ville 2005. Oma maan aina vaan mansikka. Huomioita kansallisen historiankirjoituksen olemassaolosta, tekniikoista ja purkamisesta. – *Ennen ja nyt* (1) [online]. <http://www.ennenjanyt.net/2005_1/kivimaki.html>

Kivimäki, Ville 2008. Rintamaväkivalta ja makaaberin ruumis – nuorten miesten matka puhtaudesta traumaan. Teoksessa: Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, 135–180. Helsinki: Johnny Kniga.

Klein, Kerwin Lee 2002. On the Emergence Of Memory in Historical Discourse. –

Representations 69, Special Issue: Grounds for Remembering (Winter, 2000) [online].

<<http://www.uwo.ca/theory/Course%20Descriptions/Kerwin%20Lee%20Klein.pdf>>

Knuuttila, Seppo 1992. *Kansahuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Jyväskylä: Gummerrus.

Koski, Kaarina 2007. Mikä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita “kertomusten” tarkastelussa. – *Elore* 14(1) [online].

http://www.elore.fi/arkisto/1_07/kos_c_1_07.pdf>

Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

Kõresaar, Ene 2004. Memory, Time, Experience, and the Gaze of a Life Stories Researcher. Teoksessa: Kirss, Tiina, Kõresaar, Ene & Lauristin, Marju (toim.) *She who remembers survives. Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories*, 35–61. Tartu: Tartu University Press.

Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Korkiakangas, Pirjo 1999. Muisti, muistelu, perinne. Teoksessa: Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina & Uusitalo, Eeva (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155, 155–176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Korkiakangas, Pirjo 2005. Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologisiin menetelmiin*. Ethnos-toimite 11, 129–147. Helsinki: Ethnos ry.

Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologian näkökulmia muistiin ja muisteluun. Teoksessa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 120–144. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Korkiakangas, Pirjo 2009. The War That Continued After the Peace. Memories of the Return to Peace, Recollected by Elderly Finns Sixty Years After the End of World War II. Teoksessa: Kõresaar, Ene, Lauk, Epp & Kuutma, Kristin (toim.) *The Burden of Remembering. Recollections & Representations of the 20th Century*. Studia Historica 77, 57–76. Helsinki: Finnish Literature Society.

Korkiakangas, Pirjo 2010. Returning to “Normality”: How Finns Recollect Their Adaptation to Everyday Life After the Second World War. Teoksessa: Mód László és Simon András (toim.) *Studies in Honour of Gábor Barna on His 60th Birthday*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 26. Nyomdai Kivitelezés: PLANET Corp. Szolgáltató Kft, Szeged.

Kortelainen, Kaisu 2008. *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1178, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Kuusi, Hanna 2007. Nostalginen 1950-luku kulttuurimarkkinoilla. Teoksessa: Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86, 127–141. Jyväskylä: Gummerrus.

Latvala, Pauliina 2004. Kerrotun ja kertomatta jätetyn jäljillä. Suvun suuri kertomus-keruu ja tutkimusprosessin vaiheet. Teoksessa: Kurki, Tuulikki (toim.)

Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002, 138–170. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen, Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Leimu, Pekka 2005. Kyselyt. Teoksessa: Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologisiin menetelmiin.* Ethnos-toimite 11, 77–89. Helsinki: Ethnos ry.

Leskelä-Kärki, Maarit 2006. *Kirjoittaen maailmassa. Krohnnin sisaret ja kirjallinen elämä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Leskinen, Jari 2005. Ennen sotaa. Teoksessa: Juutilainen, Antti & Leskinen, Jari (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen,* 10–111. Porvoo: WSOY.

Loipponen, Jaana 2007. Karjala-Orientalismistani, soteleskistä, menetyksistä, tarinoista. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (toim.) *Nykytulkintojen Karjala,* 184–201. Jyväskylän yliopiston Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja.

Lowenthal, David 1988. *The past is a foreign country.* 3. painos. Cambridge University Press. Alkuperäisteos julkaistu 1985.

Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa.* Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2009 nro 58. Joensuun yliopisto 2009.

Mikkola, Kati 2004. Uskonto, isänmaa, isänmaanusko. Teoksessa Fingerroos, Outi, Opas, Minna & Taira, Teemu (toim.) *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja*

uskontoteorioiden rajoista. Tietolipas 205, 209–244. Toinen painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nikander, Ismo 2002. ”Oikea tapa tulla kehään”. Esipuhe Gadamer-suomennokseen. – *niin & näin*. Filosofinen aikakauslehti 3/2002, 64–65. Eurooppalaisen filosofian seura ry.

Näre, Sari & Kirves, Jenni 2008. *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.

Näre, Sari & Kirves, Jenni 2008. Esipuhe. Teoksessa: Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, 7–10. Helsinki: Johnny Kniga.

Palo, Matti 2009. *Talvisodan ihme ei ole myytti*. Helsingin Sanomat 1.12.2009, Mieli-pide.

Peltonen, Eeva 1993. Miten kotirintama kesti – miten siitä kerrotaan. Teoksessa: Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, 26–70. Juva: WSOY.

Peltonen, Eeva 1993. Naisten viime sodat vuosikymmenten takaa. Teoksessa: Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (toim.) *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*, 348–394. Juva: WSOY.

Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Perinteentutkimuksen terminologia 2001. 3. painos. Helsinki: Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos, Folkloristiikka.

Pöysä, Jyrki 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pöysä, Jyrki 2006. Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa: Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214, 221–244. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Raivo, Petri J 2007. Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina. Teoksessa: Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86, 269–286. Jyväskylä: Gummerrus.

Ricoeur, Paul 1991. Life in quest of narrative. Teoksessa: Wood, Paul (toim.) *On Paul Ricoeur*, 20–33. Routledge, London & New York.

Sulamaa, Kaarle 2006. ”Himmetä ei muistot koskaan saa”. Veteraanien järjestäytyminen ja muutokset muistamisen mahdollisuuksissa. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten*

kokemuksia talvi- ja jatkosodassa, 297–342. Minerva Kustannus Oy. Jyväskylä: Gummerrus.

Suoninen, Paavo, Friman, Paavo & Huittinen Veli Matti 2009. *Talvisodan 105 kunnian päivää* [online].

<<http://www.sotiemmeveteraanit.fi/sites/default/files/talvisodan105kunnianpaivaa.pdf>>

Taira, Teemu 2006. *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1097. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Talve, Ilmar 1990. *Suomen kansankulttuuri*. Kolmas, tarkistettu ja täydennetty painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Alkuperäisteos julkaistu 1978.

Topelius, Zacharias 1993. *Maamme kirja. Lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille*. Näköispainos teoksen 1930 ilmestyneestä 34. korjatusta painoksesta. Juva: WSOY. Alkuperäisteos julkaistu 1875.

Tuomaala, Saara 2004. *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Turner, Victor 2007. *Rituaali*. Suomentanut Maarit Forde. Helsinki: Summa. Alkuperäisteos *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* julkaistu 1969.

Turtola, Martti 2008. *Virheellisiä väitteitä, vastaa Matti Turtola*. Helsingin sanomat 16.11.2008 Sunnuntaidebatti.

Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Uotinen, Johanna 2008. Juoksuhiikka ja tilkkutäkki – laadulliset tutkimuskäytännöt ja äänen kunnioittaminen. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Kurki, Tuulikki (toim.) *Ääniä arkistosta. Haastattelut ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1194, Tiede, 132–151. Vaasa: Ykkös-Offset.

Varjus, Seppo 2008. *Sota ja kärsimys*. Iltasanomat 20.11.2008, 13.

Vilkkö, Anni 2007. Kodin kaipuu – tuntuma ajassa muuttuvaan tilaan. Teoksessa: Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Kalevalaseuran vuosikirja 86, 13–26. Jyväskylä: Gummerrus.

Welzer, Harald 2010. Communicative memory. Teoksessa: Erll, Astrid & Nünning Ansgar in collaboration with Young Sara B (toim.) *A Companion to Cultural Memory Studies*. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/New York.

Wertsch, James 2002. *Voices of collective remembering*. Cambridge University Press.

Wittgenstein, Ludwig, 1997. *Tractatus Logico-Philosophicus eli Loogis-filosofinen tutkielma*. Viides painos. Suom. Heikki Nyman. Suomenos Tractatus logico-philosophicus : the German text of Ludwig Wittgenstein's Logisch-philosophische Abhandlung with a new translation / by D. F. Pears & B. F. McGuinness pohjalta. Routledge & Kegan Ltd 1961. Logisch-philosophische Abhandlung. Juva: WSOY. Alkuperäisteos julkaistu 1922.

LIITTEET

Liite 1

Etnologian arkisto
Åbo Akademi
Kysely 70

Sodan syttyminen

Muistatko talvi- ja/tai jatkosodan syttymisen? Miten sait tiedon sodan alkamisesta? Oliko perheessäsi tai lähipiirissäsi miehiä sodassa? Muistele heidän sotaan lähtöään, millaiselta se tuntui itsestäsi ja/tai muista perheenjäsenistäsi?

Muistoja sota-ajasta

Millainen oli perheesi elämäntilanne sotien aikana? Miten kotonasi pärjättiin? Miten arkielämäsi sujui? Jos kotisi oli maalaistalo, kuka/ketkä hoitivat maatyöt? Miten kaupunkiolossa, ruukkiyhdyksissä ym. vastaavissa oloissa selviydyttiin pulasta, pommituksista ja muista sodan aiheuttamista vaikeuksista? Muistatko perheesi tai muiden lähipiirin miesten käyneen lomilla rintamalta; mitä muistatte näistä käynneistä, oliko heitä ikävä, kertoivatko he sotatapahtumista, pelottiko sota? Vaikuttiko sota lasten leikkeihin, miten? Millainen nuoruus oli sota- aikana? Mitä vanhukset tekivät? Onko teillä muistoja sotavangeista?

Kotirintaman ja rintaman välinen kirjeenvaihto

Piditkö itse tai perheesi kirjeitse yhteyttä läheisten rintamamiesten/-naisten kanssa? Kenen kanssa sinä/perheesi oli kirjeenvaihdossa ja kuinka tiheä kirjeenvaihto oli? Mistä kirjoitettiin? Millainen merkitys kirjeenvaihdolla mielestäsi oli tämän suhteen ylläpitämiselle? Auttoiko sota-aikainen kirjeenvaihto sodasta selviytymisessä sekä sopeutumisessa sodanjälkeisiin oloihin, millä tavoin?

Jatkosodan päättyminen

Mitä muistat jatkosodan päätymisestä syyskuussa 1944? Millainen elämäntilanteesi oli silloin? Mitä muistat saksalaisten joukkojen poistamisesta Pohjois-Suomesta? Vaikuttiko tämä tilanteen muutos jotenkin omaan ja lähipiirisi elämään; miten sodan jatkuminen tällä tavoin koettiin? Mitä muistat miesten ja/tai rintamalla olleiden naisten kotiin paluusta jatkosodasta ja Lapin sodasta? Miten arkielämäsi järjestyi lähimaistesi palattua rintamalta; entä jos joku perheestäsi tai lähipiiristäsi jäi palaamatta? Millainen oli rintamalta palaajan/palaaajien tilanne (haavoittunut, sairas, invalidisoitunut)?

Asettuminen arkielämään

Miten sodan jälkeisten vuosien arkielämä sujui itseltäsi, perheeltäsi sekä rintamalta palanneilta? Muistele tärkeimpiä omia tai lähimaistesi elämänmuutoksia sodan jälkeisinä vuosina? Millainen oli näiden vuosien ilmapiiri? Entä onko kotonasi tai lähipiirissäsi puhuttu tai muisteltu kotirintaman asioita ja elämää?

Sota-ajan vaikeat muistot

Oliko lähimaistesi sotavankeina, sairaalassa, vankilassa; mitä muistat heidän kotiinpaluustaan? Mitä muistat aseätkentä-asiasta? Puhuttiinko näistä asioista, puhuttiinko sodasta sen päättymisen jälkeen tai myöhemmin, onko esim. isä/veli/aviomies/läheisesi kertonut sotakokemuksistaan?

Siirtolaiset

Olitko itse tai oliko kotonanne tai naapureissanne karjalaisia siirtolaisia, entä Porkkalasta tai Lapista evakuoituja? Miten sinuun/heihin suhtauduttiin? Ystävystyitkö paikallisten/siirtolaisten kanssa? Millainen oli siirtolaisten ja evakuoitujen elämäntilanne?

Sotalapset

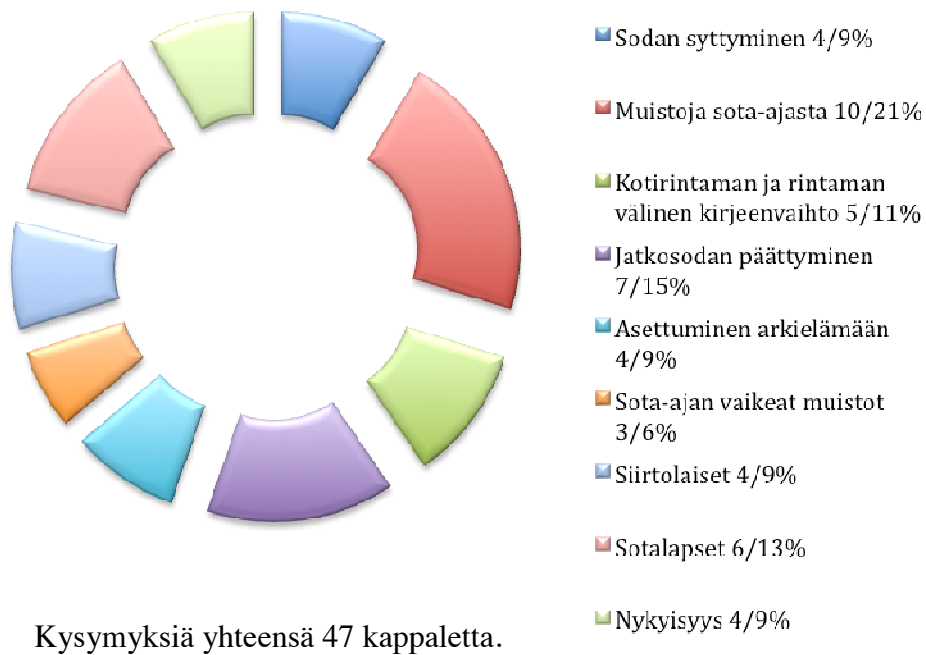
Olitko itse tai joku tuntemasi lapsi sotalapsena? Muistele sotalapseksi lähtemistä.

Missä olit sotalapsena, millaista elämä sotalapsuusaikana oli? Miten siihen sopeuduit? Minkä ikäisenä lähdit, minkä ikäisenä palasit? Muistele kotiin paluutasi. Miten sopeuduit kotielämään? Onko sotalapsuus vaikuttanut sen jälkeiseen elämäntulkkuusi?

Nykyisyys

Onko sota vaikuttanut elämäntulkkuusi, millä tavalla? Miten koet toipuneesi mahdollisista sodan vaurioista? Jos olit lapsi sodan aikana, millainen on ollut elämäntulkkuusi (koulutus, ammatti, työ, toimeentulo, perhe). Miten suomalaisen yhteiskunnan muutokset erityisesti rauhan tulon jälkeisinä vuosina ovat vaikuttaneet elämääsi?

Sodasta rauhaan -kysely

Liite 3

Kysely 70

SODASTA RAUHAAN

Arvoisa vastaaja,

Tämä kysely liittyy Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimukseen ”Rauhan tultua jatkunut sota. Toisen maailmansodan jälkivaikutukset suomalaisessa yhteiskunnassa n. 1939–2000” sekä sodan rintaman ja kotirintaman välistä kirjeenvaihtoa koskevaan tutkimukseen. Kysymyksillä halutaan selvittää sitä, miten selviydyttiin viime sodista, miten elämä alkoi rauhan tultua järjestyä, oliko sodalla vaikutuksia myöhempään elämänkulkuun jne. Kysymykset ovat sekä sodan kokeneille että sodan jälkeen syntyneille osoitettuja. Kysely on tehty yhteistyössä Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen ja Åbo Akademin etnologian laitoksen välillä. Kysymykset ovat laatineet professori Pirjo Korhokangas ja tutkija Sonja Hagelstam.

Alla olevat kysymykset ovat viitteellisiä. Voit myös vastata aivan vapaasti ja kertoa meille siitä, mikä sinun mielestäsi luonnehtii sota-aikaa ja sodan jälkeistä elämää. Kyselyyn vastanneen henkilötiedot säilytetään halutessanne salaisina.

Vastaukset voi lähettää mukana olevassa vastauskuoressa ilman postimerkkiä. Jos kirjoitat vastauksesi tietokoneella otamme mielellämme sen vastaan sähköpostitse alla oleviin osoitteisiin tai levykkeellä. Mikäli sinulla on **valokuvia tai muuta aineistoa**, joka liittyy kyselyn aiheeseen, lainaamme ne mielellämme kopioitaviksi.

Kyselyn voi ladata myös osoitteesta <http://www.abo.fi/fak.hf/etn/fragelist.html>

Otamme mielellämme vastaan vastauksia myös uusilta vastaajilta.

Parhain terveisin

Anna-Maria Åström
Professori, Åbo Akademi

Katja Hellman
Tutkija/arkistonhoitaja, Åbo Akademi

Lisätietoja antavat:

Katja Hellman
puh. 02 - 215 4396
e-post: katja.hellman@abo.fi

Lotta Wessberg
puh. 02 – 215 4982
lotta.wessberg@abo.fi

Liite 4

Taulukko 4

Vaikeneminen ikäryhmien muistelussa

Syntymäaika	Määrä	Vastaajia yhteensä
1917-1927	11	21
1928-1938	14	19
1939-	3	3
	yht: 28	yht: 45